

ІНСТИТУТ
ВИЩОЇ ОСВІТИ
НАПН УКРАЇНИ

О. Оржель, М. Бойченко,
О. Петроє, К. Трима,
Н. Шофолова, Л. Червона,
О. Бульвінська, О. Литовченко

ПОЛІТИКА ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІД ЧАС ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

МОНОГРАФІЯ

КИЇВ 2023

Національна академія педагогічних наук України
Інститут вищої освіти

О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, О. Литовченко, К. Трима,
Н. Шофолова, Л. Червона, О. Бульвінська

Політика та механізми
реалізації соціальної відповідальності університетів України
в умовах війни та під час повоєнного відновлення

Монографія

Київ 2023

Рецензенти: Супрун Д.М., доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України;
Краєвський В.М., доктор економічних наук, професор, декан факультету податкової справи, обліку та аудиту Державного податкового університету;
Антонова О.Р., доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін Льотної академії Національного авіаційного університету.

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України
(протокол № 13 від 30 листопада 2023 р.)*

Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення: монографія / О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, О. Литовченко, К. Трима, Н. Шофолова, Л. Червона, О. Бульвінська; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. 128 с.
ISBN 978-617-7644-62-9

Монографію підготовлено авторським колективом відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти НАПН України за результатами виконання наукового дослідження «Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення країни» (2021–2023 рр.). Обґрунтовано посилення соціальної відповідальності університетів в умовах знаннєвого суспільства під час воєнного стану та повоєнного відновлення; окреслено ключові напрями реалізації соціальної відповідальності університетів; запропоновано концепцію університетської політики соціальної відповідальності, доповнену механізмом її реалізації; представлено результати соціологічного опитування «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України: стан та особливості реалізації в умовах війни та повоєнного відновлення»; узагальнено погляди і ставлення до соціальної відповідальності студентів, персоналу та керівництва закладів вищої освіти. Наведено багато фактологічного матеріалу, прикладів реалізації соціальної відповідальності університетами України та світу.

Для науково-педагогічних працівників, експертів, дослідників вищої освіти, керівників закладів вищої освіти, студентів та інших осіб, зацікавлених у модернізації вищої освіти, посиленні соціальної ролі університетів, залученні громадянського суспільства до реалізації структурних реформ, глибинних структурних трансформацій у сфері вищої освіти.

УДК 378.014.6:005.35]+341.31+338.246.8(477)

ЗМІСТ

Передмова.....4

Вступ.....5

Розділ 1. Соціальна відповідальність університетів: сутність, концептуалізація, еволюція
(Олена Оржель)6

Розділ 2. Соціально-етичне підґрунтя відповідальності університетів України (Михайло Бойченко).....36

Розділ 3. Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України
крізь призму соціологічних вимірів (Ольга Петроє, Олена Литовченко).....44

Розділ 4. Політики соціальної відповідальності університетів і механізми її реалізації:
теоретичне обґрунтування (Олена Оржель)65

Розділ 5. Політика і механізми реалізації соціальної відповідальності в Німеччині: досвід Байройтського
університету (Катерина Трима)76

Розділ 6. Фінансова політика як інструмент реалізації соціальної відповідальності
університетів (Наталія Шофолова)88

Розділ 7. Соціальна відповідальність університету задля сталого розвитку, повоєнного відновлення та
європеїзації України: студентський вимір (Леся Червона)103

Розділ 8. Соціальна відповідальність університетів в умовах інституційної автономії
під час війни та повоєнного відновлення України: кращі практики (Оксана Бульвінська)111

Висновки і рекомендації125

ПЕРЕДМОВА

Монографію присвячено соціальній відповідальності університетів. Висвітлено як загальні питання соціальної ролі університетів у сучасному суспільстві, так і трансформацію з початком активної фази агресії росії проти України та відповідно виклики процесів повоєнного відновлення.

Соціальна відповідальність університетів є популярною темою глобального університетського дискурсу, що відображає її значущість у функціонуванні сучасного університету, будь-якого іншого закладу вищої освіти.

Актуальність університетської соціальної відповідальності в останні два–три десятиліття обумовили такі чинники:

- посилення ролі вищої освіти в умовах знаннєвого суспільства, включно зі знаннєвою економікою та знаннєвою демократією;
- поступ Болонського процесу, зокрема зосередження уваги на його соціальному вимірі;
- ухвалення міжнародного стандарту ISO 26000 – соціальна відповідальність, розвиток корпоративної соціальної відповідальності та поширення її практик в університетському середовищі;
- ухвалення міжнародного стандарту ISO 21001, адресованого закладам освіти різних рівнів, включно із вищими;
- демократизація суспільства і масовізація вищої освіти на тлі фінансових та економічних криз, необхідність органам державного влади доводити суспільству важливість вищої освіти та необхідність її фінансування з державного бюджету; необхідність університетам змагатись за абітурієнта, відкриватись для суспільства, переконувати його у досконалості освітніх послуг, піднімати свій авторитет через суспільне служіння.

У дискурсі про університетську соціальну відповідальність три теми тісно пов'язані між собою:

- 1) соціальна відповідальність університетів;
- 2) третя – соціальна – місія університетів;
- 3) взаємодія й співпраця університетів і громад.

Соціальна відповідальність університетів є загальною категорією, яка охоплює усю діяльність університету; вона може реалізовуватись як прагнення досконалості у викладанні та проведенні наукових досліджень або втілюватись через інтенсивну співпрацю університету з місцевою громадою. На сьогодні університети приділяють дедалі більше уваги третій соціальній місії та завдяки їй доводять до університетської спільноти та ширшого кола суспільства свої наміри щодо реалізації соціальної відповідальності. Прикладами такої діяльності можуть бути:

- поліпшення стану навколишнього середовища через відмову від друку паперових документів і зменшенню твердих відходів;
- заощадження електроенергії;
- зменшення кількості неписьмених громадян у місцевій громаді;
- проведення наукових досліджень глобального значення.

Соціальна відповідальність університетів України більшою мірою виявлялась у відповідальному ставленні до викладання, виховання та просвіти студентства, утвердженні академічної доброчесності, волонтерства, співпраці з бізнесом, школами, органами місцевої влади. Війна України з росією по-новому актуалізувала соціальну відповідальність українських закладів вищої освіти, змусивши, з одного боку, приділяти більше уваги безпеці й психологічному здоров'ю студентів і персоналу, турбуватись та надавати допомогу колегам і студентам з переміщених університетів, збирати кошти на допомогу Збройним силам України і Силам територіальної оборони; з іншого – замислитись про роль університетів під час війни та повоєнного відновлення, про використання університетського потенціалу для розв'язання проблем воєнного стану та повоєнного відновлення.

Необхідність реформування та оптимізації сектору вищої освіти, секвестр освітнього бюджету під час війни, масовий виїзд за кордон студентів і викладачів, руйнування освітньої інфраструктури та зниження якості вищої освіти є раціональним поясненням необхідності скорочення кількості закладів вищої освіти або їх злиття для економії коштів і посилення їх матеріального та інтелектуального потенціалу. Дослідження ролі університетів в умовах суспільства знань, розширення університетських функцій під час війни та повоєнного відновлення, посилення значущості закладів вищої освіти у веденні культурно-політичного, морально-етичного дискурсу та діалогу щодо примирення ставлять під сумнів рішення щодо скорочення кількості університетів у повоєнній Україні. Натомість виникає питання усвідомлення вітчизняними закладами вищої освіти власної соціальної відповідальності та форм її прояву, доцільності покладання на них додаткових функцій і зобов'язань у важкі часи війни, втрат і страждань.

Цим виданням автори мають намір довести, що взаємодія університетів з суспільством у межах реалізації соціальної відповідальності є взаємовигідною; вона є обов'язковою та необхідною умовою якості вищої освіти, запорукою збереження й розвитку університету в умовах викликів війни та повоєнного відновлення.

Ключові слова: соціальна відповідальність університетів, соціальна місія, повоєнне відновлення, взаємодія університету з громадою, соціальні ініціативи, громадські організації, благополуччя студентів і академічного персоналу, фінансова стійкість, civic university.

Монографія «Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення» є фінальним продуктом наукового дослідження, виконаного відділом взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України протягом 2021–2023 рр.

Первісну тему наукового дослідження «Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України» було змінено з початком активної фази агресії росії у 2022 р. Змінився й колектив дослідників. Деякі індивідуальні теми наукових досліджень, заявлені на початку дослідження у 2021 р., не увійшли до монографії, оскільки кілька дослідників були змушені покинути країну через війну; натомість інші дослідники приєдналися до дослідницького колективу і посилили його. Великою втратою була смерть доктора філософських наук, старшого наукового співробітника, завідувача відділу Володимира Івановича Рябченка. Його ідеї щодо нерозривної взаємозалежності між розвитком університету і суспільства; імперативу особистої відповідальності, доброчесності та моральності як передумов соціальної відповідальності; відповідальності осіб із вищою освітою за сталий розвиток і суспільно-економічний поступ людства відображено у цій публікації.

У розділах монографії висвітлені індивідуальні погляди дослідників на складне й багатогранне явище соціальної відповідальності університетів, політику соціальної відповідальності та механізми її реалізації. Міждисциплінарний колектив, погляди і підходи різних наукових шкіл дали можливість відтворити сучасну картину явища університетської соціальної відповідальності та відобразити стан наукового та експертного дискурсу щодо неї.

До складу авторського колективу входять співробітники відділу взаємодії університетів і суспільства Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України:

керівник:

Оржель Олена – доктор наук з державного управління, доцент, головний науковий співробітник відділу;

виконавці:

Бойченко Михайло – доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу;

Бульвінська Оксана – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу;

Литовченко Олена – молодший науковий співробітник відділу;

Петроє Ольга – доктор наук з державного управління, професор, головний науковий співробітник відділу;

Трима Катерина – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу;

Червона Леся – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу;

Шофолова Наталія – кандидат економічних наук, доцент, завідувач відділу.

Мета наукового дослідження – визначити й обґрунтувати підходи до формування політики та запровадження механізмів реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення.

Завдання наукового дослідження:

- визначити теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів;
- проаналізувати провідний вітчизняний і зарубіжний досвід формування політики та реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення;
- обґрунтувати підходи, принципи і механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України в умовах війни та під час повоєнного відновлення.

Результатом завершального етапу (2023 р.) наукового дослідження стало проведення соціологічного опитування «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України: стан та особливості реалізації в умовах війни та повоєнного відновлення», підготовка монографії, опрацювання висновків і рекомендацій щодо вироблення політик та реалізації соціальної відповідальності університетами, іншими закладами вищої освіти України в умовах війни та повоєнного відновлення.

Олена Оржель,
доктор наук з державного управління, доцент,
головний науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-9912-0173>

Анотація

Проаналізовано концепції та погляди на соціальну відповідальність університетів, виявлено дескриптори, за допомогою яких це явище аналізується і концептуалізується. Запропоновано теорію університетської соціальної відповідальності, актуальну для знаннєвого суспільства, побудовану на основі трикутника знань. За результатами вивчення міжнародного досвіду реалізації університетської соціальної відповідальності доведено, що в умовах війни та під час повоєнного відновлення соціальна відповідальність університетів посилюється, а українські університети та інші знаннєві інституції мають стати активними й повноправними учасниками програм і проєктів відновлення, щоб забезпечити економічну модернізацію, європеїзацію та європейську інтеграцію, необхідні суспільні трансформації та зцілення суспільства від травм війни.

Ключові слова: соціальна відповідальність університетів, знаннєве суспільство, трикутник знань, суспільні трансформації, повоєнне відновлення, UNESCO.

Витоки і чинники соціальної відповідальності університетів

Посилення соціальної відповідальності університетів (далі – СВУ), що спостерігається протягом останніх десятиліть, проявляється у:

- заявах^{1,2} і деклараціях^{3,4} університетів;
- запровадженні університетських і міжуніверситетських проєктів⁵ і програм^{6,7};
- заснуванні мереж соціально відповідальних університетів^{8,9,10,11};
- активізації академічного та експертного дискурсу, присвяченому тематиці СВУ¹².

Університети можуть проголошувати СВУ своєю стратегічною метою^{13,14,15}; заявляти про свою соціальну відповідальність в університетських місіях^{16,17}; розробляти політики соціальної відповідальності або політики, дотичні до соціальної відповідальності^{18,19}; укладати і реалізовувати плани щодо СВУ²⁰.

СВУ виявляється не лише в ухвалених стратегіях, планах і програмах, а й пронизує, як правило, усі або принаймні більшість напрямів університетської діяльності. СВУ є атрибутом якісної вищої освіти, яка забезпечується соціально відповідальним викладанням, соціально відповідальною дослідницькою діяльністю,

¹ Responsible University Statement. URL: <https://www.durham.ac.uk/about-us/governance/responsible-university-statement/>

² Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility. IAU Policy Statement. URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/academic_freedom_policy_statement.pdf.

³ Deklaracja Społecznej Odpowiedzialności Uczelni. URL: http://www.aps.edu.pl/media/heyjitgp/deklaracja-spolecznej-odpowiedzialnosci-uczelni_2022.jpg.

⁴ Talloires Declaration On the Civic Roles and Social Responsibilities of Higher Education. URL: <https://talloiresnetwork.tufts.edu/wp-content/uploads/TalloiresDeclaration2005.pdf>.

⁵ The University of Bologna Corporate social responsibility initiatives. URL: <https://www.unibo.it/en/university-and-society/university-and-business/business-opportunities/corporate-social-responsibility>.

⁶ Social responsibility in action. URL: <https://www.city.ac.uk/about/vision-and-strategy/social-responsibility/social-responsibility-in-action>.

⁷ University Social Responsibility Month 2021. URL: <https://www.usrnetwork.org/2021/10/usr-month-2021/>

⁸ Talloires Network of Engaged Universities. *Talloires Network of Engaged Universities* (tufts.edu)

⁹ Global University Network for Innovation. URL: <http://www.guninetwork.org>.

¹⁰ AUN University Social Responsibility & Sustainability. URL: <https://www.aunsec.org/discover-aun/thematic-networks/aun-usrs>.

¹¹ University Social Responsibility Network. URL: <http://www.usrnetwork.org>.

¹² Пошукова система «Google Академія» за пошуком «university social responsibility» за 25 секунд видає 4 660 000 результатів (14.09.2023).

¹³ Strategy 2030. *Social and Civic Responsibility*. URL: <https://www.ed.ac.uk/about/strategy-2030/our-focus/social-and-civic-responsibility>.

¹⁴ Dąbrowski T.J., Brdulak H., Jastrzębska E., Legutko-Kobus P. University Social Responsibility Strategies. *E-mentor*. 2018. Vol. 5 (77). P. 4–12. DOI: <https://doi.org/10.15219/em77.1383>.

¹⁵ Drivers and Barriers of University Social Responsibility: Integration into Strategic Plans. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/157810895.pdf>.

¹⁶ Notre Dame of Maryland University Mission & Social Responsibility. URL: <https://www.ndm.edu/about-us/mission-social-responsibility>.

¹⁷ Prince Sattam bin Abdulaziz University University Mission 2030. URL: <https://www.psau.edu.sa/en/node/1966>.

¹⁸ The University of Edinburgh Sustainability (and Social Responsibility) Policy. URL: https://www.ed.ac.uk/sites/default/files/atoms/files/sustainability_and_social_responsibility_policy_-_version1.1_october_2020.pdf.

¹⁹ Наприклад, Aston University має кілька «політик відповідальності» одночасно: політика відповідального фандрайзингу, політика етичного інвестування, політика і практики відповідальних закупівель.

²⁰ Social responsibility and civic engagement plan. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62112>.

належним університетським врядуванням, відповідальним і розвиненим студентським самоврядуванням та громадською активністю, відкритістю та взаємодією університетів із громадою, суспільством тощо²¹.

Кілька чинників сприяли розвитку СВУ протягом останніх десятиліть. Важливим поштовхом для посилення СВУ був розвиток корпоративної соціальної відповідальності та поширення її практик в університетському середовищі; популярною є думка, що соціальна відповідальність університетів є похідною від корпоративної соціальної відповідальності²² (далі – КСВ); деякі університети продовжують позначати свою соціальну відповідальність як КСВ^{23,24,25,26,27}.

Теорія і практика КСВ почали інтенсивно розвиватись з 1960-х років у західних країнах, пізніше – у країнах перехідного періоду та країнах, що розвиваються. Як і у випадку з публікаціями щодо СВУ в останнє десятиліття, порівняно з попередніми роками, збільшилася кількість робіт, присвячених КСВ²⁸, що свідчить про актуальність цього питання, з одного боку, та його дослідницьку невичерпність через складність і багатоаспектність, з іншого. Після шістдесяти років досліджень не існує однієї домінантної теорії КСВ, натомість є багато концепцій, поглядів, підходів до визначення й тлумачення КСВ, а також віртуальних платформ, центрів, асоціацій, що накопичують, аналізують і поширюють інформацію про КСВ, розробляють рекомендації та допомагають компаніям втілити програми КСВ²⁹.

Важливою віхою у розвитку соціальної відповідальності корпоративного сектору стало ухвалення у 2000 р. Глобального договору ООН³⁰, адресованого відповідальному бізнесу, а у 2010 р. – Міжнародного стандарту ISO 26000 із соціальної відповідальності. Розроблений за участю 500 міжнародних експертів з різних країн і континентів Міжнародний стандарт ISO 26000 значною мірою систематизував накопичені знання і здобутий практичний досвід реалізації КСВ, упорядкував концепцію соціальної відповідальності для різних типів організацій та установ³¹.

Стандарт ISO 26000 пропонує визначення соціальної відповідальності:

Соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив, який мають її рішення та діяльність на суспільство і довкілля, що завдяки прозорості та етичній поведінці сприяє стійкому розвитку, включно із підтримкою громадського здоров'я і суспільного добробуту, відповідає очікуванням стейкхолдерів, узгоджується з нормами діючого права та міжнародними нормами поведінки, пронизує організацію загалом та регулярно практикується в усіх формах її діяльності та відносин³².

Стандарт ISO 26000 визначає ключові принципи соціальної відповідальності:

- підзвітність;
- прозорість;
- етична поведінка;
- повага до інтересів стейкхолдерів;
- визнання верховенства права;
- повага до міжнародних норм поведінки;
- повага до прав людини

та окреслює 7 ключових тематичних блоків, які формують соціальну відповідальність організації:

- 1) права людини;
- 2) трудові відносини;
- 3) навколишнє середовище;
- 4) сумлінні / справедливі практики (Fair operating practices);
- 5) права споживачів;

²¹ Оржель О. Соціальна відповідальність університету як фактор впливу на оцінювання якості вищої освіти. *Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції*: моногр. / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. С. 183–209. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ocinka_yakosti_VO_v_umovah_evrointegrac_Monogr_IVO-2020-220p_avtors-kolektiv.pdf.

²² Hung C.-H., Huang C.-Y., Wang Y.-M., Li Y.-C., Ho Y.-C. The Literacy-Based Scale for Measuring Reflections on a University Social Responsibility Curriculum: Development and Validation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. 19(8), 4545. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph19084545>.

²³ Aston University Corporate Social Responsibility Policy. URL: <https://www.aston.ac.uk/sites/default/files/Corporate-Social-Responsibility-Policy.pdf>.

²⁴ Hung C.-H., Huang C.-Y., Wang Y.-M., Li Y.-C., Ho Y.-C. The Literacy-Based Scale for Measuring Reflections on a University Social Responsibility Curriculum: Development and Validation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. 19(8), 4545. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph19084545>.

²⁵ Lo C.W.H., Pang R.X., Egri C.P., Li P.H.Y. University Social Responsibility: Conceptualization and an Assessment Framework. *University Social Responsibility and Quality of Life. Quality of Life in Asia* / D. Shek, R. Hollister (Eds). Springer, Singapore, 2017. Vol. 8. P. 38–40. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-10-3877-8_4.

²⁶ Vasilescu R., Barna C., Epure M., Baicu C. Developing university social responsibility: A model for the challenges of the new civil society. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2010. Vol. 2, Iss. 2. P. 4177–4182. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.660>.

²⁷ Merrill N. Doing Good in Society: A comparative study of the communication of the ethical aspects of Corporate Social Responsibility in Germany and the US. URL: [https://projekter.aau.dk/projekter/en/studentthesis/doing-good-in-society-a-comparative-study-of-the-communication-of-the-ethical-aspects-of-corporate-social-responsibility-in-germany-and-the-us\(ce20fc7e-b238-4118-99f6-b2e994791b30\).html](https://projekter.aau.dk/projekter/en/studentthesis/doing-good-in-society-a-comparative-study-of-the-communication-of-the-ethical-aspects-of-corporate-social-responsibility-in-germany-and-the-us(ce20fc7e-b238-4118-99f6-b2e994791b30).html).

²⁸ Gravas Ante. Corporate Social Responsibility and Organizational Psychology: An Integrative Review. *Frontiers in Psychology*. 2016. 16 February. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00144>.

²⁹ Там само.

³⁰ United Nations Global Compact. URL: <https://unglobalcompact.org/>

³¹ ISO 26000: guidance on social responsibility. URL: <https://iso26000.info/iso26000>.

³² ISO 26000: 2010 (en) Guidance on social responsibility. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en>

- 6) участь у житті громади, внесок у суспільний розвиток (Community involvement and development);
- 7) належне врядування в організації.

Останній блок виконує інтегративну функцію, об'єднуючи решту тематичних блоків під егідою належного врядування і управління.

Міжнародний стандарт ISO 26000 адресований усім типам організацій, включно із закладами освіти. Цілком можливо, що це стимулювало ЗВО до розроблення власних стандартів соціальної відповідальності, як наприклад, проєкт ЄС «Comparative Research on University Social Responsibility in Europe and Development of a Community Reference Framework – EU-USR»³³, ініційований Lifelong Learning Programme, який серед інших здобутків запропонував європейським університетам стандарти університетської соціальної відповідальності³⁴. Стандарт ISO 26000 надав вісі та орієнтири, на які можна спиратися під час планування, реалізації та оцінювання СВУ, але не обмежував заклади вищої освіти (далі – ЗВО), інші організації чи компанії у розробленні власних моделей і стандартів соціальної відповідальності.

Популярною нині залишається чотирирівнева піраміда корпоративної соціальної відповідальності³⁵ (Carroll's Pyramid – за іменем її автора), відповідно до якої у соціальній відповідальності вбачається чотири рівні (або компоненти):

- 1) економічна відповідальність;
- 2) юридична відповідальність;
- 3) етична (моральна) відповідальність;
- 4) доброчинність (філантропія).

Якщо перші дослідження університетської соціальної відповідальності розглядали ЗВО як корпорацію³⁶, що має нести відповідальність за наслідки своєї діяльності та вплив на навколишнє середовище, громаду, організацію, її клієнтів та працівників, то сьогодні СВУ розглядається у ширшому контексті: «... СВУ вчить, що університети мають бути залучені до надання громадських послуг на регіональному та глобальному рівнях, до стійкого економічного розвитку, до екологічного, соціального та технічного розвитку суспільства та розвитку навколишнього середовища»³⁷.

Хоча нині КСВ та СВУ розвиваються як самостійні та відмінні теорії, вони мають багато спільного:

- спираються на схожі принципи та цінності;
- реалізуються через схожі напрями діяльності, як-то волонтерство, філантропія, освітні програми для дітей, юнацтва, молоді, просвітницькі проєкти для місцевої громади;
- формалізуються через подібні установчі документи, локально-правові акти, а саме стратегії, статuti, програми розвитку, положення, кодекси тощо.

На думку авторів статті «Universities as Corporate Entities: The Role of Social Responsibility in Their Strategic Management»³⁸, ще одна риса є спільною для соціальної відповідальності університетів і бізнесу: «the creation of shared value» (створення спільної цінності). Призначенням сучасного університету є створення цінності (value) у формі знань, ідей, концепцій та їх поширення заради загальнолюдського блага серед здобувачів освіти та ширшого суспільства, соціально відповідальні компанії у своїй діяльності поєднують інтереси організації (її власників, менеджерів і працівників) з інтересами та потребами суспільства, організуючи свою діяльність, пропонуючи послуги і продукти, які мають цінність для колективу, громади та суспільства загалом.

Соціальна відповідальність університетів і UNESCO

У розвитку СВУ важлива роль належить UNESCO. З кінця минулого століття UNESCO розвиває питання посилення соціальної ролі вищої освіти і у цьому контексті – зростання відповідальності ЗВО. Сучасний дискурс щодо ролі вищої освіти, у якому UNESCO є лідером і провідним учасником, відбувається у рамках переосмислення ролі і місії освіти взагалі^{39, 40, 41} та є частиною глобального освітологічного дискурсу^{42, 43, 44}.

³³ Comparative Research on University Social Responsibility in Europe and Development of a Community Reference Framework - EU-USR. URL: <http://www.eu-usr.eu>.

³⁴ Standards for University Social Responsibility. URL: <http://www.eu-usr.eu/wp-content/uploads/2014/09/USRstandardsv15.pdf>.

³⁵ Carroll A.B. Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2016. № 1, 3. URL: <https://doi.org/10.1186/s40991-016-0004-6>.

³⁶ From Corporate Social Responsibility (CSR) to University's Social Responsibility (USR): a reader. URL: <https://www.researchgate.net/publication/320042766>. DOI: 10.13140/RG.2.2.24751.43686.

³⁷ Авторський переклад «...USR believes that university institutions should be involved in regional and global community services, sustainable economic development, ecological, social, environmental, and technical societal development». Hung C.-H., Huang C.-Y., Wang Y.-M., Li Y.-C., Ho Y.-C. The Literacy-Based Scale for Measuring Reflections on a University Social Responsibility Curriculum: Development and Validation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. 19(8), 4545. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph19084545>.

³⁸ Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X., Barrera-Martínez J. Universities as Corporate Entities: The Role of Social Responsibility in Their Strategic Management. 2017. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/56333>.

³⁹ Rethinking Education: Towards a global common good? UNESCO. 2015. URL: <https://unevoc.unesco.org/e-forum/RethinkingEducation.pdf>.

⁴⁰ Rethinking learning: a review of social and emotional learning for education systems. New Delhi: Mahatma Gandhi Institute of Education for Peace and Sustainable Development (India), 2020. URL: https://d1c337161ud3pr.cloudfront.net/files%2Fc1178d56-5c72-460b-bd58-02bfa9a6abd_RL_Rethinking%20Learning%20-%20A%20Review%20of%20Social%20and%20Emotional%20Learning%20For%20Education%20System.pdf.

⁴¹ Thinking Higher and Beyond. Perspectives on the Futures of Higher Education to 2050. UNESCO IESALC. 2021. URL: http://www.guninetwork.org/files/thinking-higher-and-beyond_en_format_final.pdf.

У статті 1 «*World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century*» (Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI ст.)⁴⁵, ухваленої на конференції UNESCO у 1998 р., сформульовано місію вищої освіти: «... сприяти стійкому розвитку та вдосконаленню суспільства» (mission to contribute to the sustainable development and improvement of society as a whole)⁴⁶.

Припускаємо, що саме з Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI ст. активізувався дискурс про третю (соціальну) місію вищої освіти. На сьогодні третя місія не має більш-менш усталеного визначення і трактується як «outreach», тобто охоплення діяльністю, соціальними послугами різних верств населення, зв'язки з бізнесом, сприяння місцевому економічному розвитку тощо⁴⁷. Доволі популярним є погляд на третю місію як служіння суспільству⁴⁸ та як прояв університетської соціальної відповідальності⁴⁹.

Стаття 2 цієї декларації визначає відповідальність ЗВО, персоналу та студентства як⁵⁰:

- здатність незалежно і відповідально обговорювати морально-етичні та соціально-культурні питання, виконувати роль інтелектуальних авторитетів, використовувати інтелектуальні здібності та вплив для поширення універсальних цінностей миру, справедливості, свободи, рівноправності, солідарності;
- необхідність постійно аналізувати соціальні, економічні, культурні, політичні події, виявляти тенденції, робити прогнози, зосереджуючись на попередженнях та запобіганнях кризам і загрозам;
- усвідомлення й практикування академічної свободи та автономії, залишаючись суспільно відповідальними та підзвітними;
- роль у виявленні та розв'язанні проблем, що впливають на благополуччя і добробут громад, націй та глобального суспільства.

До Комюніке UNESCO «*Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку*»⁵¹ увійшов розділ «Соціальна відповідальність вищої освіти». Документ покладає на вищу освіту відповідальність за «покращення нашого розуміння багатогранних проблем, які включають соціальний, економічний, науковий і культурний виміри і нашу здатність відповідати їм. Вона повинна привести суспільство до створення глобальних знань, які б відповідали глобальним викликам, між іншим викликам продовольчої безпеки, зміни клімату, розподілу водних ресурсів, міжкультурного діалогу, запровадження відтворювальних джерел енергії та охорони здоров'я»⁵².

Отже, від ЗВО очікують⁵³:

- просування «критичного мислення і активної громадянської позиції»;
- сприяння «освіті соціально відповідальних громадян, які прагнуть до створення миру, захисту прав людини і цінностей демократії» та здатні сприяти «сталому розвитку, миру, добробуту і реалізації прав людини»⁵⁴.

Комюніке містить розділ «Навчання, дослідження і інновації», який окреслює відповідальність і завдання ЗВО щодо збільшення досліджень та інновацій та відповідно збільшення фінансування для цього напряму університетської діяльності. Стосовно останнього, йдеться про державно-приватне партнерство, включаючи співпрацю з малим та середнім бізнесом.

Щодо змісту й тематики досліджень, Комюніке закликає університети «шукати сферу дослідження і навчання, які можуть стосуватися проблем, пов'язаних з благополуччям населення, і становити міцну основу для науки і технологій на місцевому рівні»⁵⁵. Крім того, саме на вищу освіту покладається відповідальність за створення взаємовигідного партнерства «з громадами і громадянським суспільством для полегшення обміну і передачі відповідних знань»⁵⁶.

Таким чином, концепція UNESCO вводить у сферу соціальної відповідальності університетів співпрацю з місцевими громадами, бізнесом, громадянським суспільством. На відміну від концепції університетської

⁴² Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. COM (2012) 669 final. European Commission, Strasbourg, 20.11.2012. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/com669_en.pdf.

⁴³ Think Scenarios. Rethink Education. OECD. 2006. URL: <https://doi.org/doi.org/10.1787/19900716>. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/think-scenarios-rethink-education_9789264023642-en#page3.

⁴⁴ Silova I., Rappleye J., Auld E. Beyond the Western Horizon: Rethinking Education, Values, and Policy Transfer. *Handbook of Education Policy Studies* / G. Fan, T. Popkewitz (Eds). Springer, Singapore, 2020. Vol. 1. P. 3–29. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-8347-2_1.

⁴⁵ World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. URL: <http://www.un-documents.net/wdhe21c.htm>.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Lassnigg L., Hartl J., Unger M., Schwarzenbacher I. Higher Education Institutions and Knowledge Triangle: Improving the interaction between education, research and innovation. *IHS Sociological Series Working Paper 118*. Institute for Advanced Studies, Wien, March 2017. 74 p. P. 13–14. URL: <https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/4228>.

⁴⁸ Mugabi H. Institutionalisation of the «Third Mission» of the University: The case of Makerere University. Tampere University Press, 2014. URL: https://www.academia.edu/18933705/Institutionalisation_of_the_Third_Mission_of_the_University_The_Case_of_Makerere_University.

⁴⁹ Karlsen J., Larrea M. Does a Responsible University Need a Third Mission? *The Responsible University*. Palgrave Macmillan. 2019. P. 173–199. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25646-3>.

⁵⁰ World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. URL: <http://www.un-documents.net/wdhe21c.htm>.

⁵¹ Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

⁵² Там само.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

соціальної відповідальності, що походить від KCB, в основі підходу UNESCO – знання, якими університет ділиться з різними категоріями, групами, спільнотами та які збирає, дістає від них, оскільки знання є основним ресурсом (активом) знаннєвого суспільства, характерними ознаками якого UNESCO вважає універсальний (всеосяжний) доступ до знань та справжній (ширий) обмін ними⁵⁷.

У Комюніке UNESCO в контексті обговорення соціальної відповідальності вищої освіти часто згадуються поняття «інновації» та «суспільство знань», ще частіше з'являється слово «знання» у різних словосполученнях: системи знань, передача знань та ін. Саме вищій освіті UNESCO віддає вирішальну роль у формуванні знаннєвого суспільства, просуванні досліджень, інновацій та креативності.

Глибоке науково-теоретичне осмислення знаннєвого суспільства UNESCO здійснила в документі **«World Report: Towards Knowledge Societies»**⁵⁸, у якому характерними особливостями знаннєвого суспільства визначено «здатність виявляти, продукувати, обробляти (аналізувати), перетворювати (трансформувати), поширювати та використовувати інформацію для нарощування знань та їх застосування заради людського розвитку»⁵⁹. Знання визнаються публічним благом, доступним кожному⁶⁰ і використовуються не лише для економічного, а й для людського розвитку⁶¹. Аналогічні ідеям UNESCO думки щодо розвитку суспільства знань знаходимо в публікаціях OECD⁶², World Bank⁶³ та інших міжнародних організацій і спільнот⁶⁴.

Звіт порушує багато важливих і актуальних на сьогодні питань, зокрема, щодо урізноманітнення викладання і навчання у зв'язку з існуванням мінімум чотирьох типів (категорій) знань:

- описових (факти, інформація);
- процесних, процедурних (procedural) (таких, що дають відповідь на питання «як?»);
- роз'яснювальних (таких, що дають відповідь на питання «чому? для чого?»);
- поведінкових знань, а також множинних інтелектів, згадуючи крім традиційних логіко-математичного та лінгвістичного інтелекту, також емоційний, просторовий, кінестетичний, міжособистісний та інші інтелекти⁶⁵.

Крім того, у Звіті йдеться про місцеві знання (тобто неакадемічні, ненаукові знання, якими володіють місцеві громади) та «indigenous knowledge» – природні, первісні знання певних етносів, спільнот або корінних народів – і необхідність турботливо ставитись до них і за можливості не втратити⁶⁶.

У пізнішій публікації UNESCO **«Rethinking Education: Towards a global common good»**⁶⁷ наведено розширене тлумачення знань як «інформації, ідей (розуміння), вмінь і навичок, цінностей і ставлення (позиції), здобутих завдяки навчанню»⁶⁸ та зазначено, що знання нерозривно пов'язані з культурним і соціальним контекстом, інституційним і природнім середовищем, у яких вони створювались і відтворювались.

Автори зазначеної публікації продовжують розвивати ідеї соціальної відповідальності освіти, стверджуючи, що освіта, знання, інновації потрібні для спільного блага та кращого майбутнього (to build a better future for all.)⁶⁹, що впливає із назви публікації. Інновації займають важливе місце у концепції соціальної відповідальності вищої освіти UNESCO. Доволі часто в освітянському дискурсі інновації переважно розуміються як технологічні винаходи, новітні науково-технічні рішення, а інноваційна діяльність університетів тлумачиться у термінах трансферу знань, співпраці з бізнесом, комерціалізації знань через патенти тощо. В опрацьованих нами документах UNESCO знаходимо відмову від такого – досить вузького – тлумачення інновацій; натомість інновації мають існувати і допомагати вирішувати проблеми в усіх сферах життя: соціальній, гуманітарній, культурній, технічній, економічній, політичній тощо.

UNESCO не припиняє експертних розвідок та наукових досліджень у сфері вищої освіти. Публікація **«Thinking Higher and Beyond: Perspectives on the Futures of Higher Education to 2050»**⁷⁰ узагальнює результати експертних консультацій, проведених одним із підрозділів UNESCO – International Institute for Higher Education in Latin America and the Caribbean (IESALC) (Міжнародний інститут вищої освіти у Латинській Америці та країнах Карибського басейну) у 2019–2021 рр. у рамках ініціативи UNESCO «The Futures of Higher Education».

Думки і бачення 25 експертів з різних континентів щодо майбутнього вищої освіти об'єднуються навколо посилення соціальної відповідальності за спільне майбутнє людства (taking active responsibility for our common

⁵⁷ UNESCO World Report: Towards Knowledge Societies. 2005. P. 17. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141843>.

⁵⁸ Там само. P. 18.

⁵⁹ Там само. P. 27.

⁶⁰ Там само. P. 18.

⁶¹ Там само. P. 18.

⁶² Tertiary Education for the Knowledge Society. Vol. 2 special features: Equity, Innovation, Labour market, Internationalisation. OECD, 2008. URL: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/41266759.pdf/>

⁶³ Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education. *Directions in Development*. Washington, DC: World Bank, 2002. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15224>.

⁶⁴ Global Knowledge Initiative. URL: <http://globalknowledgeinitiative.org>.

⁶⁵ UNESCO World Report: Towards Knowledge Societies. 2005. P. 60–61. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141843>.

⁶⁶ Там само. P.147–148.

⁶⁷ «Information, understanding, skills, values and attitudes acquired through learning. As such, knowledge is linked inextricably to the cultural, social, environmental and institutional contexts in which it is created and reproduced». *Rethinking Education: Towards a global common good? UNESCO*. 2015. P. 16. URL: <https://unevoc.unesco.org/e-forum/RethinkingEducation.pdf>.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ *Rethinking Education: Towards a global common good? UNESCO*. 2015. P. 4. URL: <https://unevoc.unesco.org/e-forum/RethinkingEducation.pdf>.

⁷⁰ *Thinking Higher and Beyond. Perspectives on the Futures of Higher Education to 2050*. UNESCO IESALC. 2021. URL: http://www.guninetwork.org/files/thinking-higher-and-beyond_en_format_final.pdf.

humanity)), сприяння благополуччю та стійкості через соціально-економічний розвиток, здобуття / набуття сил з міжкультурної та епістемічної різноманітності (drawing strength from intercultural and epistemic diversity), створення та підтримку взаємозв'язків на багатьох рівнях (upholding and creating interconnectedness at multiple levels) (С. 13). Експерти схиляються до думки, що у майбутньому вища освіта знадобиться ще більшій кількості людей, тож важливою відповідальністю освітянської спільноти буде «проєктування вищої освіти для всіх» (designing higher education for all, С. 13) з урахуванням потреб та особливостей різних груп здобувачів освіти.

Публікація UNESCO *«Knowledge-driven actions: Transforming higher education for global sustainability»*⁷¹ 2022 р. є експертним звітом, що досліджує та розкриває потенціал і можливості ЗВО відповідати на нові виклики, з якими стикається людство, а також інші форми життя на планеті, та відігравати нову роль у впровадженні економічних, соціальних та екологічних трансформацій. Його автори насамперед наголошують на необхідності посилити внесок сектору вищої освіти у досягнення Цілей сталого розвитку.

Авторський колектив, у якому зібрались експерти з Австралії, Азії, Африки, Великої Британії, ЄС, Латинської Америки, США, закликає ЗВО усвідомити складність проблем, з якими стикається людство, та взяти відповідальність за їх розв'язання. Серед пропонованих університетам рекомендацій такі:

- демократизувати знання, поширювати та ділитись ними;
- сприяти усвідомленню негативних наслідків від нестійких, неекологічних способів виробництва та споживання;
- пояснювати небезпеку, що несе нерівноправність та соціальне виключення;
- доводити важливість Цілей сталого розвитку та Порядку денного 2030;
- популяризувати навчання упродовж життя;
- домагатись більшого представництва в університетській спільноті усіх суспільних верств, як серед студентства, так і персоналу;
- сприяти й активізувати діалог та взаємодію з різними спільнотами, особливо тими, хто традиційно відсторонений від академічного життя;
- визнавати й утверджувати цінність розмаїття.

Коротка брошура *«Reinventing Higher Education for a Sustainable Future»*⁷², підготовлена до чергової Всесвітньої конференції ЮНЕСКО з вищої освіти⁷³, стисло характеризує сучасний стан розвитку вищої освіти та пропонує візію щодо її майбутнього, а також окреслює основні питання для обговорення під час конференції, що пройшла у м. Барселона (Іспанія) у травні 2022 р.

Пріоритетними темами на сучасному етапі розвитку вищої освіти визначено⁷⁴:

- вища освіта та Цілі сталого розвитку;
- інклюзія у вищій освіті;
- якість та актуальність / релевантність освітніх програм;
- академічна мобільність;
- врядування та фінансування вищої освіти;
- міжнародна співпраця задля створення й посилення синергії;
- майбутнє вищої освіти.

У рамках окреслених пріоритетних тем багато питань є дотичними до тематики соціальної відповідальності університетів, наприклад:

- дослідження, актуальні для людського розвитку;
- третя місія університетів: послуги для громад, локальні практики та глобальні підходи;
- політика рівноправності, право і доступ до вищої освіти;
- зменшення нерівності, сприяння розмаїттю, максимальний результат для всіх;
- партнерство заради успіху та ін.

Документальна спадщина UNESCO розвиває широкий погляд на соціальну відповідальність університетів як наміри і заходи вдосконалити планету, поліпшити життя людства, забезпечити дотримання прав людини, включно із правом на освіту, використовувати знання з максимальною користю для окремої людини, громади чи глобального суспільства.

Соціальна відповідальність університетів у контексті стійкого розвитку

Турбота про навколишнє середовище, запобігання змінам клімату, екологізація мислення привернули увагу університетських спільнот і викликали низку «зелених ініціатив», які з часом перетворились на відданість університетів принципам сталого (стійкого) розвитку, прагнення працювати на досягнення Цілей стійкого

⁷¹ Knowledge-driven actions: Transforming higher education for global sustainability. UNESCO 2022. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380519>.

⁷² Reinventing Higher Education for a Sustainable Future. World Higher Education Conference. Barcelona, May 2022. URL: <https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/03/whec2022-concept-note-en.pdf>.

⁷³ UNESCO World Higher Education Conference 2022. URL: <https://www.unesco.org/en/higher-education/2022-world-conference>.

⁷⁴ Reinventing Higher Education for a Sustainable Future. World Higher Education Conference. Barcelona, May 2022. P. 5. URL: <https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/03/whec2022-concept-note-en.pdf>.

розвитку, зобов'язання розвивати екологічну культуру та екологічне мислення через освітні програми, дослідницьку діяльність, інші форми освітнього процесу.

У контексті посилення уваги до захисту навколишнього середовища і питань стійкого (сталого) розвитку соціальна відповідальність університетів на початку виявилась як зобов'язання дбати про довкілля, енергозбереження, зменшувати викиди вуглекислого газу, ощадливо використовувати природні ресурси. Такий підхід до соціальної відповідальності реалізований багатьма університетами різних континентів, зокрема: Green University⁷⁵ (Бангладеш); University of Northern British Columbia⁷⁶ (Канада); National University of Singapore⁷⁷ (Сингапур).

Глобального характеру набула університетська ініціатива Green Campus, до якої приєдналися десятки університетів з різних континентів⁷⁸. Її доповнює Green University Network⁷⁹, яка діє під егідою ООН та об'єднує університети різних континентів, які прагнуть «озеленення» університетського кампусу, щоденної університетської діяльності та освітніх програм, а також залучення до «зелених» практик та ініціатив студентства і суспільства.

Екологічні («зелені») зобов'язання університетів часто поєднуються у стратегіях, програмах соціальної відповідальності університетів зі стійким (сталим) розвитком, Цілями розвитку тисячоліття.

Так, стратегія University of Aberdeen (Велика Британія) має розділ «Sustainability and Social Responsibility»⁸⁰, у якому зазначено, що університет бере зобов'язання у рамках соціальної відповідальності не лише зменшити викиди вуглецю та масу твердих відходів, а й заохочувати і навчати університетську спільноту жити й працювати, дотримуючись принципів стійкості, зберігати навколишнє середовище та біологічне розмаїття, проводити дослідження, спрямовані на запобігання погодним і кліматичним катаклізмам тощо.

Паралельно з ініціативою Green Campus розвивається ініціатива Sustainable Campus⁸¹, яку підтримують багато університетів та міжнародний рейтинг кращих університетів світу QS World University Rankings⁸².

З 2019 р. міжнародний рейтинг Times Higher Education запровадив Impact Rankings – оцінювання університетів за чинником їх впливу на суспільство, що на практиці означає визначення успішності та внеску ЗВО у досягнення Цілей сталого розвитку⁸³. Автори рейтингу пояснюють, що досягнення Цілей сталого розвитку є справою багатьох учасників, що потребує об'єднання зусиль, ресурсів, знань та експертного досвіду різних суб'єктів, включаючи ресурси окремого університету та вищої освіти загалом⁸⁴. Таким чином, СВУ розгортається навколо 17 Цілей сталого розвитку⁸⁵, що передбачає зосередження уваги на скороченні нерівності, сприяттві економічному зростанню та інноваціях, відповідальному споживанні та виробництві, забезпеченні гідних умов праці, захисті прав людини як в освітніх програмах, які пропонує університет, так і в університетській діяльності загалом: врядуванні та менеджменті, спілкуванні із внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами, пропозиції послуг для місцевої громади, виборі тем для наукових досліджень тощо.

На необхідності відображення глобальних Цілей сталого розвитку в освітніх програмах як вияві СВУ наголошували автори експертних видань⁸⁶ та наукових публікацій (наприклад, значна частина статей у звіті «Higher education in the World 6. Towards a Socially Responsible University: Balancing the Global with the Local»⁸⁷ стосується Цілей сталого розвитку, окреслює завдання вищої освіти щодо них та описує практики їх досягнення).

Відповідальність вищої освіти та ЗВО за досягнення Цілей сталого розвитку визнано Болонським acquis. «**Rome Ministerial Communiqué**»⁸⁸ зазначає, що «Вища освіта буде ключовим актором у забезпеченні досягнення Цілей сталого розвитку ООН» (Higher education will be a key actor in meeting the United Nations' Sustainable Development Goals)⁸⁹, та закликає ЗВО спрямувати зусилля на їх досягнення.

Всесвітня конференція UNESCO «Освіта для стійкого розвитку»⁹⁰ (17–19 травня 2021 р.) завершилась ухваленням «**Berlin Declaration on Education for Sustainable Development**»⁹¹ – документа, що мобілізує освітян усіх

⁷⁵ Green University. URL: <https://green.edu.bd/aboutus/vision-mission>.

⁷⁶ Canada's Green University. URL: <https://www2.unbc.ca/green>.

⁷⁷ Creating a greener and more sustainable campus. URL: <https://news.nus.edu.sg/creating-a-greener-and-more-sustainable-campus>.

⁷⁸ Students' Opinion About Green Campus Initiatives: A South American University Case Study. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-15864-4_26. DOI:10.1007/978-3-030-15864-4_26.

⁷⁹ Green University Network. URL: <https://www.unep.org/explore-topics/education-environment/why-does-education-and-environment-matter/green-university>.

⁸⁰ University of Aberdeen Sustainability and Social Responsibility. URL: <https://www.abdn.ac.uk/about/strategy-and-governance/sustainability-environment-and-social-responsibility-102.php>.

⁸¹ Sustainable Campus. URL: <https://www.osc.hokudai.ac.jp/en/what-sc>.

⁸² 8 Tips for A More Sustainable Campus. URL: <https://www.topuniversities.com/blog/8-tips-more-sustainable-campus>.

⁸³ Impact Rankings: FAQs. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/impact-rankings-faqs>.

⁸⁴ Impact Rankings Methodology 2021. URL: https://www.timeshighereducation.com/sites/default/files/breaking_news_files/the_impactrankings_methodology_2021_v1.3_final.pdf.

⁸⁵ Meseguer-Sánchez V., Abad-Segura E., Belmonte-Ureña L.J., Molina-Moreno V. Examining the Research Evolution on the Socio-Economic and Environmental Dimensions on University Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. 17(13), 4729. P. 6. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17134729>.

⁸⁶ Bawa A. Redesigning the Curriculum for the 21st Century. *University World News*. 24 March 2017. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20170321104538732>. 24 March 2017.

⁸⁷ Higher education in the World 6. Towards a Socially Responsible University: Balancing the Global with the Local. URL: www.guninetwork.org.

⁸⁸ Rome Ministerial Communiqué. 19 November 2020. P. 4. URL: https://eha.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ World Conference on Education for Sustainable Development. URL: <https://en.unesco.org/events/ESDfor2030>.

рівнів освіти (від раннього дитинства до вищої освіти і навчання упродовж життя) взяти відповідальність (commit to the following) за впровадження освіти для стійкого розвитку на усіх рівнях та у різних формах освіти (дошкільної, професійної, вищої, формальної, неформальної, інформальної, навчання дорослих), враховуючи глобальні потреби та національні пріоритети, наявні ресурси та можливості різних сторін, зберігаючи цілісний підхід, визнаючи взаємозалежність усіх вимірів стійкого розвитку. Ухвалена декларація наголошує, що освіта для стійкого розвитку має стати базовим компонентом освітніх систем з обов'язковим включенням до усіх програм на різних рівнях освіти тематики збереження та захисту навколишнього середовища, ощадного використання ресурсів та запобігання кліматичним змінам.

Українські університети на практиці доводять свою відданість досягненню глобальних Цілей сталого розвитку⁹². Разом із 1591 ЗВО зі 112 країн у міжнародний рейтинг університетів Times Higher Education Impact Rankings потрапили 32 українські університети, що підтверджує їх відданість досягненню Цілей сталого розвитку та доводить успіх цього напряму реалізації їх соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність університетів і Болонський процес

Значний внесок у розвиток університетської соціальної відповідальності зробив Болонський процес. Концепцією соціального виміру (social dimension) Болонського процесу передбачено, що студентська спільнота має відбивати розмаїття і різноманітність суспільства⁹³, що, відповідно до London Communiqué, передбачає⁹⁴:

- системне зменшення бар'єрів на шляху до вищої освіти для окремих уразливих і недостатньо представлених груп, полегшення їм доступу до вищої освіти;
- збільшення відповідальності університетів за належне забезпечення студентських послуг і створення гнучких траєкторій навчання;
- посилення соціальної справедливості;
- сприяння згуртуванню, демократизації, суспільному благу.

Урізноманітнення і розширення студентської аудиторії, студентоцентроване викладання та навчання спонукають університети запроваджувати й створювати умови для навчання упродовж життя, вносити змістовні та організаційні зміни в освітні програми, застосовувати новітні технології та методики, підлаштовуючи їх до потреб різних груп студентів (приміром, вечірнього або дистанційного навчання)⁹⁵.

Додаток II «*Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA*»⁹⁶ до Римського комюніке пропонує подальше посилення соціального виміру Європейського простору вищої освіти (далі – ЄПВО) та розширює його тлумачення. Цей документ не лише покладає відповідальність на університети та органи державної влади країн-учасниць ЄПВО за усунення системних бар'єрів та полегшення доступу до вищої освіти, а й додає до соціального виміру Болонського процесу залучення громади (*community engagement*) – взаємодію університетів і громад як двосторонню, взаємовигідну і суспільно корисну співпрацю, партнерство, здатне одночасно відповісти на потреби суспільства та поліпшити викладацьку і дослідницьку діяльність, інші напрями університетської діяльності, а також сприяти розмаїттю, рівноправ'ю та інклюзії⁹⁷. У документі також розкрито й уточнено зміст соціального виміру вищої освіти та відповідальність ЗВО за його дотримання та впровадження.

Додатково до зазначеного вище Римське комюніке:

- наголошує на суспільній відповідальності за вищу освіту та самої вищої освіти («public responsibility for and of higher education»);
- містить згадку про те, що останню редакцію Magna Charta Universitatum було доповнено такими глобальними цінностями вищої освіти, як розмаїття і соціальна та громадянська відповідальність: «Ми вітаємо включення до нещодавно оновленої версії Великої хартії університетів таких глобальних цінностей, як розмаїття, соціальна та громадянська відповідальність» (We appreciate the inclusion in the recently updated Magna Charta Universitatum of the global values of diversity and social and civic responsibility)⁹⁸.

Іншими словами, відповідно до подвійної добровільно-зобов'язальної природи Болонського процесу, раніше чи пізніше соціальний вимір має бути впроваджено у системи вищої освіти усіма державами-учасницями ЄПВО. Отже, відповідальність за розширення й полегшення доступу до вищої освіти, усунення бар'єрів на шляху

⁹¹ Berlin Declaration on Education for Sustainable Development. URL: <https://en.unesco.org/sites/default/files/esdfor2030-berlin-declaration-en.pdf>.

⁹² Українські ВНЗ потрапили до рейтингу найкращих університетів світу у досягненні Цілей сталого розвитку ООН. URL: <https://uspiln.in.ua/tsikave/ukrainski-vnz-potrapiyly-do-rejtynhu-najkrashchykh-universytetiv-svitu-u-dosiahnenni-tsilej-staloho-rozvytku-onn>.

⁹³ London Communiqué. URL: http://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/2007_London_Communique_English_588697.pdf.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Widening Participation for Equity and Growth: A Strategy for the Development of the Social Dimension and Lifelong Learning in the European Higher Education Area to 2020. URL: http://www.ehea.info/media.ehea.info/file/2015_Yerevan/71/5/Widening_Participation_for_Equity_and_Growth_A_Strategy_for_the_Development_of_the_SD_and_LLL_in_the_EHEA_to_2020_613715.pdf.

⁹⁶ Rome Ministerial Communiqué. Annex II. 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_II.pdf.

⁹⁷ Там само. С. 6.

⁹⁸ Rome Ministerial Communiqué. Annex II. 2020. P. 8. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_II.pdf.

до вищої освіти, підтримку студентів та студентські послуги, інклюзію, розмаїття студентської спільноти мають взяти на себе саме університети за підтримки органів влади, відповідальних за вищу освіту, та держави загалом.

До згаданих вище чинників, що зумовили зростання соціальної відповідальності університетів, можна додати ще декілька. Глобалізація та конкуренція на ринку освітніх послуг; масовізація вищої освіти та стрімке зростання й диверсифікація контингенту здобувачів вищої освіти; демократизація системи вищої освіти та суспільства загалом значно змінили «портрет» сучасного ЗВО, перетворили його з «вежі зі слонової кістки»⁹⁹ (елітарного храму, закритого для широкого загалу) на відкритий заклад, небайдужий до проблем суспільства, готовий до служіння і співпраці з громадою¹⁰⁰. В умовах конкуренції за студента та фінансові надходження, які допомагають забезпечити якість вищої освіти у кожному конкретному ЗВО, заклади реалізують соціальну відповідальність як відкритість¹⁰¹ і підзвітність; оприлюднення інформації про фінанси, плани та проекти; звітування про використання публічних і приватних коштів, виділених на вищу освіту із наведенням доказів ефективності, результативності, корисності та позитивного впливу університетського служіння¹⁰².

Проаналізувавши витоки і чинники стрімкого зростання соціальної відповідальності університетів, можна зробити такі висновки:

1) Протягом останніх десятиліть одночасно кілька чинників дали поштовх розвитку соціальної відповідальності університетів.

2) Це стало причиною утворення кількох відмінних напрямів СВУ, які не перекреслювали, але доповнювали один одного, що обумовило розмаїття форм і виявів СВУ.

3) Спроби осмислення і концептуалізації явища СВУ викликали до життя кілька концепцій соціальної відповідальності університетів, які співіснують та доповнюють або підсилюють одна одну.

За такого розмаїття та варіантності практик соціальної відповідальності, що доводить дослідження університетських вебсайтів, слід відзначити брак інструментарію для їх аналізу, класифікації та упорядкування.

Концептуалізація і реалізація соціальної відповідальності університетів: маркери, суб'єкти, бенефіціари, сфери та форми прояву

Аналіз витоків СВУ показав низку концептуальних дескрипторів (понятійних елементів), які формують проблемно-понятійне поле СВУ. Інтернет-аналіз університетських вебсайтів¹⁰³ за ключовим словосполученням «university social responsibility» (університетська соціальна відповідальність університетів) доповнив розмаїття підходів і форм реалізації СВУ та розширив проблемно-концептуальне поле СВУ, додавши до вже згаданих тлумачень нові (наприклад, відповідальність ЗВО за благополуччя, ментальне здоров'я студентства і персоналу, що практикують багато університетів^{104,105}).

На попередньому етапі дослідження¹⁰⁶ за результатами інтернет-аналізу університетських вебсайтів було складено перелік маркерів СВУ – певних позначок, сигналів, які свідчать про соціальну відповідальність ЗВО. Проте, враховуючи стрімкий розвиток вищої освіти, посилення СВУ, зміни, виклики й тиски знаннєвого суспільства, а також особливості сучасного мінливого, невизначеного, складного та неоднозначного світу – VUCA world¹⁰⁷, допускаємо, що цей перелік буде постійно доповнюватись новими маркерами. Так, у 2022–2023 рр. маркерами соціальної відповідальності для університетів ЄПВО стала підтримка українських студентів, викладачів, науковців.

До переліку маркерів СВУ входять:

- цінності (наприклад, довіра, справедливість, рівність, інклюзивність, розмаїття спільноти);
- принципи (наприклад, прозорість, відкритість, підзвітність, доброчесність);
- декларації про СВУ у статутних документах і локальних університетських актах: інституційних стратегіях, планах, політиках, етичних кодексах;

⁹⁹ Meyer M., Sporn B. Leaving the Ivory Tower: Universities' Third Mission and the Search for Legitimacy. 2018. DOI: <https://doi.org/10.3217/zfhe-13-02/03>.

¹⁰⁰ Pearce J., Pearson M. The ivory tower and beyond: Bradford university at the heart of its communities. URL: https://talloiresnetwork.tufts.edu/wp-content/uploads/REAP_Report_Bradford_U.pdf.

¹⁰¹ Keikoh R. Developing University Social Responsibility: A Business Ethics Approach to Information Disclosure in Japan. Springer, 2021. 160 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5489-3>.

¹⁰² Kövér Á., Franger G. Leaving the Ivory Tower: Universities' Third Mission and the Search for Legitimacy. University and Society: Interdependencies and Exchange. Edward Elgar Publishing, 2019. P. 42–43.

¹⁰³ Вебсайти університетів аналізували протягом 2017–2023 рр. методом випадкової вибірки; для англomовних сайтів із використанням ключового стійкого словосполучення «university social responsibility»; для україномовних сайтів – ключових слів «університет», «університетська», «соціальна», «відповідальність». Перелік вебсайтів університетів наведено у Додатку 1.1.

¹⁰⁴ University of Canberra Student Wellbeing. URL: <https://www.canberra.edu.au/future-students/support-at-uc/student-wellbeing>.

¹⁰⁵ Mental health of university students under analysis. Universitat Autònoma de Barcelona. URL: <https://www.uab.cat/web/newsroom/news-detail/mental-health-of-university-students-under-analysis-1345830290613.html?detid=1345873516523>.

¹⁰⁶ Оржель О. Соціальна відповідальність університету як фактор впливу на формування та оцінювання якості вищої освіти: досвід Великої Британії. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: аналітичні матеріали у двох частинах / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Прінтеко, 2020. С. 295. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Analiz_ocinki_VO_v_umovah_internac_ch1-2_analit_IVO-2020-317p_avtors-kolektiv.pdf.

¹⁰⁷ VUCA-World. <https://www.vuca-world.org/>

- якісне і соціально відповідальне викладання, актуальне і релевантне потребам сьогодення змістовне наповнення освітніх програм, включення тематики соціальної відповідальності до змісту освітніх програм усіх рівнів;
- дослідження, що відповідають суспільним запитам, враховують інституційні, локальні, регіональні, національні, глобальні виклики, виконання наукових досліджень суспільно орієнтованої тематики;
- прагнення досконалості у викладанні, навчанні, дослідницькій діяльності;
- висока якість і затребуваність знань, які генеруються, накопичуються, поширюються та впроваджуються університетом, його науково-педагогічним персоналом, студентством;
- організація університетського врядування, лідерства, менеджменту на принципах соціальної відповідальності, з урахуванням інтересів і потреб різних груп внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів, суспільства загалом;
- забезпечення сприятливого клімату для роботи персоналу, включно із можливостями для професійного розвитку і самовдосконалення, фізичного і психічного здоров'я;
- створення сприятливих умов для навчання та особистісного розвитку студентства, формування загальних, професійних, громадянських компетентностей, навичок для життя;
- організація студентського самоврядування, піклування про студентське благополуччя, здоров'я, пропозиція якісних студентських послуг;
- інтернаціоналізація, міжнародне співробітництво задля підвищення якості вищої освіти, взаємної користі партнерів, національного та глобального суспільного блага;
- співпраця із зовнішніми стейкхолдерами, реалізація університетських проєктів, програм, інших заходів, спрямованих на суспільне служіння, надання послуг місцевій громаді, взаємодія з органами влади, громадянським суспільством, професійними та іншими спільнотами (місцевий, національний, глобальний рівні);
- реалізація проєктів, програм волонтерства;
- реалізація благодійницьких проєктів і програм;
- орієнтація на досягнення Цілей сталого розвитку, відповідальне ставлення до навколишнього середовища, ощадливе використання ресурсів, зокрема й фінансових;
- обмін знаннями з внутрішніми і зовнішніми стейкхолдерами, партнерами, поширення знань поза межами академічного середовища.

Концептуалізації СВУ може відбуватись з використанням комп'ютерного аналізу: здійснено кілька спроб виявлення понятійних елементів, формування проблемно-концептуального поля СВУ на основі машинного аналізу статей, присвячених тематиці СВУ, та визначень термінологічного сполучення «university social responsibility». А. Esfijani, F. Hussain, E. Chang у статті «University social responsibility ontology»¹⁰⁸ сформулювали проблемно-концептуальне поле соціальної відповідальності університетів, що найчастіше визначається поняттями:

- стейкхолдери (48,75 %);
- залучення (engagement) (13,56 %);
- освіта (6,61 %);
- дослідження, винаходи (6,46 %);
- вчення, ученість (scholarship) (6,46 %);
- навчання (5,68 %);
- служіння (4,89 %);
- знання (3,87 %);
- викладання (2,69 %);
- етика (1,03 %).

За даними цього дослідження, понятійне поле СВУ включає понад 40 понятійних компонентів, до яких крім наведених вище належать: суспільство, стійкість (сталість), розвиток, культура, спільноти, організації, уряд, промисловість та інші.

Найчастішим, за результатами аналізу, у проблемно-понятійному полі СВУ є концепт «стейкхолдери». Цю думку підтримують також автори іншого дослідження¹⁰⁹, проведеного із застосуванням традиційних загальнонаукових методів.

У пізнішому дослідженні, проведеному з використанням комп'ютерного аналізу, методології та інструментарію PRISMA¹¹⁰, автори довели, що проблемно-концептуальне поле СВУ тісно пов'язане із проблематикою стійкого (сталого) розвитку та Цілями сталого розвитку ООН. Ключовими концептами СВУ

¹⁰⁸ Esfijani A., Hussain F., Chang E. University social responsibility ontology.

https://www.researchgate.net/publication/235606167_University_Social_Responsibility_Ontology. P. 271–281.

¹⁰⁹ Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X., Barrena-Martínez J. Universities as Corporate Entities: The Role of Social Responsibility in Their Strategic Management. 2017. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/56333>.

¹¹⁰ What is Prisma. URL: <https://www.prisma.io/docs/concepts/overview/what-is-prisma>.

визначено: equity (рівноправність), healthy (здоровий), wellbeing (благополуччя), social (соціальний), environmental (екологічний), human (людський, людяний), economic (економічний)¹¹¹.

У ще одній публікації¹¹² проаналізовано 11 баз даних англомовних статей, присвячених тематиці СВУ, із використанням методології та інструмента PRISMA¹¹³. Автори дослідження зробили такі висновки:

- ініціативи і заходи СВУ, щоб приносити очікувану користь і вплив, мають обов’язково бути інтегровані в університетські політики й управлінські практики;
- залучення стейкхолдерів має бути обов’язковим, щоб забезпечити тривалий ефект і бажані суспільні трансформації;
- в усіх університетах світу соціальна відповідальність має бути органічною складовою усіх організаційних процесів та впливати і формувати освітню діяльність.

Відмінності у результатах аналізу обумовлені різними цілями досліджень, базами даних (статей), з якими працювали дослідники, часовими межами проведення дослідження тощо. Водночас дослідження підтверджують розмаїття проявів СВУ та демонструють різні погляди й тлумачення цього явища.

Семантичний аналіз концепцій і визначень СВУ¹¹⁴, проведений у рамках дослідження СВУ у попередні роки, з одного боку, підтвердив множинність тлумачень СВУ, що відбиває складність і багатогранність явища СВУ, а з іншого – продемонстрував безплідність пошуків адекватного визначення СВУ або спроб дати таке визначення, оскільки кожне буде або занадто довгим, щоб їм оперувати в академічному дискурсі, або неповним, таким, що не розкриває явище СВУ повною мірою.

Виявлені у результаті вищезгаданого аналізу понятійні елементи (концептуальні дескриптори СВУ) окреслюють проблемно-понятійне поле СВУ, але не організують, не структурують його. Ми поєднали і впорядкували понятійні компоненти, що формують концепт СВУ, із застосуванням логіко-структурного суб’єктно-об’єктного аналізу (табл. 1.1–1.4). Такий підхід допоможе виявити:

- суб’єктів соціальної відповідальності (хто в університетах несе соціальну відповідальність);
- бенефіціарів університетської соціальної відповідальності (перед ким університети відповідальні);
- об’єкти, сфери соціальної відповідальності (за що університети несуть відповідальність);
- форми прояву соціальної відповідальності університетів (як, у яких формах вона реалізується).

Таблица 1.1

Суб’єкти соціальної відповідальності університетів

Суб’єкти (хто саме в університеті несе соціальну відповідальність)	Приклади
Інституційний рівень	
ЗВО в цілому (керівництво, підрозділи, персонал)	Соціальна відповідальність є однією з трьох стратегічних цілей University of Manchester ¹¹⁵
Субінституційний рівень	
Інститути, служби, інші підрозділи	У 2014 р. в Київському університеті імені Бориса Грінченка як структурний підрозділ створили юридичну клініку «АСТРЕЯ» університету з метою надання правової допомоги соціально-вразливим і малозабезпеченим верствам суспільства та формування правової культури громадян ¹¹⁶
Факультети	На факультеті управління персоналом, соціології та психології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана дисципліна «соціальна відповідальність» викладається в рамках чотирьох магістерських програм ¹¹⁷
Кафедри	На базі кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету працює психологічна служба, що надає безоплатні послуги студентам, аспірантам, викладачам та співробітникам університету, іншим клієнтам на договірній основі ¹¹⁸

¹¹¹ Meseguer-Sánchez V., Abad-Segura E., Belmonte-Ureña L.J., Molina-Moreno V. Examining the Research Evolution on the Socio-Economic and Environmental Dimensions on University Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. 17(13), 4729. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17134729>.

¹¹² Muhammad Ali, Ishamuddin Mustapha, Sharina Osman, Umar Hassan. University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 286. 124931. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931>.

¹¹³ What is Prisma. URL: <https://www.prisma.io/docs/concepts/overview/what-is-prisma>.

¹¹⁴ Оржель О. Соціальна відповідальність університету як фактор впливу на оцінювання якості вищої освіти. *Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції*: моногр. / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. С. 183–209. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ocinka_yakosti_VO_v_umovah_evrointegrac_Monogr_IVO-2020-220p_avtors-kolektiv.pdf.

¹¹⁵ University of Manchester Strategic Plan. URL: <https://www.manchester.ac.uk/discover/vision/>

¹¹⁶ Юридична клініка «АСТРЕЯ». URL: <https://kubg.edu.ua/struktura/pidrozdzili/yurydychna-klinka-astreya/pro-pidrozdil.html>.

¹¹⁷ Соціальна відповідальність. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1Q0Bq19MoHDqiYpU1yPcvfeuYM2C9FU0o>.

¹¹⁸ Психологічна служба. URL: <https://sumdu.edu.ua/uk/kampus-life/social-face/psychological.html>.

Центри, лабораторії	В University of Brighton функціонують 16 Центрів дослідницької досконалості та обміну знаннями, які проводять міждисциплінарні розвідки, зосереджуються на сучасних темах глобального значення, допомагають встановлювати та розвивати відносини зі стратегічними партнерами, виявляти інтелектуальне та наукове лідерство. Вони об'єднують відомих досвідчених експертів і талановиту молодь, створюють насичене й сприятливе дослідницьке середовище ¹¹⁹
Органи студентського самоврядування	Серед планів студентської спілки University of Brighton на 2023–2026 рр.: посилення студентських голосів в університеті, студентської спільноти, її згуртування; сприяння студентському ментальному здоров'ю та благополуччю; поліпшення можливостей для працевлаштування випускників ¹²⁰
Студентські колективи	Вже багато років понад два десятки українських університетів є учасниками міжнародної програми «Enactus». Студентські команди створюють бізнес-проекти, які одночасно спрямовані на вирішення економічних, екологічних, соціальних проблем та поліпшення якості життя конкретної групи людей ¹²¹
Окремі викладачі та студенти	«Двоє студентів Тернопільського мистецького фахового коледжу імені Соломії Крушельницької разом з друзями зібрали гроші на допомогу українським захисникам. Це четвертокурсник Петро Гаджала та третьокурсник Володимир Витягловський» ¹²²

Таблица 1.2

Бенефіціари соціальної відповідальності університетів

Бенефіціари (перед ким відповідальний університет)	Приклади
Внутрішні стейкхолдери	
Студенти	У багатьох університетах Великої Британії функціонують Student Support Offices (Офіси студентської підтримки), де студентству допомагають зареєструватись на освітню програму, обрати навчальні дисципліни, сформувати розклад занять, слідкувати за успішністю навчання, за потреби перервати або повернутись до навчання. Підтримка студента також охоплює питання здоров'я і благополуччя, спорту та безпеки на кампусі, допомогу студентам із особливими потребами ¹²³
Науково-педагогічні працівники	У листопаді 2022 р. у рамках загальноуніверситетської стратегії, місії та візії Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана запровадив Стратегію досконалості викладання, серед цілей якої впровадження провідних практик досконалості викладання, розвиток наукового потенціалу викладачів університету, створення сучасного безпечного, доступного освітнього середовища, що сприяє особистісному, професійному та культурному розвитку всіх учасників освітнього процесу ¹²⁴
Адміністративний персонал ЗВО	В University College London функціонує жіноча мережа «Astrea», що об'єднує співробітниць, які працюють на адміністративних посадах. Жінки регулярно збираються, щоб поділитись досвідом і знаннями, засвоїти нові навички, розповісти про свої досягнення та надихнутись успіхами колеганок. Одне із завдань мережі – регулярно інформувати її учасниць про нові політики, наявні ресурси та можливості для кар'єрного зростання ¹²⁵
Зовнішні стейкхолдери	
Секторальний рівень: промисловість, фахові	В University College London діє програма «Knowledge Transfer Partnership» (Партнерство з трансферу знань). За запитом компанії академічний

¹¹⁹ Centres of Research and Knowledge Exchange. URL: <https://www.brighton.ac.uk/research/organisation/cores/index.aspx>.
¹²⁰ The Big Plan 2023–2026. URL: https://www.brightonsu.com/pageassets/aboutus/visionandstrategy/The_Big_Plan_website-1.pdf.
¹²¹ Enactus Ukraine. URL: <https://www.facebook.com/search/top?q=enactus%20ukraine>.
¹²² У Тернополі студенти зібрали гроші для бійців, співаючи на вулицях. URL: <https://suspilne.media/295710-u-ternopoli-studenti-zibrali-grosi-dla-bijciv-spivavci-na-vulicah/>
¹²³ Study support and academic advice. URL: <https://students.hud.ac.uk/studies/>
¹²⁴ Стратегія досконалості викладання Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана на 2022–2026 роки. URL: https://drive.google.com/file/d/1db99W_DVJifuPwO1GrrLBN7DPNM9PVqb/view.
¹²⁵ About Astrea. URL: <https://www.ucl.ac.uk/astrea/about-astrea>.

спільноти, асоціації, громадянське суспільство	персонал та кращі випускники допомагають підняти компанію на новий рівень розвитку завдяки новітнім знанням, стратегічним підходам та високотехнологічним рішенням. Вартість університетських послуг становить 100–120 тис. фунтів стерлінгів на рік, від 50 до 75 % якої компенсує Innovate UK ¹²⁶ – національне інноваційне агентство Великої Британії ¹²⁷
Місцевий рівень: громада, бізнес, школи, центри дитячої творчості, місцеві ЗМІ, громадські організації	В Україні набувають популярності «наукові пікніки», коли викладачі та студенти університетів зустрічаються зі школярами і потенційними абітурієнтами, щоб розповісти про навчання та студентське життя ¹²⁸ . University of Sheffield є партнером «The Brilliant Club» – благодійної організації, яка залучає PhD студентів до співпраці з державними школами, щоб підтримати талановитих школярів та підготувати їх до вступу в престижні високореєтингові університети ¹²⁹
Регіональний рівень: регіональні ринки праці, обласні органи влади, регіональні кластери	Центр аналітичних досліджень «Прагма» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького надає такі послуги: комплексне дослідження соціальних структур, явищ, процесів; аналіз соціальної напруженості та конфліктного потенціалу різних груп населення; дослідження соціальної структури і створення соціокарт; соціологічний супровід виборчої кампанії в органи місцевого самоврядування, супровід виборчої кампанії політичної партії до всіх рівнів органів влади тощо ¹³⁰ . Понад 60 університетів Великої Британії уклали Civic University Agreements – договори про співпрацю з територіальними органами влади, школами, бізнесом, громадськими організаціями у місцевостях, де функціонують ¹³¹
Національний рівень: ІТ сектор, національний ринок праці, національна економіка, безпека	У Національному університеті «Львівська політехніка» у вересні 2023 р. відбувались навчальні тренінги для військових. Професор В. Гегер з Університету прикладних наук Нойбранденбурга передав українським військовослужбовцям гіроскопічний прилад, автором розроблення якого є сам. Професор є партнером Інституту геодезії Львівської політехніки та має чималий досвід у напрацюванні гіротехніки, якої нині потребують українські військові топографи ¹³²
Глобальний рівень: допомога студентів-волонтерів країні, що постраждала від землетрусу або війни; курси MOOCs для громадян з усього світу	На міжнародній освітній платформі «ERUDERA» список ЗВО, що надають підтримку і допомогу українським студентам, налічує понад 80 університетів з 20 країн ¹³³ . У George Washington University діє Глобальний центр досконалості фінансової грамотності, який ставить за мету підвищення фінансової грамотності здобувачів освіти, підприємців, урядовців і державних службовців, пересічних американців та громадян інших країни. Центр створює освітні програми та ресурси для різних категорій громадян, які допомагають забезпеченню фінансової безпеки та стабільності ¹³⁴

Таблиця 1.3

Об’єкт / сфери соціальної відповідальності університету

Об’єкт, сфера відповідальності (за що несе соціальну відповідальність сучасний університет)	Приклади
Викладання і навчання	Зростає популярність навчання через служіння (service learning) – актуальний метод викладання і навчання, що має на меті зблизити академічне та неакадемічне середовища, познайомити студентів із реальними проблемами громади та навчити розв’язувати їх на користь

¹²⁶ Innovate UK. URL: https://www.ukri.org/councils/innovate-uk/?_ga=2.120624456.15557080.1695372642-595110151.1695372642.

¹²⁷ Grow your business through a Knowledge Transfer Partnership (KTP). URL: <https://www.ucl.ac.uk/enterprise/businesses/grow-your-business-through-knowledge-transfer-partnership-ktp>.

¹²⁸ Як викладачі та студенти ЛНТУ зі школярами знайомилися. URL: <https://lntu.edu.ua/uk/media/yak-vykladachi-ta-studenty-lntu-zi-shkolyaramy-znayomylysia-proforiyentatsiyna-komanda-na>.

¹²⁹ The Brilliant Club. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/schools/partnerships/brilliant>.

¹³⁰ Центр аналітичних досліджень «Прагма». URL: <https://cdu.edu.ua/pidrozdili/tsentr-analitychnykh-doslidzen-prahma.html>.

¹³¹ About Civic University Agreements. URL: <https://civicuniversitynetwork.co.uk/civic-agreements/>

¹³² Військовослужбовці отримали гіроскопічний прилад від німецького професора. URL: lpu.ua/news/viiskovosluzhbovtsi-otrymaly-hiroskopichnyi-prylad-vid-nimetskoho-profesora-partnera-institutu.

¹³³ List of Universities Helping Ukrainian Students. URL: <https://erudera.com/>

¹³⁴ Global Financial Literacy Excellence Center. URL: <https://gflec.org/global-citizens/>

	окремої соціальної групи або суспільства загалом. Практика служіння громаді має прямий і виразний зв'язок зі змістом освітньої програми; теоретичні знання поєднуються з практичною діяльністю – служінням, у ході якого розвиваються фахові й загальні компетентності студентів. З метою популяризації цього методу навчання в ЄПВО засновано European Association of Service Learning in Higher Education (Європейську асоціацію навчання через служіння у вищій освіті)¹³⁵
Дослідницька діяльність	Tilburg University (Нідерланди) означив мету дослідницької діяльності: «ми прагнемо вивчати та розуміти суспільство і таким чином робимо внесок у вирішення складних суспільних проблем»¹³⁶. Школа соціальних та поведінкових наук Tilburg University ставить за мету розуміння людської поведінки у суспільстві, що змінюється. Розуміння того, як люди поведуть себе наодинці та у стосунках з іншими, в організації й суспільстві потрібно, щоб підвищити адаптивність, психічну стійкість, зберігати здоров'я і благополуччя¹³⁷
Забезпечення якості	Університети Саудівської Аравії під соціальною відповідальністю розуміють пропозицію якісних освітніх послуг студентству як ключовому стейхолдеру ЗВО та забезпечення студентської задоволеності (student satisfaction) викладанням і навчанням, освітньою інфраструктурою, набутим студентським досвідом, спортивним і культурним життям тощо¹³⁸. «Вища освіта відповідає за підготовку спеціалістів – інженерів, лікарів, архітекторів, які у міру кар'єрного зростання займуть в суспільстві позиції, пов'язані з великою відповідальністю і владою. Рішення професіоналів, підготовлених університетами, можуть значною мірою вплинути на те, як розвиватиметься суспільство. Ухвалення цих рішень може відбуватись у спосіб, який буде більш чи менш конструктивним для глобального прогресу людства та суспільств як у розвинених країнах, так і країнах, що розвиваються. Вища освіта відіграє вирішальну і фундаментальну роль, пропонуючи певний зміст, цінності та вміння»¹³⁹
Університетське врядування	Aston University (Велика Британія) визнає свою відповідальність бути прикладом поведінки в усьому, що він робить, та прагнути лідерства у секторі вищої освіти у рамках свого підходу до етики. Усі члени університетської спільноти дотримуються керівних принципів рівноправності та розмаїття, доброчесності, прозорості й підзвітності, академічної свободи і благотворного суспільного впливу¹⁴⁰. Університет впроваджує кілька «політик відповідальності» одночасно: політика відповідального фандрайзингу, політика етичного інвестування, політика і практики відповідальних закупівель¹⁴¹
Управління людськими ресурсами, розвиток персоналу	Одним зі стратегічних напрямів розвитку University of Sheffeld є Єдиний Університет – разом збираються люди з різними поглядами, підходами та думками, що сприяє більш творчому та інноваційному викладанню і дослідницькій діяльності, збагачує кампус й спільноту. Університет формує розмаїту спільноту співробітників і студентів різного походження, з різними культурами й демографічними даними, створює інклюзивне сприятливе середовище, в якому люди взаємодіють та досягають успіху¹⁴²
Внесок у досягнення Цілей сталого розвитку	Міжнародний рейтинг The Times Higher Education Impact Rankings оцінює внесок університетів у досягнення Цілей сталого розвитку. У рейтингу 2023 р. 1591 університет зі 112 країн¹⁴³

¹³⁵ European Association of Service-Learning in Higher Education. URL: <https://www.easlhe.eu/>

¹³⁶ Research Tilburg University. URL: <https://www.tilburguniversity.edu/research>.

¹³⁷ Tilburg School of Social and Behavioral Sciences. URL: <https://www.tilburguniversity.edu/about/schools/socialsciences>.

¹³⁸ Alghamdi Abdulelah A. University social responsibility under the influence of societal changes: Students' satisfaction and quality of services in Saudi Arabia. *Frontier in Psychoogy. Sec. Organizational Psychology*. 2022. Vol. 13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.976192>.

¹³⁹ Авторський переклад «Higher education is responsible for training professionals such as engineers, doctors and architects, in the course of their careers, to attain positions of great responsibility and power in society. The decisions of professionals trained in universities can make a decisive contribution to the way societies develop. This decision-making can take place through approaches that can be more or less constructive for the global progress of humankind and societies, in both developed and developing countries. Higher education, therefore, plays a decisive and fundamental role in terms of teaching the content, values and skills it incorporates». Higher education in the World 6. Towards a Socially Responsible University: Balancing the Global with the Local. P. 43. URL: www.guninetwork.org.

¹⁴⁰ Our Principles.pdf. (aston.ac.uk).

¹⁴¹ Aston University policies: Content list. URL: <https://www.aston.ac.uk/about/principles-and-policies>.

¹⁴² One University. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/vision/our-pillars/one-university>.

¹⁴³ Impact Ranking 2023. URL: <https://www.timeshighereducation.com/impactrankings>.

Студентське самоврядування, студентські послуги	Студентська спілка в University of Huddersfield (Велика Британія) створена студентами для студентів та існує для того, щоб зробити студентське життя кращим. Спортивні клуби і секції, студентські кампанії, волонтерська діяльність у місцевій громаді, студентське представництво під час обговорення освітньої програми з її розробниками, можливість впливати на різні аспекти освітньої діяльності мають забезпечити студентській спільноті незабутній досвід ¹⁴⁴
Інтернаціоналізація	Іспанський Universitat Autònoma de Barcelona позиціонує себе як Каталонський університет з міжнародним світоглядом; інтернаціоналізація – це один з інструментів досягнення стратегічних цілей: пропозиція якісної освіти, досліджень й трансферу знань. Стратегія інтернаціоналізації розгортається навколо трьох фундаментальних напрямів: мобільність, співробітництво, залучення таланту. Співпраця з країнами, що розвиваються, сприяє побудові солідарнішого університету, який визнає і поважає соціальну реальність ¹⁴⁵
Екологічна стійкість та енергоефективність	При University of Edinburgh функціонує Фонд стійкого кампусу, який фінансує проекти, що можуть зменшити вплив від діяльності університету на навколишнє середовище. Фонд заохочує усіх, хто має цікаві ідеї щодо енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, забезпечення стійкості, подавати свої пропозиції ¹⁴⁶
Зовнішня і внутрішня комунікація	University of Sheffield заснував, наповнює й утримує нову унікальну платформу «The Player», яка через фільми, подкасти й цифрові виставки демонструє результати усіх досліджень університету, а також розміщує інформацію про його громадські заходи та фестивалі ¹⁴⁷
Взаємодія із зовнішніми стейкхолдерами	Десятки американських ЗВО є учасниками Inside-Out Prison Exchange Program – освітньої програми з інноваційним педагогічним підходом для сприяння діалогу всупереч відмінностям. Вона виникла у США у 1997 р. та передбачає об'єднання звичайних студентів освітньої програми «Кримінальна юстиція» з ув'язненими студентами, що навчаються та засвоюють програму у в'язниці чи іншому виправному закладі. Протягом одного семестру студенти відвідують в'язницю та обговорюють питання законності дій поліції, прав ув'язнених, справедливості вироку, реінтеграції колишніх в'язнів та інші болючі питання. Нині програму поширили в інші країни (Австралія, Данія, Канада, Нідерланди) та доповнили низкою інших освітніх заходів, тренінгів, програм, орієнтованих на громаду. Навколо програми утворилась міжнародна мережа підготовлених викладачів, студентів, випускників, аналітичних центрів, адміністраторів ЗВО та виправних закладів та інших зацікавлених сторін, які активно займаються питаннями соціальної справедливості та намагаються змінити світ на краще ¹⁴⁸
Співпраця з громадою	University of Portsmouth (розташований на південному узбережжі Англії поряд з однією з головних баз Військово-морських сил Сполученого Королівства) пропонує широку лінійку курсів для військових і звільнених з військової служби. Не покидаючи службу, плануючи кар'єрний ріст або перехід до цивільного життя, військові можуть отримати диплом бакалавра чи магістра, підвищити кваліфікацію, набути потрібних компетентностей ¹⁴⁹ . Також університет є учасником програми підготовки Royal Air Force – повітряних сил Сполученого Королівства. Університетська Portsmouth Military Education team відповідає за викладання таких дисциплін, як міжнародна безпека, військова / воєнна історія і теорія, аеробезпека та кібербезпека тощо ¹⁵⁰ . Uttaranchal University (Індія) реалізує розвинену програму соціальної відповідальності: щорічно проводить літні акції пожертвування одягу для нужденних, купівлі ковдр із наближенням холодів, висаджування дерев, донорства крові, інформування про небезпеку вживання наркотиків,

¹⁴⁴ Students' Union. URL: <https://students.hud.ac.uk/opportunities/opportunitiescatalogue/practicalexperiences/studentsunion/>

¹⁴⁵ Internationalisation. URL: <https://www.uab.cat/web/about-the-uab/the-uab/internationalisation-1345687519024.html>.

¹⁴⁶ University of Edinburgh. Apply for the Sustainable Campus Fund. URL: <https://www.ed.ac.uk/sustainability/programmes-and-projects/sustainability-innovation-leadership/reducing-carbon-and-waste/innovation/sustainable-campus-fund>.

¹⁴⁷ The Player. URL: <https://player.sheffield.ac.uk/>

¹⁴⁸ Inside-Out Prison Exchange Program. URL: <https://www.insideoutcenter.org/index.html>.

¹⁴⁹ Courses for Serving and Former Military Personnel. URL: <https://www.port.ac.uk/study/studying-while-working/military-personnel>.

¹⁵⁰ Portsmouth Military Education. URL: <https://www.port.ac.uk/study/studying-while-working/portsmouth-military-education>.

	організує для громади семінари з циркулярної економіки та сталого розвитку, святкування Міжнародного дня йоги тощо ¹⁵¹
--	---

Таблиця 1.4

Реалізація соціальної відповідальності сучасного університету: виміри і форми прояву

Виміри	Форми прояву
Когнітивний	передача знань через освітні програми творення нових знань завдяки науковим дослідженням просвітництво навчальні курси для бізнесу освітні програми для дітей та підлітків університет третього віку для літніх людей та ін.
Економічний	ощадливе ставлення до державних коштів економія та підвищення ефективності фінансового менеджменту сприяння економічному розвитку громади
Етичний	ухвалення етичних кодексів викладача, студента, науковця моральні зобов’язання керівництва добročесність студентів, науковців дослідження морально-етичних цінності сучасного українського суспільства
Правовий	дотримання законів, правил і норм сплата штрафів у разі їх порушення сплата податків
Технічний / технологічний	передача технічних знань лідерство у науково-дослідній сфері, трансфер технологій для соціально-економічного зростання перехід ЗВО на енергоощадливі технології
Екологічний	запобігання забрудненню подолання наслідків екологічних або техногенних криз екологічне просвітництво зменшення відходів від життєдіяльності ЗВО
Соціальний	програми сприяння суспільній згоді, запобігання конфліктам дослідження соціальної інклюзії у різних сферах суспільного життя програми підтримки студентів, що належать до вразливих соціальних груп (біженці, меншини) програми соціальної допомоги для дітей з бідних або багатодітних сімей
Соціокультурний	налагодження міжкультурного діалогу між різними спільнотами місцевої громади організація концертів, фестивалів, флешмобів дослідження про місце культури і мистецтва під час війни та повоєнного відродження
Гуманітарний	боротьба із голодом, нестачею питної води донорство крові допомога у випадку військових дій, екологічних або техногенних криз піклування про здоров’я, добробут
Філантропічний	програми волонтерства розвиток благодійництва організація фандрайзингу участь у краудфандингових кампаніях

Зазначимо, що кожен вимір може виявлятися через внутрішній чи зовнішній вектор, тобто бути спрямованим на внутрішніх стейкхолдерів (наприклад, піклуватись про благополуччя персоналу ЗВО, дбати про громадянську освіту та вдосконалювати фахові компетентності студентства, розвивати у них емпатію та навички благодійництва) або зовнішніх (пропонувати програми розвитку малого підприємництва, навчати енергозбереженню, проводити концерти та фестивалі для громади, де розташований університет).

У табл. 1.4 представлено далеко не повний перелік можливих проявів СВУ. Як вже зазначено, розмаїття проявів СВУ є невичерпним; нові форми з’являються та з’являтимуться завдяки притаманній знанневим працівникам креативності, нові потреби й запити, які висуватимуть різні університетські стейкхолдери чи

¹⁵¹ Institutional Social Responsibility Initiatives Links. URL: <https://www.uudoon.in/about/institutional-social-responsibility.php>.

суспільство загалом, та / або нові виклики, що постійно виникатимуть у сучасному мінливому й турбулентному світі.

За результатами логіко-структурного суб'єктно-об'єктного аналізу можна зробити такі висновки:

- 1) суб'єктом соціальної відповідальності може бути університет загалом або окремі представники університетської спільноти: факультети, школи, відділи, особи;
- 2) бенефіціарами СВУ є внутрішні (студенти і персонал ЗВО) та зовнішні стейкхолдери; перелік зовнішніх стейкхолдерів є фактично необмеженим;
- 3) об'єктом соціальної відповідальності може бути будь-яка сфера або напрям університетської діяльності як всередині університету, так і за його межами;
- 4) СВУ реалізується через розмаїття форм прояву, які можуть мати внутрішній (спрямовані на внутрішніх стейкхолдерів) або зовнішній (спрямовані на зовнішніх стейкхолдерів) вектор та багато вимірів.

Соціальна відповідальність університетів у контексті формування знаннєвого суспільства, в умовах війни та під час повоєнного відновлення

Аналіз витоків СВУ, університетських вебсайтів, проблемно-концептуального поля СВУ доводить, що під «парасольковим» термінологічним сполученням «соціальна відповідальність університетів» об'єднані різні практики, ініціативи, активності, що розкривають складність явища СВУ, багатство його проявів, різноманітність підходів і поглядів на реалізацію СВУ у тому чи іншому ЗВО. Відповідальність описується як філософська, етична, моральна, соціальна, психологічна, соціокультурна та інші категорії і проявляє себе в економічній, екологічній, правовій, політичній площинах, поділяється на індивідуальну, колективну і соціальну, тлумачиться як імператив або добровільно взяті зобов'язання.

Концептуалізувати^{152,153} СВУ значною мірою допоміг її логіко-структурний суб'єктно-об'єктний аналіз, завдяки якому множинність проявів можна описати у термінах суб'єкта, бенефіціара, предмета чи сфери відповідальності та зафіксувати різні підходи до реалізації СВУ, які практикують вітчизняні й зарубіжні університети.

Наведена цитата може слугувати підсумком проведених вище розвідок:

«Хоча консенсус щодо значень (змісту) СВУ відсутній, очевидно, що ЗВО належить вирішальна роль у розвитку та трансформаціях соціального середовища. Це включає не тільки науковий прогрес та обмін знаннями з суспільством і для суспільства, але також розширення можливостей і посилення студентства завдяки активній, інклюзивній, партисипативній (учасницькій), демократичній громадянській позиції»¹⁵⁴.

Наявність кількох різних концепцій СВУ та брак інтегрованої концепції, здатної пояснити зростання та розмаїття СВУ в останні десятиліття й об'єднати в одну кілька концепцій СВУ, спонукає нас до пошуку такої об'єднувальної концепції. Вважаємо, що вона може бути побудована на основі трикутника знань і розроблена з урахуванням умов знаннєвого суспільства. Значною мірою така концепція укорінена у позиції ЮНЕСКО щодо посилення ролі вищої освіти у міру становлення й утвердження суспільства знань, знаннєвої економіки та знаннєвої демократії. У свою чергу, концепція трикутника знань допомагає пояснити розмаїття СВУ, її багатоаспектність, різновекторність та варіативність.

В основі підходу UNESCO до СВУ – знання, якими університет ділиться з різними категоріями, групами, спільнотами та які збирає, дістає від них, оскільки знання є головним ресурсом (активом) знаннєвого суспільства, характерними ознаками якого UNESCO вважає універсальний (всеосяжний) доступ до знань та щирий обмін ними¹⁵⁵. Саме вищій освіті UNESCO віддає вирішальну роль у формуванні знаннєвого суспільства, у просуванні досліджень, інновацій та креативності.

Із поступовим розвитком і утвердженням знаннєвого суспільства у науково-експертному дискурсі формується метафора трикутника знань як рамки (моделі), здатної пояснити роль знань у сучасному суспільстві^{156,157,158}.

¹⁵² Парій Є.В. Поняття концептуалізації та типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 45. С. 339–340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_45_102.

¹⁵³ Старко В. Терміни «концепт» і «категорія» в дослідженні мовної категоризації світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2012. № 733. С. 42–48.

¹⁵⁴ Авторський переклад «Although there is no consensus on the meanings of USR, it is clear that the role of HEI in the development and transformation of their social environment is crucial (Nunez, 2019). This involves not only the advancement of science and the sharing of knowledge with and for society but also the empowerment of students through the exercise of active, inclusive, participatory, and democratic citizenship». Coelho M., Menezes I. University Social Responsibility, Service Learning, and Students' Personal, Professional, and Civic Education. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.617300>.

¹⁵⁵ UNESCO World Report: Towards Knowledge Societies. 2005. P. 17. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141843>.

¹⁵⁶ Lassnigg L., Hartl J., Unger M., Schwarzenbacher I. Higher Education Institutions and Knowledge Triangle: Improving the interaction between education, research and innovation. *IHS Sociological Series Working Paper 118*. Institute for Advanced Studies, Wien, March 2017. 74 p. URL: <https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/4228>.

¹⁵⁷ Perez Vico E., Schwaag Serger S., Wise E., Benner M. Knowledge Triangle Configurations at Three Swedish Universities. *Foresight and STI Governance*. 2017. Vol. 11, № 2. P. 68–82. DOI: <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2017.2.68.82>.

¹⁵⁸ Unger M., Polt W. The Knowledge Triangle between Research, Education and Innovation – A Conceptual Discussion. *Foresight and STI Governance*. 2017. Vol. 11, № 2. P. 10–26. DOI: <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2017.2.10.26>.

У суспільстві знань попит на знання різної природи існує постійно серед різних категорій громадян і спільнот: місцевих громад, політичних партій, підприємств, органів державної влади, міжнародних організацій тощо. Університети є осередками (центрами), де, відповідно до університетських місій, знання продукуються (створяться), зберігаються і звідки поширюються.

Соціальна відповідальність університетів зростає й поширюється у знанневому суспільстві, оскільки посилюється:

- потреба у знаннях і збільшується кількість громадян, які є споживачами знань (наприклад, у процесі диджиталізації суспільства, розвитку банківських, поштових, соціальних послуг, освіти та ін.), та «знанневих» працівників (knowledge workers), тобто робітників на ринку праці, для яких знання є основним ресурсом і засобом виробництва для створення додаткової вартості;
- соціальна роль університетів як осередків знань, де вони «народжуються» (продукуються), зберігаються і звідки поширюються у позаакадемічному середовищі.

Знання стають найбільшою цінністю сучасного світу:

- «ключем» до гармонійного розвитку й виховання активного і відповідального громадянина та наповнення ринку праці кваліфікованими працівниками;
- інструментом підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва;
- ресурсом для модернізації економіки, відмови від шкідливих для людини і навколишнього середовища технологій;
- засобом забезпечення суспільної злагоди, інклюзії, згуртування, порядку і безпеки тощо.

Університети є осередками, де знання генеруються (продукуються) та перетворюються на технологічні рішення, соціальні інновації тощо; відповідно, університети та інші ЗВО несуть відповідальність за донесення знань до широкого загалу та їх застосування для «вдосконалення суспільства», за різного роду операції зі знаннями та збільшення їх впливу на суспільство.

Діяльність сучасного університету можна представити як трикутник, три вершини якого узгоджуються з трьома місіями університету: освітньою, дослідницькою і соціальною, що традиційно називають першою, другою і третьою місіями. У концепції трикутника три сторони є однаково важливими, тож нині третя місія університету розглядається як рівноправна та обов'язкова разом із першою і другою. Традиційні функції / напрями університетської діяльності забезпечують виконання університетських місій.

Колообіг знань відбувається всередині трикутника знань та навколо нього, у зовнішньому контексті, створюючи синергію між місіями та різними процесами і операціями зі знаннями, посилюючи (empowerment) внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів університету, сприяючи розв'язанню проблем та пошуку відповідей на внутрішні й зовнішні виклики.

Третю – соціальну – місію можна розглядати як місток між університетом і суспільством знань, завдяки якому відбувається постійний обмін знаннями між університетською спільнотою та стейкхолдерами. Процес обміну знаннями є взаємовигідним і корисним для усіх сторін, оскільки кожен суб'єкт суспільства знань потребує знань у тій чи іншій формі, виграє від їх збільшення або поглиблення.

Попит на знання збільшує відповідальність університету як перед його внутрішніми, так і зовнішніми стейкхолдерами. Серед внутрішніх стейкхолдерів найважливішими є здобувачі освіти, які приходять до університету за якісною освітою, здатною забезпечити особистісний розвиток, конкурентоспроможність на ринку праці, благополуччя та добробут, щасливе життя. Разом з цим університет несе відповідальність за благополуччя, професійний розвиток і кар'єрне зростання своїх співробітників: академічного та адміністративного персоналу, представників інших університетських служб.

Одночасно посилюється соціальна відповідальність університету перед зовнішніми стейкхолдерами, яких кожен університет визначає для себе індивідуально. Це можуть бути партнерські університети й наукові установи, бізнес-партнери, донори, представники місцевої громади або її окремих спільнот, з ким налагоджена тісна взаємовигідна співпраця. Найкраще взаємодію університету із зовнішніми стейкхолдерами можна пояснити через англomовне термінологічне сполучення «community engagement», яке передбачає, що університет, долучаючись до такої взаємодії, одночасно є як носієм знань, дарувальником чи благодійником для тих, потребує знанневих послуг і допомоги, так і реципієнтом / бенефіціаром знань, що отримує їх у процесі співпраці та обміну знаннями із партнерами, фахівцями, пересічними громадянами.

Таким чином, зі зростанням соціальної ролі університету та збільшенням кола осіб (фізичних і юридичних), перед якими університет несе соціальну відповідальність, соціальна відповідальність поширюється на усі сфери університетської діяльності: викладання і навчання, дослідження, університетське врядування та студентське самоврядування, управління людськими ресурсами та професійний розвиток персоналу, утримання університетської інфраструктури, екологічний менеджмент, фінансовий менеджмент, трудові відносини, права людини та ін. Соціальна відповідальність поширюється на першу місію (якісні освітні програми, вдосконалення викладання, особистісний розвиток та громадянська освіта студентів тощо), другу місію (соціально відповідальні дослідження, розширення кола громадян, залучених до дослідницької діяльності через Open Science^{159,160} (Відкрита наука) та Citizen Science¹⁶¹ (Громадянська наука)) і третю місію (застосування набутих знань як відповідь

¹⁵⁹ Open Science. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science_en.

¹⁶⁰ Open science. URL: <https://www.unesco.org/en/open-science>.

¹⁶¹ Eu-citizen.science. URL: <https://eu-citizen.science/>

на суспільні виклики та з метою розв'язання проблем різної природи локального, національного чи глобального рівнів).

Сутність соціальної місії університету в контексті трикутника знань полягає у тому, щоб запропонувати й донести знання як найбільшу цінність, актив, ресурс розвитку сучасного суспільства не лише до студентства, а й до широкого загалу – місцевої громади, спільнот, що її утворюють, груп інтересів, громадянського суспільства, наукових та експертно-фахових об'єднань, глобальних мереж тощо. Донесення знань одночасно передбачає, що університет (точніше його персонал як знаннєві працівники) має запропонувати підходи до їх застосування, перетворення знань на спільне благо (common good): високі технології, стабільне економічне зростання, гармонійний розвиток особистості, суспільну злагоду і безпеку тощо. Тож, третю соціальну університетську місію можна схарактеризувати як трансформаційну, коли університет «сприяє вдосконаленню суспільства» (згідно із поглядами UNESCO на соціальну відповідальність).

На сьогодні доволі широко розвинена концепція трансформаційної ролі університету на місцевому рівні. Прикладом є заснована у Великій Британії концепція civic university¹⁶² (програмадського університету). Водночас розвиваються та реалізуються на практиці інші концепції: Відкрита наука, Responsible Research and Innovation^{163,164} (Відповідальні дослідження та інновації), Knowledge Exchange¹⁶⁵ (Обмін знаннями), у яких основними рушіями суспільного поступу визначено знання та знаннєві установи, включно із університетами, іншими ЗВО, що продукують, поширюють знання та пропонують способи їх застосування для розв'язання суспільних проблем різної природи.

Як демонструють приклади реалізації СВУ різними університетами світу, соціальна місія не обмежується взаємодією університетів із місцевими громадами. Так, у дослідженні *«The Role of Universities in Regional Innovation Ecosystems»*¹⁶⁶, проведеному European University Association¹⁶⁷, ключова роль університетів у суспільстві («a pivotal role in society», С. 7) обумовлюється продукуванням знань, співпрацею із компаніями, органами влади, громадськими організаціями і державними установами та виконанням специфічної функції «оркестрування та диригування інноваціями за участі багатьох акторів»¹⁶⁸. Доволі часто, актори – учасники інноваційних процесів представлятимуть не один, а кілька регіонів, обиратимуться з різних країн та навіть континентів.

Перетворення університетів в «open knowledge institutions»¹⁶⁹ (відкриті знаннєві інституції) описано у публікації *«Open Knowledge Institutions: Reinventing Universities»* (Відкриті знаннєві інституції: перевинайдення університетів). Університети забезпечують доступ до знань не лише організаціям, а й мережам та індивідам; цифровізація дає можливість надати доступ до знань здобувачам та користувачам з усього світу; утримання платформ як майданчиків для співпраці та підтримка мереж як об'єднань знаннєвих працівників, експертів, непрофесіоналів та пересічних громадян забезпечують швидшу циркуляцію знань, їх поширення в суспільстві. У такий спосіб формується й утверджується знаннєве суспільство за межами громади, де розташований університет; громадяни, що проживають у різних регіонах, штатах, країнах, осередки глобального або національного суспільства стають співтворцями знань та одночасно учасниками проектів, програм університетської соціальної відповідальності.

Посилення соціальної ролі ЗВО впливає на реалізацію першої, другої і третьої університетських місій: освітні програми змінюються під впливом запитів і потреб партнерів, з якими співпрацює університет; під тиском регіональних запитів, національних чи глобальних викликів змінюється тематика дослідницької діяльності; збільшується кількість партнерів, з якими співпрацює університет, щоб зібрати дані для дослідження або застерегти від нових екологічних, технологічних небезпек, безпекових загроз тощо.

Таким чином, в умовах знаннєвого суспільства, за концепцією трикутника знань, СВУ можна визначити як свідоме й ефективне вироблення та реалізацію ЗВО внутрішніх і зовнішніх політик щодо продукування, збереження й поширення знань, доведення до суспільства їх значущості та опрацювання можливих підходів до їх впровадження у різних сферах економіки і суспільного життя задля особистісного розвитку та спільного блага.

Особливості реалізації соціальної відповідальності університетів під час війни та повоєнного відновлення

Запропонована концепція університетської соціальної відповідальності з початком повномасштабної війни з росією потребує перегляду. Соціальна відповідальність часів знаннєвого суспільства посилюється в умовах конфліктів та війн, оскільки воєнні дії, пов'язані з ними руйнування й травмування, збитки для економіки та природи найгіршими можливими проблемами та викликами, подолання яких потребує мобілізації

¹⁶² Realising the Civic University. URL: <https://www.hepi.ac.uk/2022/02/03/realising-the-civic-university/>

¹⁶³ What is RRI? Responsible research and innovation in practice. URL: <https://www.rri-practice.eu/about-rri-practice/what-is-rri/>

¹⁶⁴ Responsible Research & Innovation. URL: <https://www.era-learn.eu/support-for-partnerships/governance-administration-legal-base/responsible-research-innovation>.

¹⁶⁵ Knowledge Exchange Framework. URL: <https://kef.ac.uk/>

¹⁶⁶ Reichert S. The Role of Universities in Regional Innovation Ecosystems. EUA. 2019. https://www.eua.eu/downloads/publications/eua%20innovation%20ecosystem%20report_final_digital.pdf.

¹⁶⁷ European University Association. URL: <https://eua.eu/>

¹⁶⁸ Авторський переклад «multi-actor orchestration of innovation». Reichert S. The Role of Universities in Regional Innovation Ecosystems. EUA. 2019. P. 7. URL: https://www.eua.eu/downloads/publications/eua%20innovation%20ecosystem%20report_final_digital.pdf.

¹⁶⁹ Open Knowledge Institutions: Reinventing Universities / L. Montgomery et al. The MIT Press, 2021. 176 p. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/13614.001.0001>.

інтелектуального капіталу як жодна інша суспільна проблема чи виклик. Цю думку підтверджує низка досліджень^{170,171,172,173} (детальний аналіз публікацій представлено в аналітичних матеріалах відділу взаємодії університетів і суспільства¹⁷⁴).

Міжнародний досвід щодо участі та ролі університетів у процесах повоєнного відновлення, узагальнений у дослідженнях, статтях, аналітичних звітах, свідчить про великий потенціал вищої освіти та покладає на неї відповідальність за швидкий перехід від війни до мирного життя, реабілітацію та інтеграцію комбатантів, зцілення психологічних травм мирного населення, економічні реформи, демократизацію та оновлення політичних процесів, активізацію соціокультурного життя, особливо в зруйнованих війною громадах; розширюється коло університетських функцій, збільшується їх суспільний вплив у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі.

Проаналізовані публікації представляють повоєнне відновлення як складний, багатосторонній і тривалий процес, що відбувається за участі багатьох суб'єктів, до яких також належать ЗВО. Повоєнне відновлення, мирна відбудова не є відтворенням попередніх економічних систем, соціальних відносин, політичних інститутів, а супроводжується переосмисленням минулого, відмовою від того, що спричинило конфлікт або призвело до війни. Трансформаційний розвиток як обраний шлях для відновлення має спиратись на колективне бачення майбутнього, до формування та вербалізації якого залучаються політичні та інтелектуальні еліти, академічні кола, громадські діячі та активні громадяни, певні соціальні групи, й насамперед молодь. Очевидно, що наведені суб'єкти сукупно присутні в університетському середовищі, де й має тривати діалог / полілог про майбутнє народу та держави, формуватись концепції організації повоєнного суспільства, обговорюватись необхідні для мирного й успішного існування компетентності, визначатись підходи і методи їх формування та розвитку, відбуватись локалізація, адаптація до локальних умов і потреб глобального досвіду і практик повоєнного відновлення, розвиватись академічне співробітництво на благо миру та розвитку.

Чинники, що обумовлюють активну участь ЗВО у процесах відновлення:

- економічні: необхідність наповнити ринок праці вітчизняними фахівцями, з навичками та вміннями, необхідними для нового економічного укладу, економіки знань, готовими відповідати на виклики повоєнного відновлення, піднімати конкурентоспроможність держави, бути лідерами, підприємцями, новаторами;

- соціальні: університети, інші заклади освіти мають стати альтернативою армії після демобілізації та демілітаризації; показати комбатантам, особливо молоді, розмаїття можливостей для особистісного розвитку і зростання та надати необхідні знання, вміння, навички для забезпечення успішного майбутнього;

- гуманітарні: багато військових закінчать службу з фізичними та психологічними травмами, не матимуть змоги повернутись до попередньої професії чи способу життя. Їх соціалізація та інтеграція будуть пов'язані з реабілітацією, отриманням допомоги й підтримки, які разом з освітою можна отримати в університетах та інших закладах освіти. Одночасно велика кількість громадян, що пережили окупацію, втратили близьких, домівки, зазнали фізичних чи психологічних травм, потребуватимуть допомоги й реабілітації. Допомога і першим, і другим може бути надана в університетах, де існують кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін;

- державницькі: університети, інші ЗВО є майданчиками для підготовки й гуртування національних еліт, формування національної ідентичності, продукування ідей і поглядів на майбутнє, їх поширення та апробації через академічний та публічний дискурс.

З огляду на відповідальність, яка покладається на університети у процесах повоєнного відновлення, переосмислення вищої освіти, модернізація та розвиток ЗВО мають стати пріоритетним завданням та передумовою повоєнного відновлення. Незважаючи на те, що у повоєнний час органи державної влади стикаються із багатьма проблемами, які потребують негайного реагування, пріоритетність відновлення вищої освіти обумовлена таким:

- вища освіта, особистісний розвиток, набуття професії, участь у діалозі про повоєнне майбутнє є відволіканням молоді від участі у збройних конфліктах, насильницьких діях тощо; є способом приборкання та спрямування енергії колишніх комбатантів у мирних і продуктивних цілях; формою соціальної інтеграції, інклюзії молодих людей, що брали участь у військових діях, засобом уникнення ризику їх забуття, маргіналізації, зневажання;

¹⁷⁰ Feuer, Hart Nadav; Hornidge, Anna-Katharina; Schetter, Conrad. Rebuilding knowledge: Opportunities and risks for higher education in post-conflict regions. *ZEF Working Paper Series*. № 121. University of Bonn, Center for Development Research (ZEF), Bonn. 2013. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/88345>.

¹⁷¹ Barakat S., Milton S. Houses of Wisdom Matter: The Responsibility to Protect and Rebuild Higher Education in the Arab World. *Brookings Doha Center*. 2015. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/En-Higher-Ed-Web.pdf>.

¹⁷² Barakat S., Milton S. Higher education as the catalyst of recovery in conflict-affected societies. *Globalisation Societies and Education*. 2016. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1127749>.

¹⁷³ Russell I. Degrees of peace: universities and embodied experiences of conflict in post-war Sri Lanka. *Third World Quarterly*. 2022. Vol. 43 (4). P. 898–915. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2038129>.

¹⁷⁴ Оржель О. Сутність та особливості реалізації соціальної відповідальності університетів в умовах війни та повоєнного відновлення: аналіз зарубіжного досвіду. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення*: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 7–18. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sots-vidp-univ_2022-145p.pdf.

– необхідністю забезпечити «recovery-relevant skills»¹⁷⁵ – актуальні для відновлення м'які навички та фахові компетентності, необхідні для відновлення матеріального світу (інфраструктури, підприємств, житла тощо), розбудову системи демократичного врядування, розвитку соціального капіталу, психологічного зцілення та ін. Без необхідної для процесів відновлення вищої освіти країнам загрожуватиме втрата «можливостей зайнятості» (employment opportunities), яка пізніше перетвориться на втрату можливості підготувати наступні покоління лідерів для бізнесу, управління, громадянського суспільства тощо. На перших етапах відновлення пріоритет надаватиметься підготовці фахівців гуманітарного сектору (вчителів, лікарів, медичних сестер, соціальних працівників), у подальшій перспективі – спеціалістів, яких потребує відновлення державного управління та демократичного врядування, економічний поступ, планування міст і територій тощо.

– ЗВО та сектор вищої освіти загалом мають забезпечити мирний розвиток через посилення конкурентоздатності, інноваційності та технологічності держави. Тому метою повоєнних урядів має стати визначення високотехнологічних напрямів, галузей економіки та підтримка підготовки фахівців для цих напрямів (передусім STEM). Освітні можливості за цими напрямками мають відкритись і для недостатньо представлених груп: жінок, меншин, людей з особливими освітніми потребами, а також вразливих груп, що постраждали внаслідок війни: військових і цивільних із фізичними і психологічними травмами, внутрішньо переміщених осіб, осіб, що втратили роботу та ін.

– для забезпечення успішності та ефективності повоєнного відновлення держави вища освіта має стати трансформаційною, тобто не відтворювати на етапі відновлення вади попередніх соціально-економічних систем, а надавати знання та формувати навички, актуальні для сучасного глобального світу, підтримувати національний діалог, розвивати дослідницьку спроможність, запобігати «відтоку мізків» тощо.

– відповіді на виклики і проблеми, спричинені війною: руйнування інфраструктури й матеріального світу; травмування громадян, військових і цивільних; утворення коаліцій та укладання договорів про партнерство заради перемоги; винаходи нових технологій та нової зброї для перемоги; планування та ведення інформаційної війни; укладання програм й проєктів з відновлення – усе це потребує знань найвищого рівня новизни і складності, які зосереджені в університетах¹⁷⁶.

Науковий супровід трансформацій повоєнного відновлення на етапі формування знанневої економіки та знаннєвого суспільства є ще одним аргументом на користь пріоритетності вищої освіти. Інноваційний розвиток є запорукою ефективного відновлення, економічної модернізації та реструктуризації, які пом'якшать наслідки ушкоджень та збитків від війни і пришвидшать їх ліквідацію. Університети здатні надавати необхідні ринку праці знання, проводити дослідження та комерціалізувати їх в інновації та технології, стимулювати підприємництво, прискорювати соціально-економічний розвиток.

Важливими питаннями функціонування ЗВО під час війни та повоєнного відновлення є надання захисту і притулку переміщеним викладачам і студентам, а також умови їх повернення. Притулок і підтримка переміщених викладачів і студентів є важливою складовою гуманітарної місії, яку виконують міжнародні інституції типу UN Refugee Agency та International Organization for Migration, але також, як показує досвід війни, що триває, ЄС, національні уряди, зарубіжні університети. Повернення (або не повернення) академічного персоналу і студентів до країни, що пережила війну, значною мірою залежить від повоєнної ситуації у самій країні, а також від об'єднаних зусиль національного уряду, регіональних і місцевих органів влади, їх міжнародних партнерів і донорів, від програм і проєктів міжнародних агентств, спрямованих на відбудову миру, відновлення економіки, створення структур з підтримки повернення та реінтеграції науково-педагогічних працівників і студентів. Діалог про модернізацію та реформування сектору вищої освіти за участі міжнародних та національних організацій і експертів, подальша інтернаціоналізація університетів, усунення бар'єрів для академічної мобільності, розширення можливостей для гнучкого працевлаштування всередині поствоєнної країни та за кордоном, збільшення інвестиційних та соціальних проєктів для реалізації потенціалу знаннєвих працівників всередині країни мають сприяти поверненню викладачів, науковців, студентів, максимізації їх внеску у повоєнне відродження та відновлення країни.

Проте можливості університетів зробити внесок у повоєнне відновлення та розбудову миру залежить не лише від спроможності самого університету (наявності необхідних кваліфікацій і компетентностей у академічного персоналу, керівництва університету, визнання соціальної відповідальності, наявності волі і готовності виконувати соціальну місію), а також від зовнішнього контексту, зокрема державного регулювання, яке сприяє чи стримує розвиток та відновлення самого університету та його внесок у відбудову територій, відновлення навколишнього середовища, розбудову миру.

Отже, трансформаційна роль вітчизняної вищої освіти та конкретного ЗВО, його внесок у повоєнне відновлення полягатиме в:

– оновленні освітніх програм (ступеневих, короткострокових, з професійного розвитку та ін.) відповідно до потреб фронту та програм, проєктів відновлення;

¹⁷⁵ Milton S.A. The Neglected Pillar of Recovery: A Study of Higher Education in Post-war Iraq and Libya. *Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in Post-war Recovery Studies*. University of York, October 2013. P. 91. URL: <https://etheses.whiterose.ac.uk/5207/1/Sansom%20Milton%20-%20The%20Neglected%20Pillar%20of%20Recovery%20-%20A%20Study%20of%20Higher%20Education%20in%20Post-war%20Iraq%20and%20Libya%20-%20final.pdf>.

¹⁷⁶ Огнев'юк В., Луговий В. Проблема кількості та якості у вищій освіті в контексті університетської мережі в Україні. *Educological discourse*. 2022. № 2 (37). DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.21>.

- започаткуванні та веденні дискурсу про майбутнє нації, держави, країни із залученням різних верств населення;
- плеканні талантів для інноваційної економіки, вихованні нової еліти для майбутньої України;
- наданні освітніх послуг широким верствам населення із особливими освітніми потребами; розроблення програм благополуччя, соціально-психологічної підтримки для студентів і академічного персоналу; пропозиції широкого кола соціальних, гуманітарних послуг здобувачам освіти, їх родинам, представникам громади, де розташований ЗВО, іншим зовнішнім стейкхолдерам;
- запровадженні ініціатив, проєктів, програм підтримки соціальної інклюзії та згуртування, сприяння стійкому розвитку.

Реалізація соціальної відповідальності університетами України під час війни та повоєнного відновлення

Нині, коли Україна потребує величезних зусиль для відродження економіки, наведення ладу на звільнених від окупантів територіях, гуманітарної та соціальної допомоги для громадян, які постраждали від російської агресії, вітчизняні університети можуть і мають довести свою значущість, переосмислити свою місію і стати частиною екосистеми «Україна».

Імператив залучення університетів, наукових установ, інших знанневих інституцій до відновлення країни під час війни та у повоєнний час як каталізаторів соціально-економічних перетворень є очевидним, з одного боку:

- враховуючи множинність завдань з відновлення, масштаби руйнувань, фізичні та психологічні травми, завдані суспільству;
 - зважаючи на наміри модернізації народного господарства у напрямі економіки знань та європеїзації у контексті європейської інтеграції, з урахуванням глобальних тенденцій та віддаючи належне світовому досвіду проведення успішних соціально-економічних трансформацій;
 - беручи до уваги гарантії широкого доступу до знаннєвого ресурсу та інтелектуального капіталу, зокрема міжнародної експертизи завдяки залученню до відновлення міжнародної спільноти;
- з іншого – враховуючи природу і потенціал ЗВО як знанневих інституцій, а саме:
- зосередження у ЗВО найважливіших ресурсів XXI ст.: знань та інтелектуального капіталу, тобто знанневих працівників (knowledge workers), здатних генерувати нові знання, застосовувати знання для розв'язання проблем різної природи та готувати нові покоління знанневих працівників;
 - здатність університетів виступати агентами змін, знаходити та пропонувати рішення для розв'язання технічних, технологічних, екологічних, економічних, політичних, культурних, соціокультурних та інших проблем та бути драйверами / каталізаторами соціально-економічних перетворень;
 - достатній рівень інтернаціоналізації вітчизняних університетів, що дасть їм можливість бути партнерами, рівноправними учасниками міжнародних проєктів і програм або посередниками між місцевими громадами та іноземними компаніями, проєктами або програмами відновлення;
 - достатній сукупний (колективний) рівень компетентності науково-педагогічних працівників вітчизняних університетів, що дасть їм змогу брати участь у плануванні, організації, втіленні масштабних трансформацій у різних секторах економіки та суспільного життя у рамках програм і проєктів відновлення;
 - відносна політична незаангажованість науково-педагогічних працівників, плекання академічної свободи та критичного мислення, відносно широкий світогляд та орієнтація на пошук істини (порівняно з представниками бізнесу, які дбають про власні підприємства та прагнуть збільшення прибутку) роблять їх ідеальними кандидатами на ролі незалежних експертів, консультантів, оцінювачів, аудиторів, членів наглядових рад проєктів відновлення.

У процесі відновлення університетам важливо одночасно зосередитись на:

- ✓ проведенні суспільних трансформацій:
 - національна консолідація, соціальне згуртування, інклюзія;
 - подальша демократизація, утвердження прав людини, верховенство права, справедливе судочинство;
 - гуманітарне реагування на кризові явища, спричинені агресією, соціальна та психологічна допомога постраждалим військовим та цивільному населенню;
 - пошук, визначення, поширення та плекання національних і європейських цінностей;
 - інформаційна підтримка європейської інтеграції, залучення до європеїзації широких верств населення;
 - громадянська освіта, соціально-емоційне навчання;
 - розвиток людського капіталу та лідерства;
- ✓ опрацюванні нових економічних моделей:
 - Industry 4.0;
 - диджиталізація, доступ до глобальних онлайн-платформ (комерційних, освітніх, публічних тощо);
 - технології, що розмивають межі між фізичним, цифровим та біологічним світами;
 - штучний інтелект;
 - big data;

✓ сприянні поширенню сучасних бізнес-моделей:

- диджиталізація та доступ до глобальних ринків через онлайн-платформи;
- фокус на клієнтах, перехід від продажів товарів до надання послуг (пошук рішень та забезпечення потреб клієнта);
- формування глобальних / транснаціональних ланцюгів з надання послуг;
- об'єднання глобальних / транснаціональних компаній з місцевим бізнесом, студентськими / університетськими стартапами в екосистеми;
- змішані моделі управління (поєднання глобального централізованого управління із децентралізацією операцій та процесів ухвалення рішень на місцевому рівні);
- екологізація та «озеленення» бізнесу.

Крім того, необхідно враховувати, що певні бізнес-моделі вимагають особливих соціальних та міжособистісних відносин: координації замість субординації всередині організації та відмови від вертикальних ієрархій на користь горизонтальних формальних і неформальних зв'язків; розподіленого лідерства; розвинених мережових зв'язків та підтримання відносин із стейкхолдерами. Таким чином, планування і реалізації інфраструктурних проєктів, проведення робіт з відновлення промислових об'єктів і житлових кварталів, відбудова чи зведення соціокультурних або рекреаційних об'єктів будуть одночасно передбачати соціальні трансформації, зміну соціальних відносин в напрямі національної консолідації, гуманізації, дотримання прав людини і трудового законодавства, інклюзії та соціального згуртування, збереження навколишнього середовища (екологізації), навчання упродовж життя, розвитку публічно-приватного партнерства тощо.

Справжнім двигуном соціально-економічних перетворень мають стати інновації, для чого на національному рівні, у регіонах, містах, територіальних громадах повинні працювати / функціонувати інноваційні екосистеми, центром яких є університети, як творці нових знань вони є ключовими суб'єктами інноваційного розвитку, що обумовлює їх закономірне залучення до процесів соціально-економічних перетворень.

Крім зазначеного участь університетів у відновленні країни під час війни та у повоєнний час визначається такими чинниками:

- 1) множинністю акторів / суб'єктів, що мають бути залучені до процесів відновлення та необхідністю їх координації:
 - міжнародних і національних;
 - центральних, регіональних, місцевих;
 - державних / публічних, приватних, представників громадянського суспільства та ЗМІ;
 - закладів освіти, наукових установ, наукових та індустріальних парків, неприбуткових організацій та ін.;
- 2) різноплановістю площин та вимірів, у яких здійснюватимуться відновлювальні роботи або процеси реабілітації й зцілення:
 - фінансово-економічні, технологічні й технічні, інфраструктурні, управлінські та організаційні, екологічні, соціальні, гуманітарні, психологічні, освітні тощо;
- 3) складністю та мультидисциплінарністю завдань, які виконуватимуться паралельно, наприклад:
 - відпрацювання механізмів публічно-приватного партнерства поєднуюватиметься із координацією міжнародної технічної допомоги;
 - відновлення інфраструктурних об'єктів вимагатиме уваги до інклюзії;
 - будівництво передбачатиме соціокультурні трансформації (нова філософія міст і сіл) та навчання упродовж життя (опанування нових технологій);
 - ефективне управління супроводжуватиметься демократизацією суспільних відносин;
 - інтенсивність робіт з відновлення не може ігнорувати благополуччя, фізичне та психологічне здоров'я працівника тощо.

Компетентності, необхідні для знаннєвого супроводу робіт з відновлення, можуть забезпечити насамперед університети, у яких сукупно поєднуються знання усіх предметних сфер, фахові компетентності, навички XXI ст. (навички для життя). Саме університети можуть взяти відповідальність за певні вміння й навички, які зазвичай відсутні у бізнес-компаній та підприємців, які братимуть участь у процесах відновлення:

- фасилітацію та модерацію взаємодії та діалогу між різними спільнотами та соціальними групами;
- оновлення суспільного (публічного) дискурсу, циркуляцію нових ідей, утвердження національних цінностей;
- поширення через діалог і взаємодію ідей, цінностей і принципів знаннєвого суспільства та європейської інтеграції, промоцію навчання упродовж життя.

Залучення університетів може відбуватись через різні платформи (робочі групи, Task Forces та ін.), створені за різними принципами:

- 1) міжнародні, національні, територіальні (регіональні, міські, місцеві);
- 2) галузеві або наскрізні / міждисциплінарні;
- 3) проєктні (одна робоча група, платформа для реалізації одного проєкту);
- 4) пошуково-дослідницькі (з метою розв'язання конкретної проблеми, пошуку технічного рішення чи know-how).

Широке залучення університетів до процесів соціально-економічного відновлення:

- поширить та пришвидшить knowledge exchange – процеси обміну знаннями між академічними та неакадемічними спільнотами;
 - забезпечить донесення до фахових спільнот, промисловців, підприємців нових знань у вигляді теорій, технологій, технічних рішень, соціальних інновацій, фахових компетентностей, життєвих навичок та ін., що підштовхне інноваційний розвиток;
 - дасть змогу перевіряти теорії та гіпотези практикою, вносити зміни й уточнення, вдосконалювати теорії та відхиляти хибні ідеї й міркування, що позитивно позначиться на теоретичних / академічних знаннях і практиках їх застосування;
 - наблизить формування в Україні знаннєвого суспільства.
- Залучення університетів до процесів соціально-економічного відновлення країни сприятиме оновленню і підвищенню якості освіти та посиленню власне університетів, оскільки:
- дасть можливість оновити, актуалізувати зміст освітніх програм та методики викладання і навчання;
 - забезпечить практики для студентів, надасть матеріал для проблемно-орієнтованого та дослідницько-орієнтованого навчання, кейсів, студентських проєктів;
 - за рахунок залучення практиків з неакадемічного середовища сприятиме розширенню та оновленню університетського складу: викладачів, членів дослідницьких колективів;
 - посилить взаємодію університетів і суспільства (university-community engagement), поліпшить репутацію національних університетів, збільшить їх шанси на виживання;
 - сприятиме реалізації соціальної місії університетів з удосконалення суспільства.

Висновки до розділу 1

1. Представлено результати кількарічних розвідок СВУ: витоків, чинників поширення та еволюції, ключових концепцій, трансформацій в умовах суспільства знань та під час війни. Виходячи з аналізу науково-експертного дискурсу, присвяченого СВУ, та вивчення практик її реалізації вітчизняними і зарубіжними університетами, СВУ можна схарактеризувати як складне, багатовимірне та багатовекторне явище, що «просочує» усі сфери і напрями університетської діяльності, реалізується через множинні форми та прояви, впливає на різні групи внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів.

2. Стрімкий розвиток СВУ в останні десятиліття супроводжується активізацією академічного та експертного дискурсу. Обидва процеси пов'язані з розвитком знаннєвого суспільства, перетворенням університетів на осередки знань і драйверів соціально-економічного розвитку, утвердженням знань як головного ресурсу та ключового чинника суспільних трансформацій.

3. Нині поширені кілька концепцій СВУ, які доповнюють одна одну:

- СВУ як співпраця з громадою, суспільством і пропозиція освітніх та інших видів послуг певним групам і представникам місцевої громади;
- у рамках соціального виміру Болонського процесу СВУ як зобов'язання ЗВО диверсифікувати контингент студентів, забезпечити рівний доступ до вищої освіти для різних соціальних груп і верств населення та створити умови для їх успішного навчання та отримання диплома;
- у межах визнання важливості знань і значущості вищої освіти СВУ як обов'язок ЗВО через якісну освіту, дослідження, взаємодію із зовнішніми стейкхолдерами здійснювати позитивний вплив на суспільство, його економічний, політичний, соціальний, культурний розвиток;
- СВУ як зобов'язання дотримуватись національних та міжнародних правил і норм, діяти відповідно до законів України, орієнтуватись на міжнародні стандарти (наприклад, ISO 26000, ISO 21001, ESG тощо) та кращі університетські практики.

4. За сучасних обставин може стати актуальною запропонована у рамках дослідження концепція СВУ для знаннєвого суспільства на основі трикутника знань. СВУ полягає у налагодженні ефективних і суспільно корисних знаннєвих процесів: продукуванні знань, їх збереженні й поширенні, донесенні до широкого загалу та їх застосування для суспільного блага, «вдосконалення суспільства».

5. СВУ часів знаннєвого суспільства посилюється в умовах конфліктів та війни, оскільки воєнні дії є одним із найгірших викликів, який спричинює безліч проблем і потребує мобілізації інтелектуального капіталу як жодна інша суспільна проблема чи виклик. Знання як основний ресурс знаннєвого суспільства є тригером / чинником, здатним прискорити перемогу, вивести суспільство зі стану війни, пришвидшити повоєнне відновлення. Тому очевидним є імператив залучення університетів до процесів відновлення.

Список використаних джерел

1. Військовослужбовці отримали гіроскопічний прилад від німецького професора. URL: lpnu.ua/news/viiskovosluzhbovtsi-otrymaly-hiroskopichnyi-prylad-vid-nimetskoho-profesora-partnera-instytutu.
2. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.
3. Огнев'юк В., Луговий В. Проблема кількості та якості у вищій освіті в контексті університетської мережі в Україні. *Educological discourse*. 2022. № 2 (37). DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2022.21>.

4. Оржель О. Соціальна відповідальність університету як фактор впливу на оцінювання якості вищої освіти. *Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції*: моногр. / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. С. 183–209. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ocinka_yakosti_VO_v_umovah_evrointegrac_Monogr_IVO-2020-220p_avtors-kolektiv.pdf.
5. Оржель О. Соціальна відповідальність університету як фактор впливу на формування та оцінювання якості вищої освіти: досвід Великої Британії. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції*: аналітичні матеріали у двох частинах / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Прінтеко, 2020. С. 127–140. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Analiz_ocinki_VO_v_umovah_internac_ch1-2_analit_IVO-2020-317p_avtors-kolektiv.pdf.
6. Оржель О. Сутність та особливості реалізації соціальної відповідальності університетів в умовах війни та повоєнного відновлення: аналіз зарубіжного досвіду. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення*: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 7–18. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sots-vidp-univ_2022-145p.pdf.
7. Парій Є.В. Поняття концептуалізації та типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 45. С. 339–340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_45_102.
8. Психологічна служба. URL: <https://sumdu.edu.ua/uk/kampus-life/social-face/psychological.html>.
9. Соціальна відповідальність. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1Q0Bq19MoHDqiYpU1yPcvfeuYM2C9FUOo>.
10. Старко В. Терміни «концепт» і «категорія» в дослідженні мовної категоризації світу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2012. № 733. С. 42–48.
11. Стратегія досконалості викладання Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана на 2022–2026 роки. URL: https://drive.google.com/file/d/1db99W_DVJifuPwO1GrrLBN7DPNM9PVqb/view.
12. У Тернополі студенти зібрали гроші для бійців, співаючи на вулицях. URL: <https://suspilne.media/295710-u-ternopoli-studenti-zibrali-grosi-dla-bijciv-spivauci-na-vulicah/>
13. Українські ВНЗ потрапили до рейтингу найкращих університетів світу у досягненні Цілей сталого розвитку ООН. URL: <https://uspih.in.ua/tsikave/ukrainski-vnz-potrapiyly-do-rejtynhu-najkrashchykh-universytetiv-svitu-u-dosiahnenni-tsilej-staloho-rozvytku-onn>.
14. Центр аналітичних досліджень «Прагма». URL: <https://cdu.edu.ua/pidrozdili/tsentr-analitychnykh-doslidzen-prahma.html>.
15. Юридична клініка «АСТРЕЯ». URL: <https://kubg.edu.ua/struktura/pidrozdili/yurydychna-klinika-astrea/pro-pidrozdil.html>.
16. Як викладачі та студенти ЛНТУ зі школярами знайомилися. URL: <https://lntu.edu.ua/uk/media/yak-vykladachi-ta-studenty-lntu-zi-shkolyaramy-znayomylysya-proforiyentatsiyna-komanda-na>.
17. 8 Tips for A More Sustainable Campus. URL: <https://www.topuniversities.com/blog/8-tips-more-sustainable-campus>.
18. About Astrea. URL: <https://www.ucl.ac.uk/astrea/about-astrea>.
19. About Civic University Agreements. URL: <https://civicuniversitynetwork.co.uk/civic-agreements/>
20. Academic Freedom, University Autonomy and Social Responsibility. *IAU Policy Statement*. URL: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/academic_freedom_policy_statement.pdf.
21. Alghamdi Abdulelah A. University social responsibility under the influence of societal changes: Students' satisfaction and quality of services in Saudi Arabia. *Frontier in Psychoogy. Sec. Organizational Psychology*. 2022. Vol. 13. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.976192>.
22. Aston University Corporate Social Responsibility Policy. URL: <https://www.aston.ac.uk/sites/default/files/Corporate-Social-Responsibility-Policy.pdf>.
23. Aston University policies: Content list. URL: <https://www.aston.ac.uk/about/principles-and-policies>.
24. AUN University Social Responsibility & Sustainability. URL: <https://www.aunsec.org/discover-aun/thematic-networks/aun-usrs>.
25. Barakat S., Milton S. Higher education as the catalyst of recovery in conflict-affected societies. *Globalisation Societies and Education*. 2016. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1127749>.
26. Barakat S., Milton S. Houses of Wisdom Matter: The Responsibility to Protect and Rebuild Higher Education in the Arab World. *Brookings Doha Center*. 2015. URL: <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/En-Higher-Ed-Web.pdf>.
27. Bawa A. Redesigning the Curriculum for the 21st Century. *University World News*. 24 March 2017. URL: <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20170321104538732>.
28. Berlin Declaration on Education for Sustainable Development. URL: <https://en.unesco.org/sites/default/files/esdfor2030-berlin-declaration-en.pdf>.
29. Canada's Green University. URL: <https://www2.unbc.ca/green>.

30. Carroll A.B. Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2016. № 1, 3. URL: <https://doi.org/10.1186/s40991-016-0004-6>.
31. Centres of Research and Knowledge Exchange. URL: <https://www.brighton.ac.uk/research/organisation/cores/index.aspx>.
32. Coelho M., Menezes I. University Social Responsibility, Service Learning, and Students' Personal, Professional, and Civic Education. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.617300>.
33. Comparative Research on University Social Responsibility in Europe and Development of a Community Reference Framework - EU-USR. URL: <http://www.eu-usr.eu>.
34. Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education. *Directions in Development*. Washington, DC: World Bank, 2002. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15224>.
35. Courses for Serving and Former Military Personnel. URL: <https://www.port.ac.uk/study/studying-while-working/military-personnel>.
36. Creating a greener and more sustainable campus. URL: <https://news.nus.edu.sg/creating-a-greener-and-more-sustainable-campus>.
37. Dąbrowski T.J., Brdulak H., Jastrzębska E., Legutko-Kobus P. University Social Responsibility Strategies. *E-mentor*. 2018. Vol. 5 (77). P. 4–12. DOI: <https://doi.org/10.15219/em77.1383>.
38. Deklaracja Społecznej Odpowiedzialności Uczelni. URL: http://www.aps.edu.pl/media/heyjitgp/deklaracja-spolecznej-odpowiedzialnosci-uczelni_2022.jpg.
39. Drivers and Barriers of University Social Responsibility: Integration into Strategic Plans. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/157810895.pdf>.
40. Enactus Ukraine. URL: <https://www.facebook.com/search/top?q=enactus%20ukraine>
41. Esfijani A., Hussain F., Chang E. University social responsibility ontology. *Engineering Intelligent Systems*. 2013. Vol. 4. P. 271–281. URL: <https://www.researchgate.net/publication/235606167>.
42. Eu-citizen.science. URL: <https://eu-citizen.science/>
43. European Association of Service-Learning in Higher Education. URL: <https://www.easlhe.eu/>
44. European University Association. URL: <https://eua.eu/>
45. Feuer, Hart Nadav; Hornidge, Anna-Katharina; Schetter, Conrad. Rebuilding knowledge: Opportunities and risks for higher education in post-conflict regions. *ZEF Working Paper Series*. № 121. University of Bonn, Center for Development Research (ZEF), Bonn. 2013. URL: <https://www.econstor.eu/handle/10419/88345>.
46. From Corporate Social Responsibility (CSR) to University's Social Responsibility (USR): a reader. URL: <https://www.researchgate.net/publication/320042766>. DOI: 10.13140/RG.2.2.24751.43686.
47. Global Financial Literacy Excellence Center. URL: <https://gflec.org/global-citizens/>
48. Global Knowledge Initiative. URL: <http://globalknowledgeinitiative.org>.
49. Global University Network for Innovation. URL: <http://www.guninetwork.org>.
50. Gravas Ante. Corporate Social Responsibility and Organizational Psychology: An Integrative Review. *Frontiers in Psychology*. 2016. 16 February. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00144>.
51. Green University Network. URL: <https://www.unep.org/explore-topics/education-environment/why-does-education-and-environment-matter/green-university>.
52. Green University. URL: <https://green.edu.bd/aboutus/vision-mission>.
53. Grow your business through a Knowledge Transfer Partnership (KTP). URL: <https://www.ucl.ac.uk/enterprise/businesses/grow-your-business-through-knowledge-transfer-partnership-ktp>.
54. Higher education in the World 6. Towards a Socially Responsible University: Balancing the Global with the Local. URL: www.guninetwork.org.
55. Guidance on social responsibility. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en>.
56. Hung C.-H., Huang C.-Y., Wang Y.-M., Li Y.-C., Ho Y.-C. The Literacy-Based Scale for Measuring Reflections on a University Social Responsibility Curriculum: Development and Validation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. 19(8), 4545. URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph19084545>.
57. Impact Ranking 2023. URL: <https://www.timeshighereducation.com/impactrankings>.
58. Impact Rankings Methodology 2021. URL: https://www.timeshighereducation.com/sites/default/files/breaking_news_files/the_impactrankings_methodology_2021_v1.3_final.pdf.
59. Impact Rankings: FAQs. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/impact-rankings-faqs>.
60. Innovate UK. URL: https://www.ukri.org/councils/innovate-uk/?_ga=2.120624456.15557080.1695372642-595110151.1695372642.
61. Inside-Out Prison Exchange Program. URL: <https://www.insideoutcenter.org/index.html>.
62. Institutional Social Responsibility Initiatives Links. URL: <https://www.uudoon.in/about/institutional-social-responsibility.php>.
63. Internationalisation. URL: <https://www.uab.cat/web/about-the-uab/the-uab/internationalisation-1345687519024.html>.
64. ISO 26000: guidance on social responsibility. URL: <https://iso26000.info/iso26000>.

65. Karlsen J., Larrea M. Does a Responsible University Need a Third Mission? *The Responsible University*. Palgrave Macmillan. 2019. P. 173–199. URL: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-25646-3>.
66. Keikoh R. Developing University Social Responsibility: A Business Ethics Approach to Information Disclosure in Japan. Springer, 2021. 160 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5489-3>.
67. Knowledge Exchange Framework. URL: <https://kef.ac.uk/>
68. Knowledge-driven actions: Transforming higher education for global sustainability. *UNESCO 2022*. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380519>.
69. Kövér Á., Franger G. Leaving the Ivory Tower: Universities' Third Mission and the Search for Legitimacy. University and Society: Interdependencies and Exchange. Edward Elgar Publishing, 2019.
70. Lassnigg L., Hartl J., Unger M., Schwarzenbacher I. Higher Education Institutions and Knowledge Triangle: Improving the interaction between education, research and innovation. *IHS Sociological Series Working Paper 118*. Institute for Advanced Studies, Wien, March 2017. 74 p. URL: <https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/4228>.
71. List of Universities Helping Ukrainian Students. URL: <https://erudera.com/>
72. Lo C.WH., Pang R.X., Egri C.P., Li P.HY. University Social Responsibility: Conceptualization and an Assessment Framework. *University Social Responsibility and Quality of Life. Quality of Life in Asia* / D. Shek, R. Hollister (Eds). Springer, Singapore, 2017. Vol. 8. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-10-3877-8_4.
73. London Communique. URL: http://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/2007_London_Communique_English_588697.pdf.
74. Mental health of university students under analysis. *Universitat Autònoma de Barcelona*. URL: <https://www.uab.cat/web/newsroom/news-detail/mental-health-of-university-students-under-analysis-1345830290613.html?detid=1345873516523>.
75. Merrill N. Doing Good in Society: A comparative study of the communication of the ethical aspects of Corporate Social Responsibility in Germany and the US. URL: [https://projekter.aau.dk/projekter/en/studentthesis/doing-good-in-society-a-comparative-study-of-the-communication-of-the-ethical-aspects-of-corporate-social-responsibility-in-germany-and-the-us\(ce20fc7e-b238-4118-99f6-b2e994791b30\).html](https://projekter.aau.dk/projekter/en/studentthesis/doing-good-in-society-a-comparative-study-of-the-communication-of-the-ethical-aspects-of-corporate-social-responsibility-in-germany-and-the-us(ce20fc7e-b238-4118-99f6-b2e994791b30).html).
76. Meseguer-Sánchez V., Abad-Segura E., Belmonte-Ureña L.J., Molina-Moreno V. Examining the Research Evolution on the Socio-Economic and Environmental Dimensions on University Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. 17(13), 4729. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17134729>.
77. Meyer M., Sporn B. Leaving the Ivory Tower: Universities' Third Mission and the Search for Legitimacy. 2018. DOI: <https://doi.org/10.3217/zfhe-13-02/03>.
78. Milton S.A. The Neglected Pillar of Recovery: A Study of Higher Education in Post-war Iraq and Libya. *Thesis for the Degree of Doctor of Philosophy in Post-war Recovery Studies*. University of York, October 2013. URL: <https://etheses.whiterose.ac.uk/5207/1/Sansom%20Milton%20-%20The%20Neglected%20Pillar%20of%20Recovery%20-%20A%20Study%20of%20Higher%20Education%20in%20Post-war%20Iraq%20and%20Libya%20-%20final.pdf>.
79. Mugabi H. Institutionalisation of the «Third Mission» of the University: The case of Makerere University. Tampere University Press, 2014. URL: https://www.academia.edu/18933705/Institutionalisation_of_the_Third_Mission_of_the_University_The_Case_of_Makerere_University.
80. Muhammad Ali, Ishamuddin Mustapha, Sharina Osman, Umar Hassan. University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 286. 124931. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931>.
81. Notre Dame of Maryland University Mission & Social Responsibility. URL: <https://www.ndm.edu/about-us/mission-social-responsibility>.
82. One University. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/vision/our-pillars/one-university>.
83. Open Knowledge Institutions: Reinventing Universities / L. Montgomery et al. The MIT Press, 2021. 176 p. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/13614.001.0001>.
84. Open Science. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-2020-2024/our-digital-future/open-science_en.
85. Open science. URL: <https://www.unesco.org/en/open-science>.
86. Our Principles.pdf. (aston.ac.uk).
87. Pearce J., Pearson M. The ivory tower and beyond: Bradford university at the heart of its communities. URL: https://talloiresnetwork.tufts.edu/wp-content/uploads/REAP_Report_Bradford_U.pdf.
88. Perez Vico E., Schwaag Serger S., Wise E., Benner M. Knowledge Triangle Configurations at Three Swedish Universities. *Foresight and STI Governance*. 2017. Vol. 11, № 2. P. 68–82. DOI: <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2017.2.68.82>.
89. Portsmouth Military Education. URL: <https://www.port.ac.uk/study/studying-while-working/portsmouth-military-education>.
90. Prince Sattam bin Abdulaziz University University Mission 2030. URL: <https://www.psau.edu.sa/en/node/1966>.

91. Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X.L., Barrena-Martínez J. Universities as Corporate Entities: The Role of Social Responsibility in Their Strategic Management. 2017. URL: <https://www.intechopen.com/chapters/56333>.
92. Realising the Civic University. URL: <https://www.hepi.ac.uk/2022/02/03/realising-the-civic-university/>
93. Reichert S. The Role of Universities in Regional Innovation Ecosystems. *EUA*. 2019. URL: https://www.eua.eu/downloads/publications/eua%20innovation%20ecosystem%20report_final_digital.pdf.
94. Reinventing Higher Education for a Sustainable Future. *World Higher Education Conference*. Barcelona, May 2022. URL: <https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/03/whec2022-concept-note-en.pdf>.
95. Research Tilburg University. URL: <https://www.tilburguniversity.edu/research>.
96. Responsible Research & Innovation. URL: <https://www.era-learn.eu/support-for-partnerships/governance-administration-legal-base/responsible-research-innovation>.
97. Responsible University Statement. URL: <https://www.durham.ac.uk/about-us/governance/responsible-university-statement/>
98. Rethinking Education: Investing in skills for better socio-economic outcomes. *COM (2012) 669 final*. European Commission, Strasbourg, 20.11.2012. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/com669_en.pdf.
99. Rethinking Education: Towards a global common good? *UNESCO*. 2015. URL: <https://unevoc.unesco.org/e-forum/RethinkingEducation.pdf>.
100. Rethinking learning: a review of social and emotional learning for education systems. New Delhi: Mahatma Gandhi Institute of Education for Peace and Sustainable Development (India), 2020. URL: https://d1c337161ud3pr.cloudfront.net/files%2Fc1178d56-5c72-460b-bd58-02bfb9a6abd_RL_Rethinking%20Learning%20-%20A%20Review%20of%20Social%20and%20Emotional%20Learning%20For%20Education%20System.pdf.
101. Rome Ministerial Communiqué. 19 November 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf.
102. Rome Ministerial Communiqué. Annex II. 2020. URL: https://ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_II.pdf.
103. Russell I. Degrees of peace: universities and embodied experiences of conflict in post-war Sri Lanka. *Third World Quarterly*. 2022. Vol. 43 (4). P. 898–915. DOI: <https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2038129>.
104. Silova I., Rappleye J., Auld E. Beyond the Western Horizon: Rethinking Education, Values, and Policy Transfer. *Handbook of Education Policy Studies* / G. Fan, T. Popkewitz (Eds). Springer, Singapore, 2020. Vol. 1. P. 3–29. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-13-8347-2_1.
105. Social responsibility and civic engagement plan. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62112>.
106. Social responsibility in action. URL: <https://www.city.ac.uk/about/vision-and-strategy/social-responsibility/social-responsibility-in-action>.
107. Standards for University Social Responsibility. URL: <http://www.eu-usr.eu/wp-content/uploads/2014/09/USRstandardsv15.pdf>.
108. Strategy 2030. *Social and Civic Responsibility*. URL: <https://www.ed.ac.uk/about/strategy-2030/our-focus/social-and-civic-responsibility>.
109. Students' Opinion About Green Campus Initiatives: A South American University Case Study. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-3-030-15864-4_26. DOI:10.1007/978-3-030-15864-4_26.
110. Students' Union. URL: <https://students.hud.ac.uk/opportunities/opportunitiescatalogue/practicalexperiences/studentsunion/>
111. Study support and academic advice. URL: <https://students.hud.ac.uk/studies/>
112. Sustainable Campus. URL: <https://www.osc.hokudai.ac.jp/en/what-sc>.
113. Talloires Declaration On the Civic Roles and Social Responsibilities of Higher Education. URL: <https://talloiresnetwork.tufts.edu/wp-content/uploads/TalloiresDeclaration2005.pdf>.
114. Talloires Network of Engaged Universities. *Talloires Network of Engaged Universities* (tufts.edu)
115. Tertiary Education for the Knowledge Society. Vol. 2 special features: Equity, Innovation, Labour market, Internationalisation. OECD, 2008. URL: <https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/41266759.pdf/>
116. The Big Plan 2023–2026. URL: https://www.brightonsu.com/pageassets/aboutus/visionandstrategy/The_Big_Plan_website-1.pdf.
117. The Brilliant Club. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/schools/partnerships/brilliant>.
118. The Player. URL: <https://player.sheffield.ac.uk/>
119. The University of Bologna Corporate social responsibility initiatives. URL: <https://www.unibo.it/en/university-and-society/university-and-business/business-opportunities/corporate-social-responsibility>.
120. The University of Edinburgh Sustainability (and Social Responsibility) Policy. URL: https://www.ed.ac.uk/sites/default/files/atoms/files/sustainability_and_social_responsibility_policy_-_version1.1_october_2020.pdf.
121. Think Scenarios. Rethink Education. OECD. 2006. URL: <https://doi.org/doi.org/10.1787/19900716>. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/think-scenarios-rethink-education_9789264023642-en#page3.
122. Thinking Higher and Beyond. Perspectives on the Futures of Higher Education to 2050. UNESCO IESALC. 2021. URL: http://www.guninetwork.org/files/thinking-higher-and-beyond_en-_format_final.pdf.

123. Tilburg School of Social and Behavioral Sciences. URL: <https://www.tilburguniversity.edu/about/schools/socialsciences>.
124. UNESCO World Higher Education Conference 2022. URL: <https://www.unesco.org/en/higher-education/2022-world-conference>.
125. UNESCO World Report: Towards Knowledge Societies. 2005. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141843>.
126. Unger M., Polt W. The Knowledge Triangle between Research, Education and Innovation – A Conceptual Discussion. *Foresight and STI Governance*. 2017. Vol. 11, № 2. P. 10–26. DOI: <https://doi.org/10.17323/2500-2597.2017.2.10.26>.
127. United Nations Global Compact. URL: <https://unglobalcompact.org/>
128. University of Aberdeen Sustainability and Social Responsibility. URL: <https://www.abdn.ac.uk/about/strategy-and-governance/sustainability-environment-and-social-responsibility-102.php>.
129. University of Canberra Student Wellbeing. URL: <https://www.canberra.edu.au/future-students/support-at-uc/student-wellbeing>.
130. University of Edinburgh. Apply for the Sustainable Campus Fund. URL: <https://www.ed.ac.uk/sustainability/programmes-and-projects/sustainability-innovation-leadership/reducing-carbon-and-waste/innovation/sustainable-campus-fund>.
131. University of Manchester Strategic Plan. URL: <https://www.manchester.ac.uk/discover/vision/>
132. University Social Responsibility Month 2021. URL: <https://www.usrnetwork.org/2021/10/usr-month-2021/>
133. University Social Responsibility Network. URL: <http://www.usrnetwork.org>.
134. University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931>.
135. Vasilescu R., Barna C., Epure M., Baicu C. Developing university social responsibility: A model for the challenges of the new civil society. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2010. Vol. 2, Iss. 2. P. 4177–4182. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.660>.
136. VUCA-World. URL: <https://www.vuca-world.org/>
137. What is Prisma. URL: <https://www.prisma.io/docs/concepts/overview/what-is-prisma>.
138. What is RRI? Responsible research and innovation in practice. URL: <https://www.rri-practice.eu/about-rri-practice/what-is-rri/>
139. Widening Participation for Equity and Growth: A Strategy for the Development of the Social Dimension and Lifelong Learning in the European Higher Education Area to 2020. URL: http://www.ehea.info/media/ehea.info/file/2015_Yerevan/71/5/Widening_Participation_for_Equity_and_Growth_A_Strategy_for_the_Development_of_the_SD_and_LLL_in_the_EHEA_to_2020_613715.pdf.
140. World Conference on Education for Sustainable Development. URL: <https://en.unesco.org/events/ESDfor2030>.
141. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. URL: <http://www.un-documents.net/wdhe21c.htm>.

Додаток 1.1

Університети, обрані методом випадкової вибірки для аналізу на предмет реалізації ними соціальної відповідальності

1. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: <https://knu.ua/>
2. Київський столичний університет імені Бориса Грінченка. URL: <https://kubg.edu.ua/>
3. Луцький національний технічний університет. URL: <https://lntu.edu.ua>.
4. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». URL: <http://www.nmu.org.ua>.
5. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». URL: <https://www.kpi.ua/>
6. Національний університет «Києво-Могилянська академія». URL: <https://www.ukma.edu.ua/>
7. Національний університет «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua>.
8. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. URL: <http://www.ndu.edu.ua/>
9. Сумський державний університет. URL: <https://sumdu.edu.ua>.
10. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. URL: <https://tnpu.edu.ua/>
11. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/>
12. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. URL: <https://karazin.ua/>
13. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. URL: <https://cdu.edu.ua/>
14. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: <https://www.chnu.edu.ua/>
15. Aston University. URL: <https://www.aston.ac.uk/about/principles-and-policies>.
16. Bemidji State University. URL: <https://bemidjistate.edu>.
17. Cardiff University. URL: <https://www.cardiff.ac.uk>.

18. City, University of London. URL: <https://www.city.ac.uk>.
19. Columbia University. URL: <https://universitypolicies.columbia.edu>.
20. Delft University of Technology. URL: <https://www.tudelft.nl/en>.
21. Erasmus University. URL: <https://www.eur.nl/en>.
22. George Mason University. URL: <https://gmu.edu>.
23. Green University of Bangladesh. URL: <https://green.edu.bd>.
24. Harvard University. URL: <https://www.harvard.edu>.
25. Huddersfield University. URL: <https://www.hud.ac.uk>.
26. International Association of Universities. URL: <https://iau-aiu.net>.
27. King Abdulla University of Science and Technology. URL: <https://www.kaust.edu.sa/en/>
28. KTH. URL: <https://www.kth.se>.
29. London Metropolitan University. URL: <https://www.londonmet.ac.uk/>
30. London School of Economics and Political Science. <https://www.lse.ac.uk/>
31. National University of Singapore. URL: <https://www.us.edu.sg>.
32. Rovira i Virgili University. URL: <https://www.urv.cat>.
33. Stanford University. URL: <https://www.stanford.edu>.
34. The George Washington University. URL: <https://www.gwu.edu/>
35. The University of Bologna. URL: <https://www.unibo.it>.
36. The University of Western Australia. URL: <https://uwa.edu.au>.
37. Tilburg University. URL: <https://www.tilburguniversity.edu>.
38. Tufts University. URL: <https://www.tufts.edu/>
39. Universitat Autònoma de Barcelona. URL: <https://www.uab.cat>.
40. University College London. URL: <https://www.ucl.ac.uk>.
41. University of Aberdeen. URL: <https://www.abdn.ac.uk>.
42. University of Amsterdam. URL: <https://www.uva.nl>.
43. University of Bonn. URL: <https://www.uni-bonn.de/en/university>.
44. University of Brighton. URL: <https://www.brighton.ac.uk/>
45. University of Bristol. URL: <https://www.bristol.ac.uk/>
46. University of Canberra. URL: <https://www.canberra.edu.au>.
47. University of Central Florida. URL: <http://ucf.edu>.
48. University of Edinburgh. URL: <https://www.ed.ac.uk>.
49. University of Exeter. URL: <http://www.exeter.ac.uk>.
50. University of Houston. URL: <https://uh.edu/>
50. Universitat de Lleida. URL: <https://www.udl.cat/ca/> .
52. [Universiteit Leiden](https://www.universiteitleiden.nl). URL: <https://www.universiteitleiden.nl>.
53. University of London. URL: <https://www.london.ac.uk>
54. University of Manchester. URL: <https://www.manchester.ac.uk/>
55. University of Northern British Columbia. URL: <https://www2.unbc.ca>.
56. University of Northern Iowa. URL: <https://uni.edu>.
57. University of Portsmouth. URL: <https://www.port.ac.uk>.
58. University of Reading. URL: <https://www.reading.ac.uk/about/>
59. University of Sheffield. URL: <https://www.sheffield.ac.uk/>
60. University of Twente. URL: <https://www.utwente.nl>.
61. University of Vienna. URL: <https://www.univie.ac.at/en/>
62. University of Westminster. URL: <https://www.westminster.ac.uk/>
63. UNSW. URL: <https://www.unsw.edu.au>.
64. Utah Valley University. URL: <https://www.uvu.edu>.
65. Uttaranchal University. URL: <https://www.uudoon.in/>

*Михайло Бойченко,
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0003-1404-180X>*

Анотація

Відповідальність університетів України розглянуто на персональному, колективному та інституційному рівнях. Визначено стейкхолдерів у сфері вищої освіти як основних суб'єктів відповідальності університетів. Проаналізовано основні умови прийняття на себе соціальної відповідальності: спроможність до відповідальності та бажання і прагнення брати на себе відповідальність. Наведено огляд нормативних документів відповідальності університетів, зокрема академічної відповідальності у такій чутливій сфері, як академічна доброчесність. Проведено порівняльний аналіз аналітичних центрів і університетів як носіїв етичної відповідальності університетів у політичному вимірі.

Ключові слова: *відповідальність університетів, соціальна відповідальність, етична відповідальність, політична відповідальність, стейкхолдери.*

Концептуальні засади відповідальності університетів

Відповідальність університетів України складається з відповідальності людей, які у своїй діяльності представляють ці університети. Адже від їхніх вчинків і результатів діяльності залежить не лише імідж університетів в очах інших представників суспільства, а й розвиток багатьох суспільних процесів поза університетами – вирішальним у сучасному суспільстві знань є саме вплив або відсутність впливу на суспільство наукових розробок, інших концептуальних теоретичних і практичних рішень, створених або не створених працівниками і випускниками університету як основними його представниками.

Основою можливих і вкрай затребуваних суспільством результатів діяльності працівників університетів та їх випускників є особливі цінності, що відображаються у їхніх професійних, громадянських та особистих чеснотах¹⁷⁷. Ці чесноти формують певні практики функціонування університетів, у яких йдеться вже про різні прояви академічних цінностей і чеснот – політичні, правові, соціальні, які, у свою чергу, починають характеризувати вже не стільки самі університети, скільки різні способи і виміри їх взаємодії з суспільством, у тому числі й політичний, правовий, економічний і соціальний виміри такої взаємодії, що породжують відповідні аспекти відповідальності університетів¹⁷⁸.

Специфіка цінностей працівників університетів обумовлена тим, що стрижнем для них є академічні цінності – вони представлені на усіх щаблях ціннісної ієрархії, по-різному розподіляючись у різних університетських спільнотах¹⁷⁹. Для професури і студентства академічні цінності є найвищими, адміністрація підпорядковує їх деякою мірою завданням і цінностям організації ефективної діяльності університету. Нижчий статус академічні цінності мають для неакадемічних спільнот університету, які складають апарат забезпечення функціонування університету як соціальної організації – фінансові, господарські та інші відділи університету. Проте для них цінності й відповідальність також є важливими: академічні цінності обмежують і спрямовують застосування типових корпоративних цінностей, цінностей прибутковості надання освіти, комфортності здійснення навчального процесу тощо. Це цінності, які мають власну значущість, але в університеті виступають не як самоціль, а як засіб для кращого захисту академічних цінностей. Тому вони покладають на працівників університету відповідальність, яка має сенс лише за умови дотримання академічних цінностей. Відповідальність університету загалом складається з поведінки, вмотивованої ціннісними позиціями усіх цих спільнот. Таким чином, формування соціально-етичного підґрунтя відповідальності університетів має враховувати потреби і мотивацію представників усіх університетських спільнот, але передусім з погляду кореляції цих потреб і мотивації з академічними чеснотами та цінностями.

Важливо враховувати, що академічні цінності є самодостатніми і саме завдяки цьому можуть формувати стійку мотивацію поведінки представників університету та, відповідно, надійну основу для чіткої і

¹⁷⁷ Бойченко М. Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*. 2014. № 5. С. 110–122.

¹⁷⁸ Бойченко М. Етична відповідальність університетів: правовий, соціальний і політичний виміри. *Університети і лідерство*. 2021. № 2 (12). С. 186–200. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-186-200>.

¹⁷⁹ Бойченко Н. Сучасний університет: ціннісно-етичний вимір: монографія. Київ: Промінь, 2015. 296 с.

сталої відповідальності університетів перед суспільством¹⁸⁰. У міру того, як випускники університетів починають інтегруватися у інші соціальні інститути і соціальні організації, вплив академічних цінностей на їх поведінку дещо слабшає, однак в цілому він зберігається, а його підтримання залежить від сприйняття університетів і вищої освіти загалом у суспільстві. Тому працівникам університетів так важливо не лише слідувати академічним цінностям, а й робити це свідомо, з почуттям відповідальності не лише перед своїм університетом, а й перед суспільством.

Умови соціальної відповідальності

У філософії тему відповідальності чітко окреслив німецький філософ Г. Йонас, який розглядав відповідальність як життєвий принцип, тобто спосіб позиціонування себе людиною у світі¹⁸¹. Власне традицію звернення до відповідальності як ключової філософської теми практичної філософії започаткував німецький філософ Імануель Кант, який наголошував на особистій відповідальності, що ґрунтується на дотриманні зобов'язань перед самим собою¹⁸². Розвивав тему німецький філософ і соціолог М. Вебер, який аналізував відповідальність як стратегію побудови суспільних відносин на основі пошуку взаємного визнання і здобуття легітимності прийнятих рішень¹⁸³. Усі наступні дослідження і концептуалізації теми відповідальності ґрунтуються на класичних положеннях, сформульованих цими авторами.

Проблематику соціальної відповідальності можна розділити на дві групи проблем. Перша пов'язана зі з'ясуванням спроможності до відповідальності, друга – зі здатністю її свідомо приймати.

1. Спроможність до відповідальності означає передусім мати здатність бути носієм свідомості та певних компетенцій, бути здатним до відповідальності (за аналогією з правоздатністю). Найкраще це можна досягнути на прикладі аналізу моральної свідомості: моральну відповідальність можна покладати лише на тих, хто може приймати і має певні зобов'язання. Так, ми можемо відповідати за тварин¹⁸⁴, однак тварини не можуть відповідати за нас. Також не можна редукувати прийняття відповідальних рішень до здатності чи навіть схильності їх приймати. Наприклад, американський біолог Р. Сапольскі з позицій поведінкового підходу обґрунтовує наявність певних біологічних чинників людської поведінки¹⁸⁵, однак його опонент канадсько-американський психолог і соціальний теоретик С. Пінкер доводить необхідність свідомої позиції людини, для того, щоб максимально ефективно використовувати біологічний потенціал або ж стримувати його, якщо це може зашкодити суспільству¹⁸⁶.

Таким чином, постає питання про респонзивність як здатність людини до відповіді у ширшому сенсі, ніж проста спроможність до відповіді¹⁸⁷. У такому розумінні респонзивність постає як здатність людини взаємодіяти з іншими людьми, зберігаючи свою самість, самобутність і самостійність, і визнаючи їх також за кожним іншим, з ким людина взаємодіє. У екстремальній формі таке визнання постає як визнання Чужого¹⁸⁸. Навіть за Чужого людина несе певну відповідальність – поки готова бачити в ньому людину. Це допомагає краще досягнути ту сутнісну рису відповідальності, що вона охоплює не лише тих людей, яких добре знають, яким симпатизують і яким бажають лише добра, а й передусім включає в себе відповідальність за тих, чия поведінка викликає заперечення. Більше того, саме така відповідальність, яка є важкою і потребує значних зусиль для її дотримання, і є нерідко найбільш суспільно корисною.

З філософського погляду, який, наприклад, можна знайти у творах німецького філософа І. Канта або французького філософа Ж.-П. Сартра, людина є за визначенням вільною істотою, тобто безумовно вільною, а обмеження її діяльності мають умовний характер і у той чи інший спосіб (навіть такий, як самогубство, що досліджував Ж.-П. Сартр) вона може долати будь-які перешкоди чи в усякому разі не сприймати їх як обмеження для своїх дій¹⁸⁹. Проте ця рамкова позиція все ж має бути уточнена, коли йдеться про необхідність досягнення конкретних соціальних результатів, а не просто утвердження свободи людини. У такому разі спроможність до відповідальності потребує конкретних передумов здобуття людиною певних різновидів свободи, досягнення яких передбачає набуття нею певних компетентностей, без яких навіть найпалкіше і щире бажання бути вільним не дасть людині свободи. Крім того, реалізація конкретних різновидів свободи потребує наявності певних відповідних соціальних інститутів. Для політичної свободи – це демократичні інститути, для академічної – освітні. Від наявності, рівня розвитку і якості функціонування цих інститутів критично залежить і можливість людини реалізовувати свою свободу, а отже, й спроможність до відповідальності.

¹⁸⁰ Бойченко М. Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концептуалізація. *Філософія освіти*. 2019. № 24 (1). С. 97–114. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>.

¹⁸¹ Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. А. Єрмоленка. Київ: Лібра, 2001. 400 с.

¹⁸² Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.

¹⁸³ Вебер М. Про внутрішнє покликання до науки. *Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи, 1998. С. 310–337.

¹⁸⁴ Сінгер П. Визволення тварин / пер. з англ. К. Гуменюк. Київ: Pabulum, 2019. 456 с.

¹⁸⁵ Сапольскі Р. Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас / пер. з англ. О. Любенко. Київ: Наш формат, 2021. 672 с.

¹⁸⁶ Пінкер С. Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше? / пер. з англ. О. Ємельянової. Київ: Наш формат, 2022. 864 с.

¹⁸⁷ Солдатська Т.І. Поняття респонсивності у сучасній філософії: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 195 с.

¹⁸⁸ Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: ППС, 2004. 206 с.

¹⁸⁹ Sartre J.-P. Existentialism is a humanism / trans. from french by C. Macomber. Yale University Press, 2007. 128 p.

2. Бажання і прагнення приймати відповідальність потребує наявності у людини розвиненої самосвідомості й сумління як одного з найважливіших її проявів. Лише на цій основі можливе формування надійної мотивації поведінки людини і далі – побудова взаємин з іншими людьми з метою легітимації як власної поведінки, так і тих соціальних норм, що допомагають узгодити її з поведінкою інших людей. Відповідальність тут постає як свідомо і систематизована респонзивність, тобто не лише чутливість до суспільних викликів, а й налаштованість відповідати на них на основі стратегічного рішення. На цьому етапі опанування відповідальністю людина, як правило, навчається підтримувати колективну відповідальність як взяті на себе однодумцями спільні зобов'язання, що мають тенденцію до інституалізації, тобто нормативного і організаційного закріплення.

Для наочності можна провести аналогію умов прийняття на себе університетської відповідальності та інших сфер, наприклад, економічної. Останнім часом дедалі частіше говорять про стейкхолдерів у сфері вищої освіти – за аналогією стейкхолдерів у корпораціях в економіці. Кембриджський словник так визначає це поняття: «особа, така як працівник, замовник чи громадянин, яка залучена до функціонування організації, суспільства тощо, і тому має перед нею відповідальність та зацікавленість у її успіху»¹⁹⁰. Проте нерідко люди, залучені до організації, виявляють недостатню активності й відповідальності для зростання успіху цієї організації. Свого часу М. Вебер писав про відмінність традиціоналістського і підприємницького підходів до справи на прикладі протиставлення способу життя та діяльності католиків і протестантів¹⁹¹. За умов суспільства ризику¹⁹² відповідальність не може бути пасивною: самого лише виконання формальних функціональних обов'язків критично недостатньо – потрібна активна і творча відповідальність¹⁹³. Ця відповідальність набуває характеру не просто невід'ємної риси певної організації чи спільноти, а виступає критичною умовою, яка уможливорює її існування. Організація чи спільнота тоді постає як система, а належна діяльність її стейкхолдерів є умовою виживання. Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) у 2015 р. дала таке визначення стейкхолдерів: «особа або організація, що має права, частку, вимоги або інтереси щодо системи або її властивостей, що задовольняють їх потребам і очікуванням»¹⁹⁴.

Нормативні документи щодо етичної відповідальності університетів

Простір етичної відповідальності університетів до певної міри унормований офіційними документами в Україні та Європейському Союзі (далі – ЄС), а також нормативними актами самих університетів. До таких рамкових нормативно-етичних документів належать передусім: Закони України «Про вищу освіту»¹⁹⁵ та «Про освіту»¹⁹⁶, Велика хартія університетів¹⁹⁷, Бухарестська Декларація етичних цінностей¹⁹⁸.

Закони України «Про вищу освіту» та «Про освіту» є базовими документами, які регламентують освітню діяльність та управління нею в Україні. Вони містять положення, які стосуються етичного боку діяльності представників академічної сфери. Це передусім положення про академічну доброчесність (стаття 1 Закону України «Про вищу освіту»), якість вищої освіти (стаття 16 Закону України «Про вищу освіту») та обов'язки працівників вищої освіти і тих, хто її отримує (статті 58, 63 Закону України «Про вищу освіту», статті 53, 54 Закону України «Про освіту»). У Законі України «Про освіту» стаття 42 докладно визначає академічну доброчесність, а також положення про засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності (стаття 6 Закону України «Про освіту»), про систему забезпечення якості вищої освіти загалом та у конкретиці діяльності закладів освіти (стаття 41 Закону України «Про освіту») та ті відповідні зміни у суміжних законах України, які регулюють освітній процес у країні. У цих законах враховано базові принципи основних нормативних документів, які визначають етичні принципи діяльності учасників ЄПВО, зокрема, Великої хартії європейських університетів і, особливо, Бухарестської декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі. У декларації йдеться про виняткову роль університетів у сучасному суспільстві: «Університети та інші вищі навчальні заклади зараз відіграють центральну роль у розвитку суспільства, економіки та культури на кожному рівні – глобальному, регіональному, національному та місцевому... Університети також стали складними і масштабними організаціями, якими більше не можна керувати виключно відповідно до традиційних академічних і колегіальних норм... Кількість їхніх стейкхолдерів також збільшилася – і тепер університети опинилися в центрі дедалі густішої мережі "інституцій знань"»¹⁹⁹. Декларація також чітко визначає морально-етичну відповідальність університетів перед суспільством: «... університети не можна розглядати як заклади без цінностей. Цінності та етичні стандарти, які вони сповідають, не тільки матимуть вирішальний вплив на академічний, культурний і

¹⁹⁰ Stakeholder. *Cambridge dictionary*. Cambridge University Press & Assessment, 2021. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/stakeholder>.

¹⁹¹ Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Наш Формат, 2018. 269 с.

¹⁹² Beck U. *World at Risk*. Cambridge: Polity Press, 2009. 269 p.

¹⁹³ Joas H. *The Creativity of Action* / trans. by J. Gaines, P. Keast. Chicago: University of Chicago Press, 1996. 336 p.

¹⁹⁴ ISO/IEC/IEEE 15288:2015. *Systems and software engineering – System life cycle processes*. ISO. 2015. URL: <https://www.iso.org/standard/63711.html> (appeal date: 21.11.2023).

¹⁹⁵ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 46 (5275) від 13 серп. С. 7–18.

¹⁹⁶ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178/179). С. 10–22.

¹⁹⁷ The Observatory Magna Charta Universitatum. *Magna Charta Universitatum*. 2020. URL: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020>.

¹⁹⁸ The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in Europe. *UNESCO-CEPES*. 2004. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139478>.

¹⁹⁹ UNESCO-CEPES (2004). *The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in Europe*: Там само. С. 1.

політичний розвиток їхніх викладачів, студентів і співробітників, а й допоможуть сформувати моральні контури суспільства в цілому. Таким чином, вони повинні взяти на себе чітку відповідальність і вжити заходів для просування найвищих можливих етичних стандартів»²⁰⁰.

Україна на конференції у м. Берген (Норвегія) 19 травня 2005 р. офіційно приєдналася до Болонського процесу, що має на меті створення і розвиток єдиного ЄПВО. Це означає, що Україна приєдналася до Спільної декларації міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти» (1999) у м. Болонья (Італія) і взяла на себе такі самі зобов'язання, як і підписанти цієї декларації²⁰¹. Відповідно, Україна також приєднується до етичних принципів здійснення академічної діяльності, прописаних у засадничих документах, що регулюють діяльність країн-учасниць ЄПВО.

Приклад того, як це реалізується на практиці, можна навести з нормативних документів окремого університету, що регламентують етичні аспекти його функціонування, наприклад, Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Етичний кодекс університетської спільноти²⁰²; Статут Київського національного університету імені Тараса Шевченка²⁰³, Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка²⁰⁴. Етичний кодекс та Статут університету регламентують морально-етичнину сторону взаємин між професурою і студентством, адміністрацією та працівниками університету, а Положення про запобігання плагіату не лише чітко визначає негативні санкції у результаті його виявлення, а спрямоване передусім на упередження самої можливості академічного плагіату і усунення основних його причин.

Етичних принципів і моральних норм слід дотримуватися настільки ж чітко, як й інших нормативних рішень, однак є певна специфіка у їх застосуванні на практиці. На відміну від юридичних норм, моральні потребують більшого ступеня інтерпретації. Крім того, етичні та моральні рішення нерідко мають рекомендаційний характер, стосуються репутації суб'єктів академічної діяльності, і лише у крайньому разі їх порушення карається, як і порушення звичайних юридичних норм. Справа в тому, що моральні норми та етичні приписи розраховані насамперед на їх добровільне виконання, а не на зовнішнє примусове зобов'язання до їх дотримання. Тому, як правило, порушники таких норм у країнах розвиненої академічної культури самі залишають свої посади, діяльність на яких вимагає відсутності найменших сумнівів у доброчесності посадовців.

Специфіка етичної сфери також полягає в тому, що значна частина етичних рішень не може бути змодельована як правильні заздалегідь. Нерідко формальний підхід у прийнятті етичного рішення призводить до того, що воно за своїми наслідками по суті та по факту виявляється неетичним, хоча й було дотримано, здавалося б, усіх формальних вимог. Таке трапляється, коли під час прийняття етичного рішення не враховуються інтереси й можливості реальних учасників освітнього процесу. Саме тому етичні рішення завжди більшою чи меншою мірою мають прийматися з урахуванням обставин, бути контекстуальними, а академічна етика є дійсно прикладною етикою, тобто її практична спрямованість означає не сліпе докладання теорії до практики, а навпаки, щоразу нове взаємне узгодження загальних принципів академічної етики з конкретними академічними практиками. У цьому разі на перший план виступають академічні чесноти, які сприяють віднаходженню дійсно етичного розв'язання спірних етичних ситуацій, у яких пряме застосування академічної етики неможливе, або коли застосування різних її принципів може приводити до взаємовиключних результатів. Наприклад, коли випадок порушення педагогічної чи наукової етики не підпадає або сумнівно підпадає під норми наявних етичних кодексів, але є безсумнівним для усіх учасників освітнього процесу, спиратися у рішенні мають на власні академічні чесноти, а не на формальні норми. Причому в розвинених демократичних країнах першим реагує власне винуватець, припиняючи свою академічну діяльність добровільно. Прикладом в Україні може слугувати ініціатива чинного міністра освіти і науки України Оксена Лісового, який відмовився від наукового ступеня ще до винесення офіційного рішення щодо наявності чи відсутності плагіату в його дисертації²⁰⁵.

Усе це підносить значення окремих особистостей як тих, хто приймає конкретні етичні рішення у ситуаціях конкретних етичних колізій. А за умов суспільства стрімких змін, у якому опинилося сучасне глобалізоване людство, поява етичних колізій практично у кожній сфері суспільного життя стала нормою, тоді як раніше це було винятковою і надзвичайною ситуацією. Так, нині повсякчас виникають морально-етичні конфлікти, пов'язані з неможливістю врегулювати нові соціальні взаємини традиційними моральними нормами або зіткненням моральних норм різних сфер.

Представники університетів і власне університет як певний суспільний авторитет дедалі частіше виступають у ролі арбітра і запрошеного незалежного експерта під час розв'язання складних практичних проблем. Конкуренцію університетам у цьому нерідко складають неакадемічні аналітичні центри, як державні,

²⁰⁰ The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in Europe. UNESCO-CEPES. 2004. P. 2. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139478>.

²⁰¹ Європейський простір у сфері вищої освіти: спільна декларація міністрів освіти Європи. Болонья, 19 червня 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text.

²⁰² Етичний кодекс університетської спільноти. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2017. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf>.

²⁰³ Статут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/statut/statut-22-02-17.pdf>.

²⁰⁴ Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 2020. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Detection-and-prevention-of-academic-plagiarism-in-University.pdf>.

²⁰⁵ Міністр освіти Лісовий відмовився від наукового ступеня. *УКРІНФОРМ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3715953-ministr-osviti-lisovij-vidmovivsa-vid-naukovogo-stupena.html>.

так і приватні. Однак, по-перше, експертами у цих неакадемічних центрах майже завжди є випускники університетів, а по-друге, самі університети виступають нерідко як засновники чи співзасновники таких центрів.

Політична складова етичної відповідальності університетів: аналітичні центри й університети

У суспільно-політичній сфері університети виконують функцію інтелектуального лідерства: не лише професура, а й студентство дедалі частіше виступають для широкого суспільного загалу як носії нових політичних ідей, знань, цінностей. Проте важливіше те, що університети є гарантами не лише новизни, а й притомності того, що відбувається у політиці країни. До певної міри академічні цінності й чесноти можуть слугувати взірцем для політичних цінностей і чеснот²⁰⁶. До якої саме міри – залежить як від рівня розвитку політичної культури суспільства, так і від політичної активності носіїв академічних цінностей і чеснот та від привабливості їхніх пропозицій для суспільства.

Нерідко університети стають стартовим майданчиком, а то й резиденцією для діяльності політичних аналітичних центрів («think tanks»). Однак не для всіх це очевидно. Хоча досить звернути увагу на те, чим займаються аналітичні центри, що це за об'єднання: «... група людей, якій платять лише за те, щоб читати, обговорювати, думати та писати, як правило, для вирішення та виправлення вирішень питань, життєво важливих для людства»²⁰⁷.

У оглядовому випуску «Аналітичні центри і університети» за редакцією S. Sutton визначено ключові проблеми такого взаємозв'язку²⁰⁸. Менеджер проєкту «Ініціатива аналітичних центрів» Р. Taylor як автор першого матеріалу цього випуску спочатку визначив цілі спільної діяльності університетів та аналітичних центрів: «У всьому світі як університети, так і аналітичні центри надають творцям політики, організаціям громадянського суспільства, ЗМІ та іншим акторам необхідні доказові матеріали... Хоча творців політики у всьому світі часто критикують за вибіркове використання доказів під час прийняття своїх рішень, багато хто усвідомлює цінність високоякісних даних та аналізу. Аналогічно, організації громадянського суспільства та ЗМІ все частіше хочуть отримати доступ до безперервної і сутнісної інформації, щоб вони могли ефективно брати участь у національних дебатах з питань політики»²⁰⁹. Р. Taylor вважає університети і аналітичні центри окремими та навіть конкурентними агентами, хоча насправді кращою альтернативою конкуренції є співпраця, яка дає можливість виграти обом, адже вони доповнюють одим одного «... сильна практична орієнтація та політична спрямованість аналітичних центрів, а також більший теоретичний акцент багатьох університетських дослідників... дослідники з аналітичних центрів та університетів часто працюють разом, оскільки їх об'єднує інтерес до якісних досліджень»²¹⁰.

Однак варто зауважити, що практично усі співробітники аналітичних центрів є випускниками тих чи інших університетів, а університетські дослідники і професура нерідко є запрошеними експертами у таких аналітичних центрах. Достатньо лише подивитися на короткий список видатних аналітиків знаних американських аналітичних центрів – це майже поспіль професура²¹¹. У чому ж причина їхнього протиставлення? У тому, що університети мають залишатися поза політикою, що зазначено, як правило, у їх статутах, а аналітичні центри є саме навпаки втягнутими у коло інтересів своїх стратегічних замовників. Замовник – дуже специфічний стейкхолдер: якщо університети ще можуть його урівноважити впливом і авторитетом інших стейкхолдерів – студентства і передусім професури, то співробітники аналітичних центрів надто залежні від своїх замовників матеріально, а подекуди й ідеологічно.

Таким чином, аналітичні центри далеко не завжди – і заслужено не завжди – сприймаються як незалежні інституції²¹², тоді як університети все ще зберігають ореол об'єктивності – у випадку належного дотримання у них духу і практик академічних цінностей і чеснот. Водночас дистанціювання від політики позначається на глибині обізнаності університетських дослідників у сутності реальних політичних процесів. Однак така загроза виникає швидше в усіх публічних дебатах щодо результатів академічних досліджень більше, ніж у академічній діяльності як такої: «Однак можливий зв'язок між дослідженнями та виробленням політики може стати дещо віддаленим або непрямим через цей процес. Це може зменшити ймовірність реального впливу або призвести до серйозних втрат у зв'язку між дослідженнями та політикою. Проте це частина більш широкого питання ролі науково-дослідних інститутів у формуванні політики»²¹³. Отже, університети і аналітичні центри дійсно потребують одне

²⁰⁶ Бойченко М. Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*. 2014. № 5. С. 110–122.

²⁰⁷ The 50 Most Influential Think Tanks in the United States. *The Best Schools*. 2021. URL: <https://thebestschools.org/magazine/most-influential-think-tanks/>

²⁰⁸ Think Tanks and Universities. On Think Tanks. Independent research, ideas and advice / ed. by S. Sutton. 2016. URL: https://onthinktanks.org/wpcontent/uploads/2016/06/OTT_NewPiece_June_ThinkTanks26Universities.pdf.

²⁰⁹ Taylor P. Think Tanks and Universities: a whole greater than the sum of the parts? *Think Tanks and Universities. On Think Tanks. Independent research, ideas and advice* / ed. by S. Sutton. 2016. URL: https://onthinktanks.org/wpcontent/uploads/2016/06/OTT_NewPiece_June_ThinkTanks26Universities.pdf.

²¹⁰ Там само.

²¹¹ The 50 Most Influential Think Tanks in the United States. *The Best Schools*. 2021. URL: <https://thebestschools.org/magazine/most-influential-think-tanks/>

²¹² Barham J. Top Influential Think Tanks Ranked for 2024. *Academic Influence*. 2023. URL: <https://academicinfluence.com/inflexion/study-guides/influential-think-tanks>.

²¹³ Santhakumar V., Esther A. Thinking about Think Tanks and Universities. 2020. URL: <https://practiceconnect.azimpremjiuniversity.edu.in/thinking-about-think-tanks-and-universities/>

одного: університети підсилюють етичну відповідальність аналітичних центрів, тоді як аналітичні центри наповнюють університетські дослідження життям.

Щодо потреб розвитку потенціалу аналітичних центрів та університетів, то він прямо пропорційний ступеня їх залучення у експертизу поточних суспільно-політичних процесів на локальному, національному та міжнародному рівнях. Цей потенціал формується також з різних кадрових джерел, що створює суспільний запит на підготовку таких експертів, як для зовнішніх щодо університетів потреб, так і для збереження обсягів підготовки кадрів для експертизи в самих університетах. Відповідальність – політична, правова, академічна, етична – може формуватися лише у польовій роботі експертів, які представляють університети, аналітичні центри або інші інстанції.

Рівні соціальної відповідальності

На відміну від запитів, які можуть доволі широко масштабуватися, рівень соціальної відповідальності представників університетів (і як експертів, і як професури, а також у інших відносинах) має бути чітко прив'язаним до конкретних виконавців. Такими рівнями розподілу відповідальності в університетах є:

- інституційна відповідальність (системний рівень);
- колективна відповідальність (рівень соціальних спільнот);
- персональна відповідальність (індивідуальний рівень).

Університети як організаційно, так й ціннісно і функціонально є досить гнучкими соціальними інституціями, доволі чутливими до того дизайну, якому їх піддають перманентно університетські стейкхолдери – люди: і як індивіди, і як колективи, об'єднані у спільноти і організації, які істотно впливають на функціонування університетів. Саме етичні характеристики цих людей і формують реальний зміст і підґрунтя етичної відповідальності університетів. Вочевидь, така відповідальність може бути лише інтегральною, її можна більш чи менш точно і адекватно узагальнити у якусь спільну моральну відповідальність університетів. Інтегральна етична відповідальність сучасного університету генерує у собі на практиці ті ідеї щодо покликання університетів, які філософи виробляли протягом щонайменше останніх півтора століття. Етична відповідальність має такі складові: етичне рішення (за яке, власне, й має бути відповідальність); етична і соціальна детермінація (яка зумовила таке рішення); соціальні та моральні контексти (які визначають як причини, так і наслідки – прямі, побічні та супутні – прийнятих рішень); компетентності суб'єкта прийняття цього рішення (релевантні знання, цінності, чесноти, принципи поведінки та ін. – властивості індивідів і соціальних спільнот як колективних суб'єктів прийняття рішень). У феномені стейкхолдерів університетів поняття «етична відповідальність університетів» отримало своє життєве втілення і практичну конкретизацію. Якщо актуальними стейкхолдерами університетів є всі соціальні суб'єкти, безпосередньо задіяні у його функціонуванні, то потенційними стейкхолдерами університетів є усі члени суспільства, адже усі вони опосередковано можуть як посприяти його розвитку, так й значно його ускладнити. Разом з тим відповідальність стейкхолдерів університетів також стосується не лише самих університетів і тих, хто забезпечує їхнє функціонування, а й усіх членів суспільства, якість життя яких може бути істотно поліпшена завдяки успішній роботі університетів. На політичне життя суспільства університети впливають як через своїх випускників, так і безпосередньо – студентство, професура, адміністрація та інші працівники університетів є такими самими громадянами, як й усі інші, лише, як правило, з вищим ступенем компетентності та самосвідомості. Водночас університети можуть самі виступати як аналітичні центри, а також забезпечувати своїми фахівцями незалежні та державні аналітичні центри. У кожному разі працівники та випускники університетів сприяють становленню і розвитку етичної відповідальності – як самих університетів у особі університетських спільнот та їх представників перед суспільством, так і університетських випускників як представників позауніверситетських спільнот.

Висновки до розділу 2

Відповідальність університетів України має як внутрішнє спрямування, тобто відповідальність за належне виконання університетами основних академічних функцій, так і зовнішнє спрямування, яке виражається у відповідальності університетів перед суспільством. Останнє постає як третя місія університетів, що не лише доповнює першу, освітню, і другу, науково-дослідну, місії університетів, а й надає їм додаткове важливе призначення. За своєю сутністю відповідальність університетів перед суспільством постає як етична, тобто вираження прагнення людей освіти і науки, кращих представників академічної сфери бути корисними для усіх членів суспільства, сприяти розвитку і добробуту своєї батьківщини і всього людства. На цій основі виникають інші різновиди соціальної відповідальності університетів: правові, економічні, політичні та ін. Щоразу і на кожному рівні (глобальному, регіональному, національному, місцевому) університети як центральні інститути суспільства знань прагнуть залучати своїх представників до активного і творчого здійснення різних видів соціальної відповідальності. Така відповідальність ґрунтується на свідомій позиції кожного причетного до академічної сфери і розгортається послідовно – спочатку як персональна, а на її основі як колективна і інституційна відповідальність. Університет акумулює в собі усі ці види відповідальності і надає суспільству інтегрований результат зусиль представників університету на персональному, колективному та інституційному рівнях.

Список використаних джерел

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенціональної моралі / пер. з нім. В. Купліна. Київ: Дух і Літера, 2009. 430 с.
2. Бойченко М. Гідність, цілісність і успішність: академічні та громадянські чесноти. *Філософська думка*. 2014. № 5. С. 110–122.
3. Бойченко М. Інституційні засади академічної доброчесності: філософська та правова концептуалізація. *Філософія освіти*. 2019. № 24 (1). С. 97–114. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-24-1-97-114>.
4. Бойченко М. Етична відповідальність університетів: правовий, соціальний і політичний виміри. *Університети і лідерство*. 2021. № 2 (12). С. 186–200. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-186-200>.
5. Бойченко Н. Сучасний університет: ціннісно-етичний вимір: монографія. Київ: Промінь, 2015. 296 с.
6. Бьолер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу / пер. з нім. А. Ермоленка. Київ: Стило, 2014. 157 с.
7. Вальденфельс Б. Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого / пер. з нім. В. Кебуладзе. Київ: ППС, 2004. 206 с.
8. Вебер М. Про внутрішнє покликання до науки. Вебер М. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Основи, 1998. С. 310–337.
9. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. Київ: Наш Формат, 2018. 269 с.
10. Етичний кодекс університетської спільноти. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*. 2017. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf>.
11. Європейський простір у сфері вищої освіти: спільна декларація міністрів освіти Європи. Болонья, 19 червня 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text.
12. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. А. Ермоленка. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
13. Кант І. Критика практичного розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
14. Міністр освіти Лісовий відмовився від наукового ступеня. *УКРІНФОРМ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3715953-ministr-osviti-lisovij-vidmovivsa-vid-naukovogo-stupena.html>.
15. Положення про систему виявлення та запобігання академічному плагіату у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 2020. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Detection-and-prevention-of-academic-plagiarism-in-University.pdf>.
16. Статут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/statut/statut-22-02-17.pdf>.
17. Пінкер С. Добрі янголи людської природи. Чому у світі панувало насильство і чи стало його менше? / пер. з англ. О. Ємельянової. Київ: Наш формат, 2022. 864 с.
18. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 46 (5275) від 13 серп. С. 7–18.
19. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178/179). С. 10–22.
20. Сапольскі Р. Біологія поведінки. Причини доброго і поганого в нас / пер. з англ. О. Любенко. Київ: Наш формат, 2021. 672 с.
21. Сінгер П. Визволення тварин / пер. з англ. К. Гуменюк. Київ: Rabulum, 2019. 456 с.
22. Солдатська Т.І. Поняття респонсивності у сучасній філософії: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2011. 195 с.
23. Barham J. Top Influential Think Tanks Ranked for 2024. *Academic Influence*. 2023. URL: <https://academicinfluence.com/inflection/study-guides/influential-think-tanks>.
24. Beck U. *World at Risk*. Cambridge: Polity Press, 2009. 269 p.
25. Joas H. *The Creativity of Action* / trans. by J. Gaines, P. Keast. Chicago: University of Chicago Press, 1996. 336 p.
26. ISO/IEC/IEEE 15288:2015. Systems and software engineering – System life cycle processes. *ISO*. 2015. URL: <https://www.iso.org/standard/63711.html> (appeal date: 21.11.2023).
27. Santhakumar V., Esther A. Thinking about Think Tanks and Universities. 2020. URL: <https://practiceconnect.azimpremjiuniversity.edu.in/thinking-about-think-tanks-and-universities/>
28. Sartre J.-P. *Existentialism is a humanism* / trans. from french by C. Macomber. Yale University Press, 2007. 128 p.
29. Stakeholder. *Cambridge dictionary*. Cambridge University Press & Assessment, 2021. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/stakeholder>.
30. Taylor P. Think Tanks and Universities: a whole greater than the sum of the parts? *Think Tanks and Universities. On Think Tanks. Independent research, ideas and advice* / ed. by S. Sutton. 2016. URL: https://onthinktanks.org/wp-content/uploads/2016/06/OTT_NewPiece_June_ThinkTanks26Universities.pdf.

31. The 50 Most Influential Think Tanks in the United States. *The Best Schools*. 2021. URL: <https://thebestschools.org/magazine/most-influential-think-tanks/>
32. The Observatory Magna Charta Universitatum. *Magna Charta Universitatum*. 2020. URL: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020>.
33. Think Tanks and Universities. On Think Tanks. Independent research, ideas and advice / ed. by S. Sutton. 2016. URL: https://onthinktanks.org/wpcontent/uploads/2016/06/OTT_NewPiece_June_ThinkTanks26Universities.pdf.
34. The Bucharest Declaration concerning Ethical Values and Principles for Higher Education in Europe. *UNESCO-CEPES*. 2004. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139478>.

Ольга Петроє,
доктор наук з державного управління, професор,
головний науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0003-2941-1455>

Олена Литовченко,
молодший науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів та суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-9882-7174>

Анотація

Узагальнено результати анкетного опитування, проведеного відділом взаємодії університетів та суспільства Інституту вищої освіти НАПН України у ЗВО України. Актуальність проведення анкетного опитування зумовлена неоднозначністю існуючих теоретичних підходів, недостатнім рівнем концептуальної узгодженості й визначеності національної моделі соціальної відповідальності університетів, браком інформації про рівень практичного впровадження політики соціальної відповідальності у ЗВО України. З'ясовано, хто є основними суб'єктами (ініціаторами проєктів, програм, політик) соціальної відповідальності у ЗВО України, розкрито особливості в оцінках політики соціальної відповідальності, охарактеризовано існуючий стан та особливості соціально відповідальної діяльності університетів в умовах повномасштабної військової агресії. Опитування проведено у рамках виконання заключного етапу наукового дослідження «Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності ЗВО України в умовах війни та під час повоєнного відновлення країни» (0122U200776) з метою з'ясування поточного стану, виявлення проблем та особливостей здійснення соціальної відповідальності університетів в умовах воєнного часу та визначення перспектив розвитку соціальної відповідальності в ЗВО України. Отримані результати опитування мають важливе значення для обґрунтування перспективних напрямів і механізмів розвитку соціальної відповідальності українських ЗВО.

Ключові слова: соціальна відповідальність ЗВО, суб'єкти соціальної відповідальності, стейкхолдери, категорії респондентів, політика соціальної відповідальності.

Концепція і методологія дослідження

Вибір і застосування у дослідженні методу опитування зумовлено потребою краще зрозуміти існуючу ситуацію щодо соціальної відповідальності в університетах України²¹⁴. Для опитування створено онлайн-анкету «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України» з використанням сервісу «Google Forms». Програмою дослідження передбачено вивчення 14 питань щодо соціальної відповідальності в ЗВО, сформованих на основі результатів двох попередніх етапів дослідження відділу в 2021–2022 рр.^{215,216}. Питання опитувальника згруповано у чотири тематичні розділи, які характеризують сучасний стан, проблеми, особливості та перспективи соціальної відповідальності ЗВО України в умовах війни.

Для гарантування належного рівня достовірності відповідей та об'єктивності результатів анкета супроводжувалася зверненням до учасників опитування у вступній частині, де наведено інформацію про Інститут вищої освіти – організацію, що проводить опитування, цілі та інструкцію до заповнення анкети, а також терміни проведення опитування.

Важливу роль в опитуванні відведено блоку питань розділу I, присвяченому збору загальної інформації про респондентів (стать, вік, посада) та ЗВО (профіль, форма власності, масштаб – кількість здобувачів), в яких вони працюють або навчаються. Розділ II містить питання, покликані з'ясувати існуючий стан розвитку соціальної відповідальності у ЗВО. Питання розділу III спрямовані на вивчення особливостей реалізації соціальної відповідальності ЗВО в умовах війни. Завершує анкету питання розділу IV, яке має на меті з'ясувати пріоритетні для повоєнного відновлення України напрями й перспективи розвитку соціальної відповідальності ЗВО.

²¹⁴ Comoli M., Gelmini L., Minutiello V., Tettamanzi P. University Social Responsibility: The Case of Italy. *Administrative sciences*. 2021. 11. P. 124. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci11040124>.

²¹⁵ Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. 161 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/sots-vidp-univ_2021-161p.pdf.

²¹⁶ Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. 145 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sots-vidp-univ_2022-145p.pdf.

Анкета складається з набору закритих і напівзакритих питань. Закриті питання структуровано таким чином, що вони допускають лише дихотомічні відповіді (так / ні / важко відповісти), вибір однієї або кількох відповідей серед запропонованих. Напівзакриті питання містять варіант відповіді «інше», пропонуючи респондентам можливість вносити свої зауваження, доповнення, інші варіанти відповідей для повнішого висвітлення теми, яку аналізує закрите питання.

Для проведення опитування використано цільовий тип вибірки – джерельною її базою слугував Реєстр суб'єктів освітньої діяльності (ЄДЕБО, 2023). На електронні адреси ЗВО з цього Реєстру було надіслано офіційні листи (345) із запрошенням долучитися до опитування керівників закладів та керівників структурних підрозділів, науково-педагогічних і наукових працівників, докторантів, аспірантів, студентів. Збір емпіричних даних відбувався у період з 28.04.2023 по 15.05.2023 р. В опитуванні взяли участь 2250 респондентів.

Аналіз отриманих результатів та їх інтерпретацію здійснено на основі зведених загальних даних 2550 відповідей у опції «Відповіді» Google Form до анкети «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України».

За узагальненими результатами дослідження, у опитуванні взяли участь 66,3 % жінок, 33,3 % чоловіків, 0,4 % осіб на питання про стать вказали відповідь «інше». У результатах опитування найбільше представлена думка молоді до 35 років (63,1 %) та осіб віком 36–60 років (30,8 %). Найменшу частку складають респонденти віком понад 60 років (6,1 %).

Великий відсоток у вибірці респондентів до 35 років пояснюється переважаючою більшістю серед них студентів (1492 особи або 58,5 %). Другою за чисельністю серед опитаних є група науково-педагогічних працівників: професорів, доцентів, старших викладачів, викладачів, асистентів, викладачів-стажистів (31,3 %). Серед опитаних також 6,8 % керівників структурних підрозділів, 2,1 % аспірантів, 1,9 % наукових працівників, 0,2 % докторантів. Важливе значення для опитування мають узагальнені результати щодо оцінювання ситуації у сфері соціальної відповідальності в ЗВО з позицій керівників закладів – у нашому опитуванні їх думка представлена відповідями 17 керівників, що становить 0,7 % загальної кількості опитаних. До опитування долучилися лише 6 (0,2 %) докторантів, тому під час аналізу відповідей категорій респондентів, згрупованих за різними посадами, оцінки докторантів окремо не розглядалися, їх думку враховано у загальних результатах дослідження.

Аналіз результатів щодо розподілу респондентів за профілем ЗВО показує, що у складі респондентів найбільше представників технічних (24,8 %), класичних (19,1 %) та педагогічних (13,3 %) ЗВО. Майже однаково представлена у вибірці думка представників економічних (8,9 %), аграрних (8,3 %), медичних (8,2 %) та гуманітарних (8,0 %) ЗВО. Участь в опитуванні взяли також представники юридичних (1,3 %) та мистецьких (1,3 %) ЗВО. Ще близько 7,0 % опитаних вказали на інший профіль свого ЗВО²¹⁹. До опитування долучився лише 1 респондент богословсько-теологічного ЗВО, тому окремий аналіз специфіки соціальної відповідальності цього профілю ЗВО не проводився, проте відповідь респондента враховано в загальних результатах дослідження.

Більшість респондентів працюють або навчаються у ЗВО державної форми власності (91,7 %), 5,1 % – приватної, 3,3 % – муніципальної.

Заслужує на увагу той факт, що більше третини (35,7 %) респондентів не змогли відповісти на питання про масштаб (за чисельністю здобувачів) ЗВО, в якому вони працюють / навчаються. Відповіді інших респондентів на це питання свідчать, що 16,1 % опитаних є представниками ЗВО з чисельністю 10 000 і більше здобувачів; 8,2 – 6000–9999; 14,6 – 3000–5999; 8,0 – 2000–2999; 10,4 – 1001–1999; 7,0 % – до 1000 здобувачів.

Детальний аналіз та узагальнення відповідей за окремими категоріями респондентів (стать, вік, посада) та ЗВО (профіль, форма власності, масштаб – кількість здобувачів), в яких вони працюють або навчаються, проведено за допомогою програми «Microsoft Excel» (зокрема, PivotTable) та методів описової та математичної статистики. Подальший наскрізний аналіз отриманих результатів за такими показниками дасть можливість з'ясувати як особистісні, так й інституційні особливості в досліджуваних аспектах соціальної відповідальності ЗВО.

Загальна ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти

Узагальнення відповідей респондентів на питання розділу II анкети «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України» дає можливість охарактеризувати загальну ситуацію щодо політики соціальної відповідальності, виявити різні аспекти та встановити основних суб'єктів соціальної відповідальності у ЗВО України.

Отже, 65,6 % респондентів вказали, що в їх ЗВО існує політика соціальної відповідальності, 9,6 % – лише розробляється, 1,8 % – відсутня. При цьому велика частка (22,9 %) опитаних не змогли оцінити ситуацію щодо цього питання.

На рис. 3.1 показано, що отримані результати дослідження засвідчують високий рівень узгодженості опитаних жінок (66,2 %) та чоловіків (64,7 %), які вказують, що у ЗВО, де вони працюють або навчаються, існує політика соціальної відповідальності. Ще 9,8 % чоловіків та 9,6 % жінок зазначили, що у ЗВО тільки розробляється

²¹⁹ В Україні «можуть створюватися класичні та профільні (технічні, технологічні, економічні, педагогічні, медичні, аграрні, мистецькі, культурологічні тощо) університети». Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 46 (5275) від 13 серп. С. 7–18. Ст. 25.

політика соціальної відповідальності. Лише 1,6 % опитаних жінок і 2,2 % чоловіків вважають, що у ЗВО відсутня політика соціальної відповідальності. Не виявлено також істотних розбіжностей у оцінюванні ситуації залежно від вікової категорії респондентів (рис. 3.2).

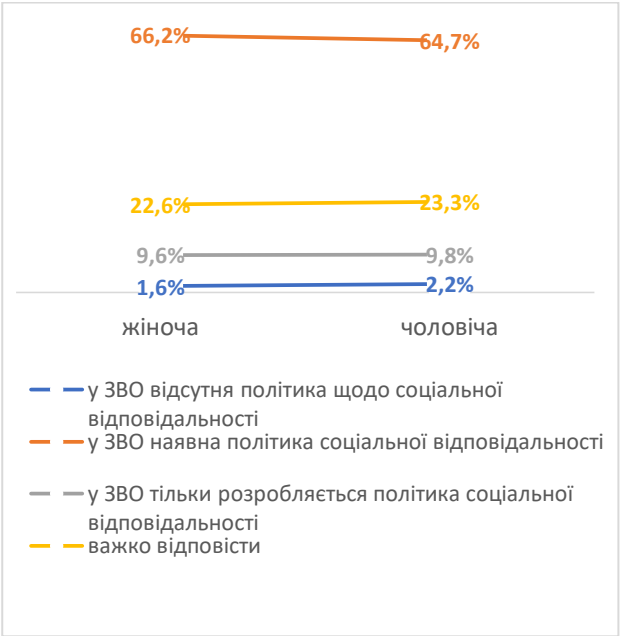

Рис. 3.1. Загальна ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від статі респондентів

Рис. 3.2. Ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від вікової категорії респондентів

Подальший аналіз отриманих результатів виявив істотні розбіжності у позиціях працівників різних категорій та здобувачів в оцінюванні ними ситуації щодо політики соціальної відповідальності у їх ЗВО (рис. 3.3).

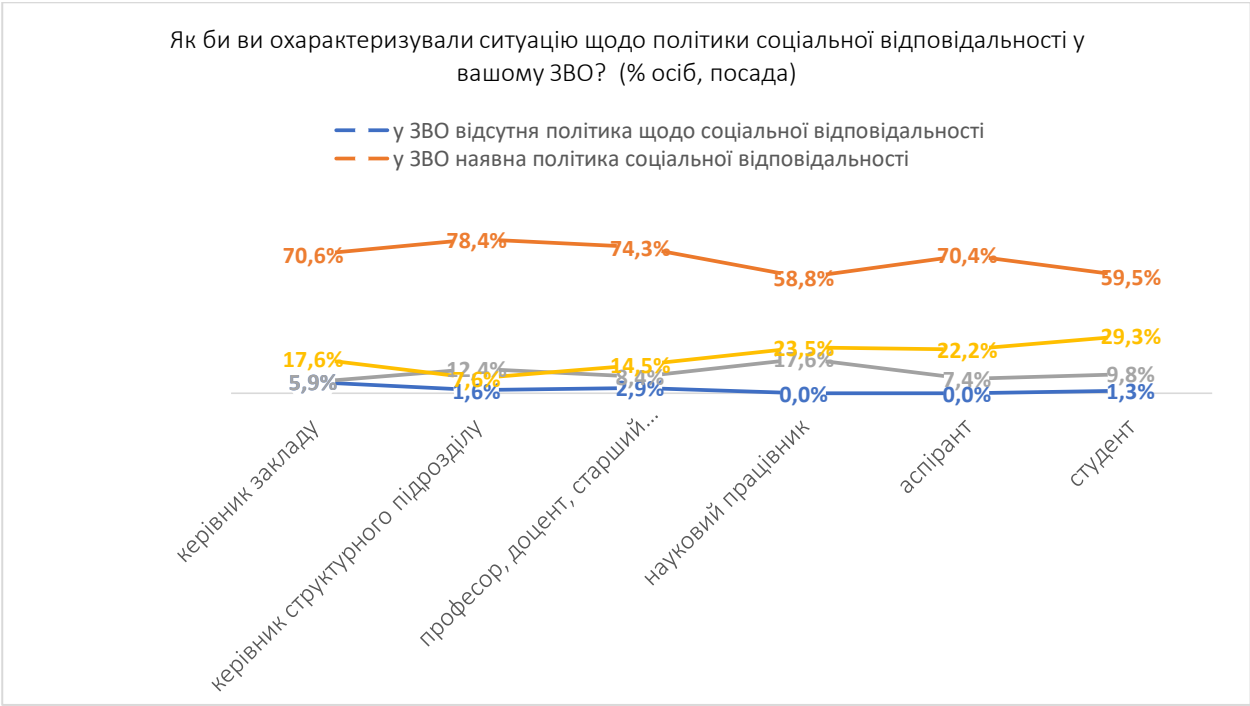

Рис. 3.3. Ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти з позиції працівників різних категорій та здобувачів

За даними рис. 3.3, керівники структурних підрозділів (78,4 %), науково-педагогічні працівники (74,3 %), керівники закладів (70,6 %) та аспіранти (70,4 %) оптимістичніше, ніж наукові працівники (58,8 %) і студенти (59,8 %), оцінюють ситуацію щодо політики соціальної відповідальності у ЗВО. При цьому найбільше (17,6 %) серед опитаних наукових працівників зазначають, що у ЗВО лише розробляється політика соціальної відповідальності. Попри те, що нові парадигми соціальної відповідальності ЗВО сприймають студентів як ключових гравців, які виражають свої переконання, ставлення та думки як у процесі професійної підготовки, так і у готовності служити суспільству²¹⁸, майже третина студентів – 29,3 % (а також 23,5 % наукових працівників,

²¹⁸ Ayala-Rodríguez N., Barreto I., Rozas Ossandón G., Castro A., Moreno S. Social transcultural representations about the concept of university social responsibility. *Studies in higher education*. 2019. № 44 (2). P. 245–259.

22,2 % аспірантів і навіть 17,6 % керівників закладів) не змогли відповісти на питання про ситуацію щодо політики соціальної відповідальності у їх ЗВО.

Результати опитування засвідчують високий рівень впровадження політики соціальної відповідальності у класичних (76,2 %), аграрних (71,6 %) і педагогічних (70,2 %) ЗВО, нижчий у мистецьких (41,4 %), юридичних (48,5 %) та гуманітарних (48,5 %) (рис. 3.4). Незначна кількість респондентів (0,0–3,4 %) різних профілів ЗВО зазначають, що у ЗВО відсутня така політика, 6,6–12,0 % повідомляють, що у ЗВО вона лише розробляється. Водночас серед тих, хто не зміг відповісти на це питання, найбільше представників мистецьких (48,3 %), юридичних (42,4 %) та гуманітарних (33,0 %) ЗВО.

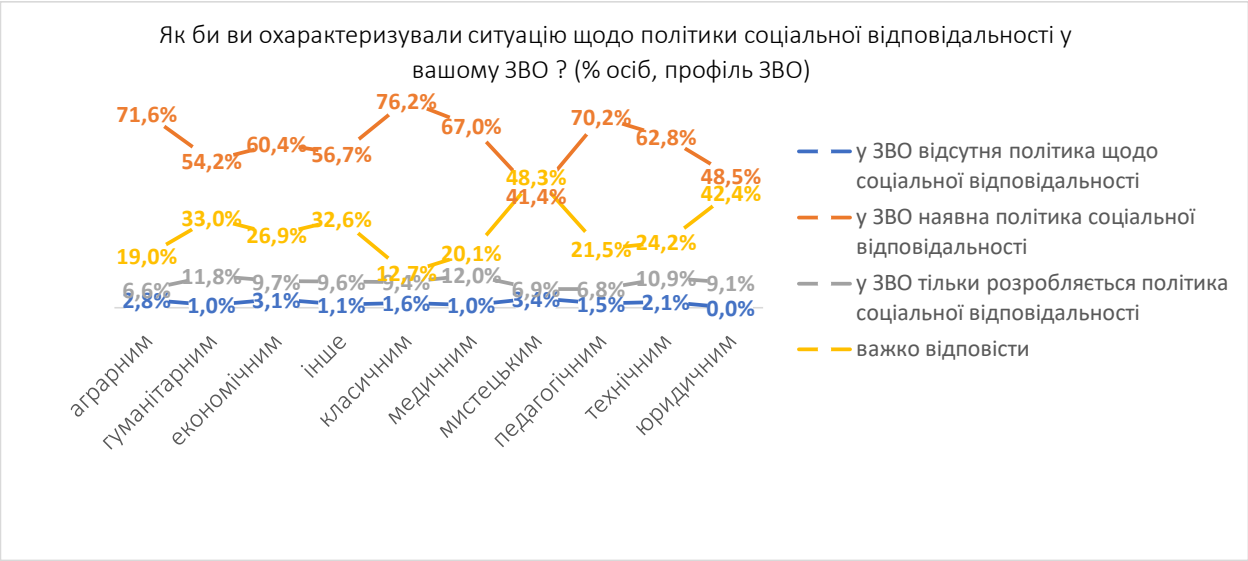

Рис. 3.4. Ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від профілю закладу вищої освіти

Незалежно від форми власності, ЗВО мають приблизно однаковий рівень розвитку політики соціальної відповідальності (рис. 3.5). Зокрема, 65,9 % респондентів державних, 63,9 % – комунальних та 62,8 % – приватних ЗВО повідомили, що у їх ЗВО вона існує.

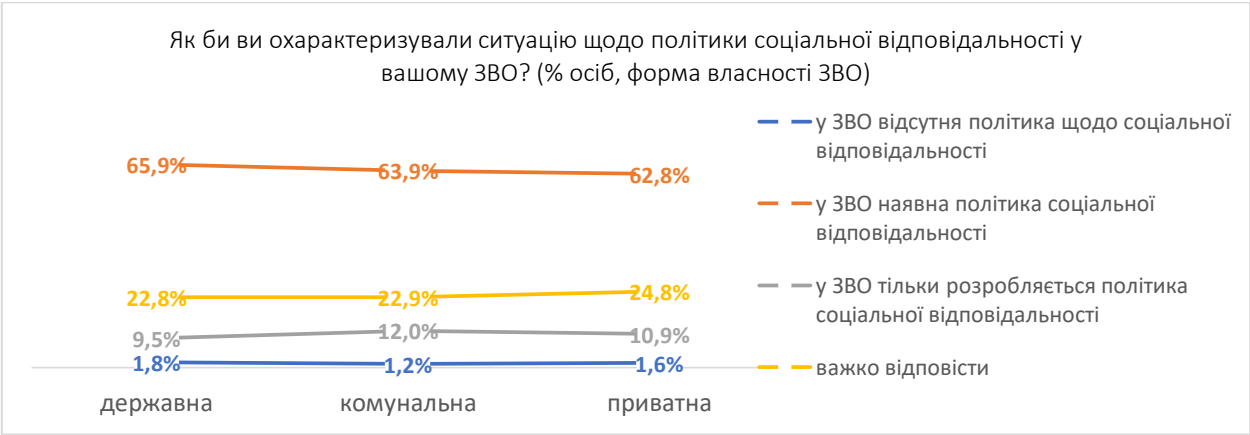

Рис. 3.5. Ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від форми власності закладу вищої освіти

На рис. 3.6. показано, що вищий рівень впровадження політики соціальної відповідальності характерний для великих ЗВО з чисельністю здобувачів 2000–2999 осіб (75,5 %) і аж до 10 000 осіб та більше (72,2 %). Дещо нижчими є показники щодо впровадження політики соціальної відповідальності у малих ЗВО з чисельністю здобувачів 1001–1999 осіб (64,2 %) та до 1000 осіб (65,9 %).

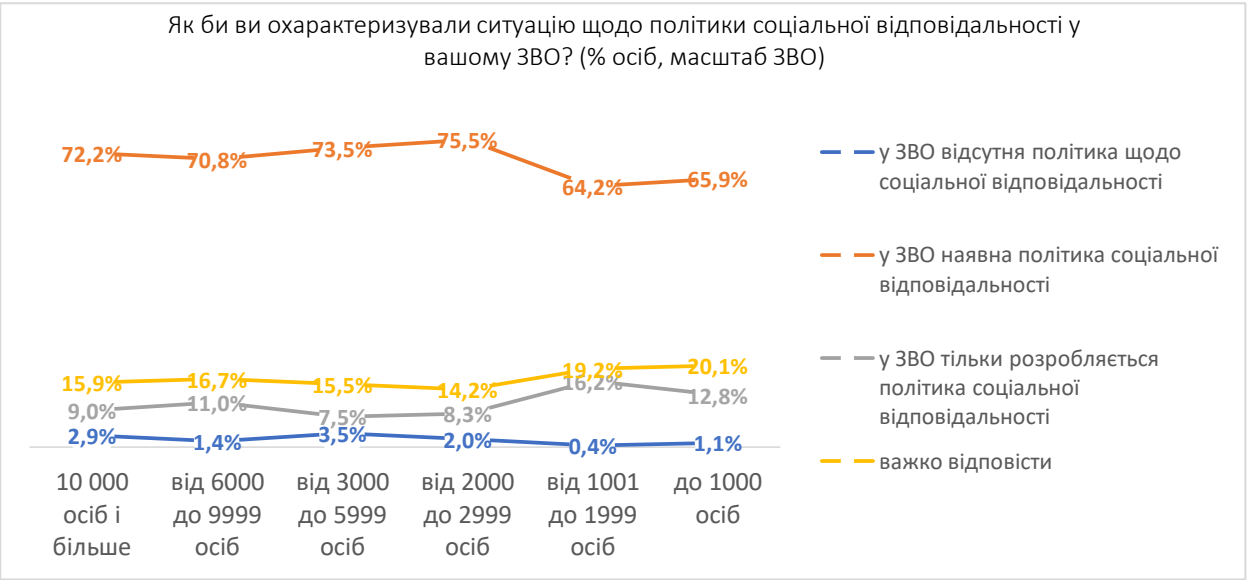

Рис. 3.6. Ситуація щодо політики соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від масштабу закладу вищої освіти за чисельністю здобувачів

Аспекти соціальної відповідальності закладів вищої освіти

Розглянемо детальніше ключові аспекти соціальної відповідальності, які складають основу політики соціальної відповідальності ЗВО: стратегія соціальної відповідальності ЗВО; соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку ЗВО; соціальна відповідальність як предмет контракту, укладеного між співробітником та ЗВО; соціальна відповідальність у офіційному дискурсі ЗВО; обговорення соціальної відповідальності ЗВО у неформальний спосіб; соціальна відповідальність як надання якісної вищої освіти; соціальна відповідальність як відповідальна дослідницька діяльність; наявність соціальної відповідальності у змісті бакалаврських і магістерських програм; навчання студентів бути соціально відповідальними; соціальна відповідальність як волонтерська діяльність; соціальна відповідальність, спрямована на поліпшення взаємодії ЗВО і суспільства, громади; співпраця ЗВО із зовнішніми стейкхолдерами (рис. 3.7).

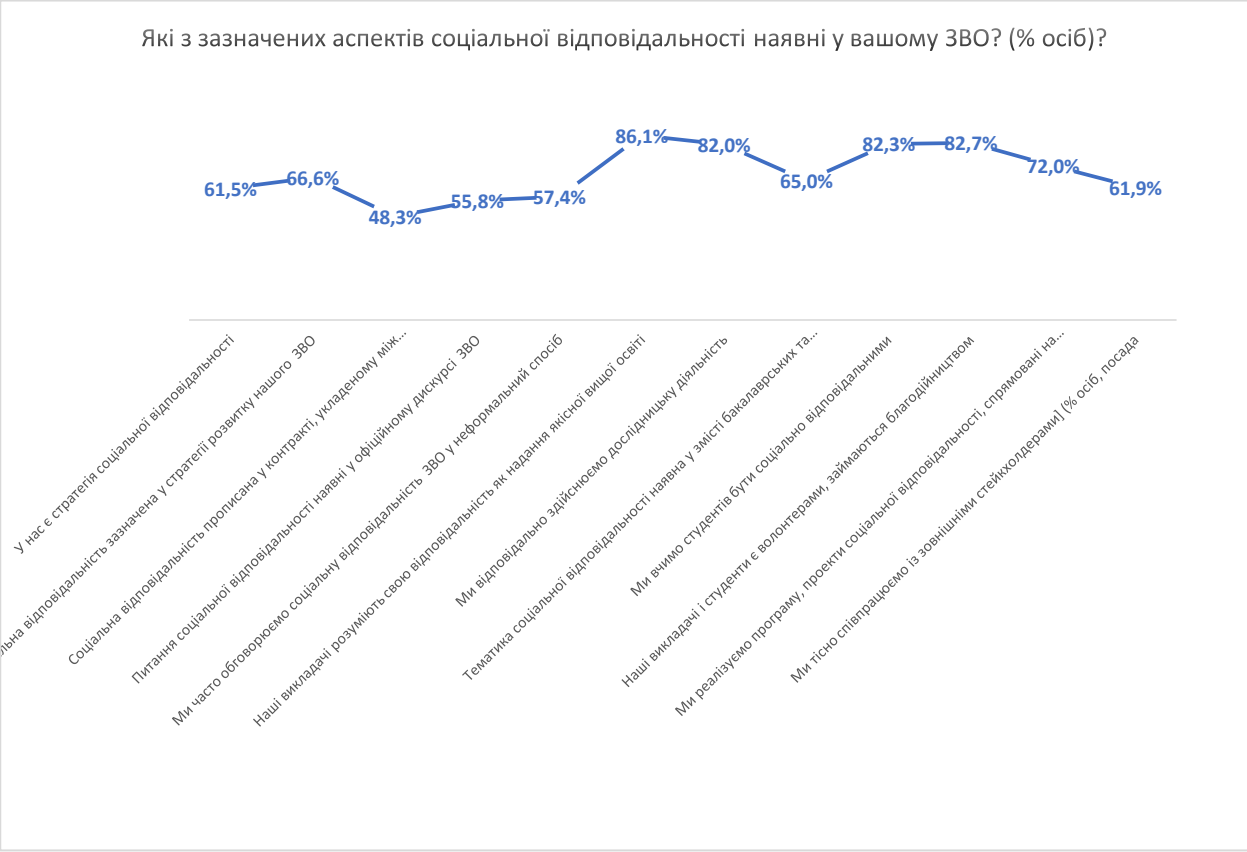

Рис. 3.7. Рівень прояву різних аспектів соціальної відповідальності у закладах вищої освіти

Відповідно до узагальнених за всією вибіркою результатів опитування (див. рис. 3.7), респонденти загалом доволі високо оцінюють наявність у ЗВО майже всіх запропонованих до оцінювання аспектів соціальної відповідальності. Найпоширенішими аспектами соціальної відповідальності у середовищі українських ЗВО вважається розуміння викладачами своєї відповідальності як надання якісної вищої освіти (86,1 %), участь

викладачів і студентів у волонтерській діяльності та благодійництві (82,7 %), навчання студентів бути соціально відповідальними (82,3 %), відповідальне проведення дослідницької діяльності (82,0 %). Близько 72,0 % опитаних вказали, що вони реалізують програми, проекти соціальної відповідальності, спрямовані на поліпшення взаємодії ЗВО і суспільства, громади, ще 61,9 % опитаних тісно співпрацюють із зовнішніми стейкхолдерами.

Подальший детальний аналіз відповідей на це питання засвідчує, що існуючі практики соціальної відповідальності недостатньо системні в ЗВО України. Зокрема, тема соціальної відповідальності ЗВО частіше обговорюється у неформальний спосіб (57,4 %), ніж наявна в офіційному дискурсі ЗВО (55,8 %). Дещо суперечливими у цьому контексті є відповіді 66,6 % респондентів про те, що соціальна відповідальність зазначена у стратегії розвитку ЗВО, та 61,5 % – про те, що в ЗВО є стратегія соціальної відповідальності. Ще 48,3 % опитаних вказали, що соціальна відповідальність прописана у контракті, укладеному між співробітником і ЗВО.

Стратегія соціальної відповідальності в закладах вищої освіти

Автори дослідження «Strategic management of social responsibilities: a mixed methods study of US universities» (2023) доводять, що дуже важливо, щоб соціальна відповідальність стала частиною стратегічного управління ЗВО. Стратегічне управління соціальною відповідальністю передбачає постійну увагу до цих обов’язків – не лише під час стратегічного планування, а й протягом реалізації стратегії²¹⁹. Відповідно до визначення, запропонованого Ю. Шаровим у «Енциклопедії державного управління» (2010), стратегія (грец. στρατηγία – мистецтво полководця) є дієвим підходом до розв’язання критично важливих і складних (стратегічних) проблем²²⁰.

Стратегічне планування та реалізація стратегії соціальної відповідальності є однією з критично важливих і складних проблем ЗВО. За результатами опитування нами жінок (62,1 %) і чоловіків (60,5 %), а також респондентів різних вікових категорій (до 35 років – 62,50 %; 36–60 років – 60,18 %, старше 60 років – 57,05 %), у переважній більшості ЗВО існують стратегії соціальної відповідальності (рис. 3.8, 3.9). При цьому, оцінки респондентів старше 60 років є дещо песимістичними порівняно з оцінками осіб віком до 35 років. Однаково високим (близько третини) залишається рівень необізнаності про ситуацію щодо наявності стратегії соціальної відповідальності у ЗВО серед усіх опитаних нами жінок і чоловіків різних вікових груп.

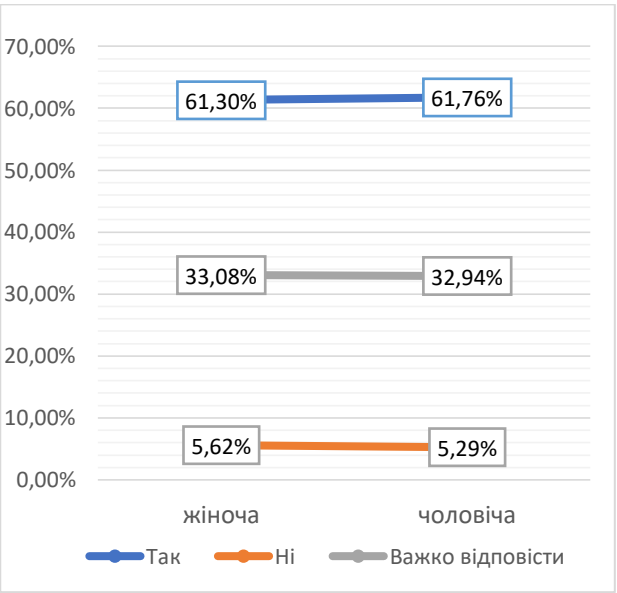

Рис. 3.8. Наявність стратегії соціальної відповідальності у закладах вищої освіти на думку респондентів різної статі

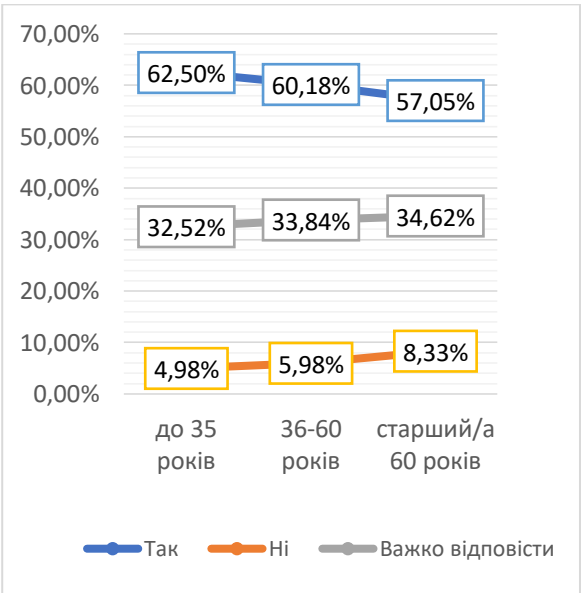

Рис. 3.9. Наявність стратегії соціальної відповідальності у закладах вищої освіти на думку респондентів різних вікових груп

Набагато більша частка наукових працівників (64,7 %), науково-педагогічних працівників (60,6 %), керівників структурних підрозділів (60,5 %) і здобувачів ЗВО (62,1 % студентів, 59,6 % аспірантів), порівняно з керівниками ЗВО (41,8 %), переконані в тому, що у ЗВО наявна стратегія соціальної відповідальності. Цікавий той факт, що найбільшою частка опитаних, які виявилися необізнаними щодо ситуації у ЗВО з цього питання, була серед аспірантів (40,8 %), студентів (34,4 %) та науково-педагогічних працівників (32,2 %), а найменше їх виявилось серед керівників закладу (23,5 %) та керівників структурних підрозділів (27,0 %). При цьому майже третина опитаних керівників закладів (35,3 %) та 12,4 % керівників структурних підрозділів зазначили, що у їх ЗВО немає стратегії соціальної відповідальності (рис. 3.10).

²¹⁹ George B., Worth M.J., Pandey S., Pandey S.K. Strategic management of social responsibilities: a mixed methods study of US universities. *Public Money & Management*. 2024. Vol. 44. P. 15–25. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09540962.2023.2197253>.

²²⁰ Шаров Ю.П. Стратегія. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 679.

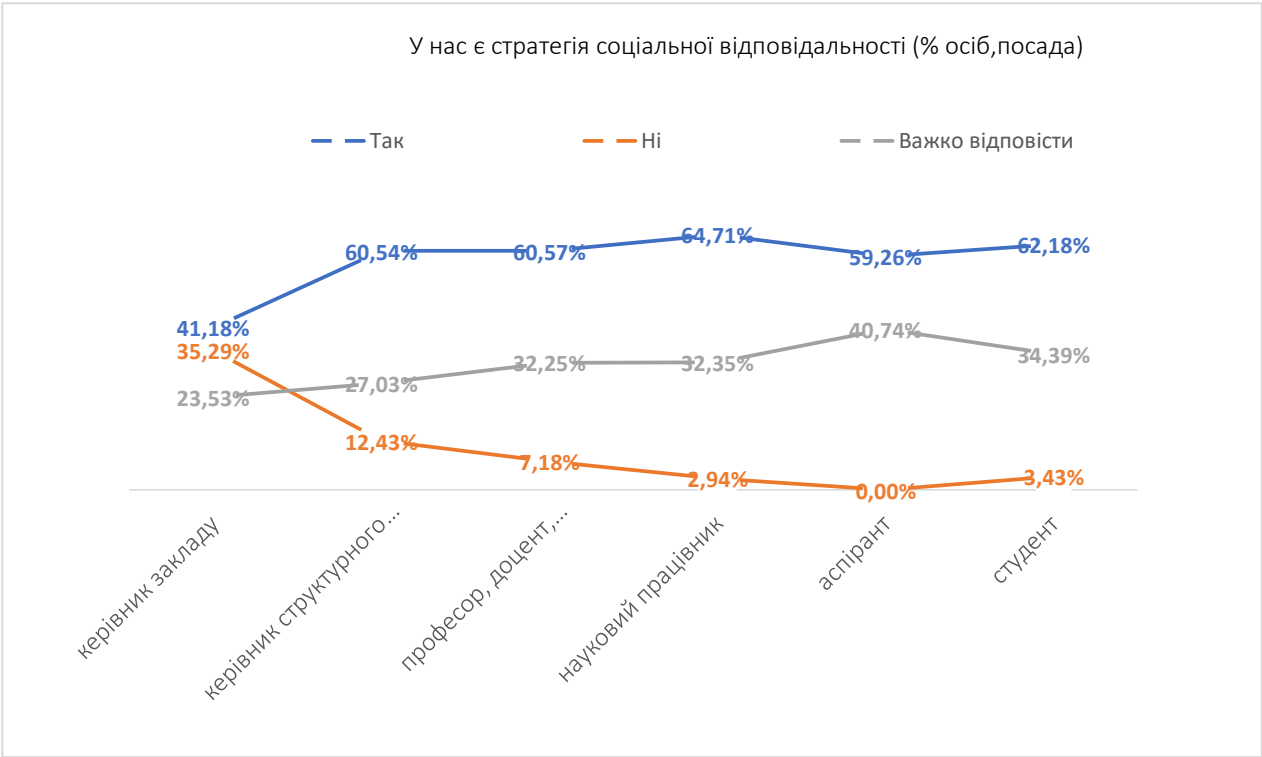

Рис. 3.10. Наявність стратегії соціальної відповідальності у закладах вищої освіти на думку працівників різних категорій та здобувачів

Про наявні у їх ЗВО стратегії соціальної відповідальності частіше повідомляють представники педагогічних (70,2 %), медичних (68,9 %), класичних (63,3 %) та економічних (62,1 %), рідше – юридичних (48,5 %) ЗВО. Представники юридичних (42,4 %) та гуманітарних (40,9 %) ЗВО виявилися найменш обізнаними про ситуацію щодо стратегії соціальної відповідальності у ЗВО, тоді як найменше таких респондентів у педагогічних (25,1 %) і медичних (29,2 %) ЗВО (рис. 3.11).

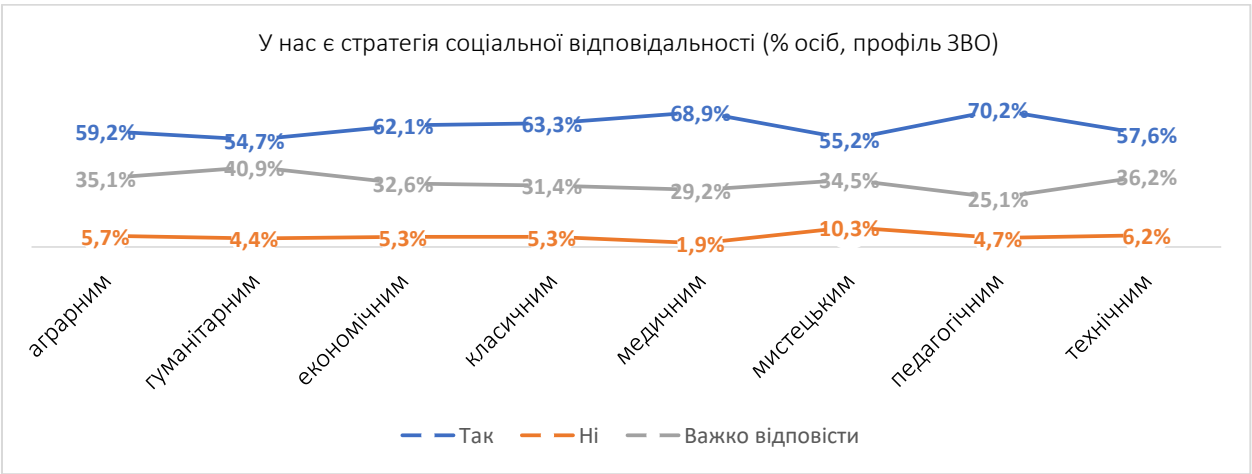

Рис. 3.11. Наявність стратегії соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від профілю закладу вищої освіти

Відповіді респондентів засвідчують також, що стратегії соціальної відповідальності частіше наявні у ЗВО приватної форми власності (69,0 %), ніж державних (61,0 %) чи муніципальних (61,4 %) ЗВО (рис. 3.11). Серед представників ЗВО державної форми власності частка необізнаних у ситуації щодо цього питання осіб є найбільшою (33,8 %) порівняно з представниками приватних (22,5 %) і муніципальних (27,7 %) ЗВО.

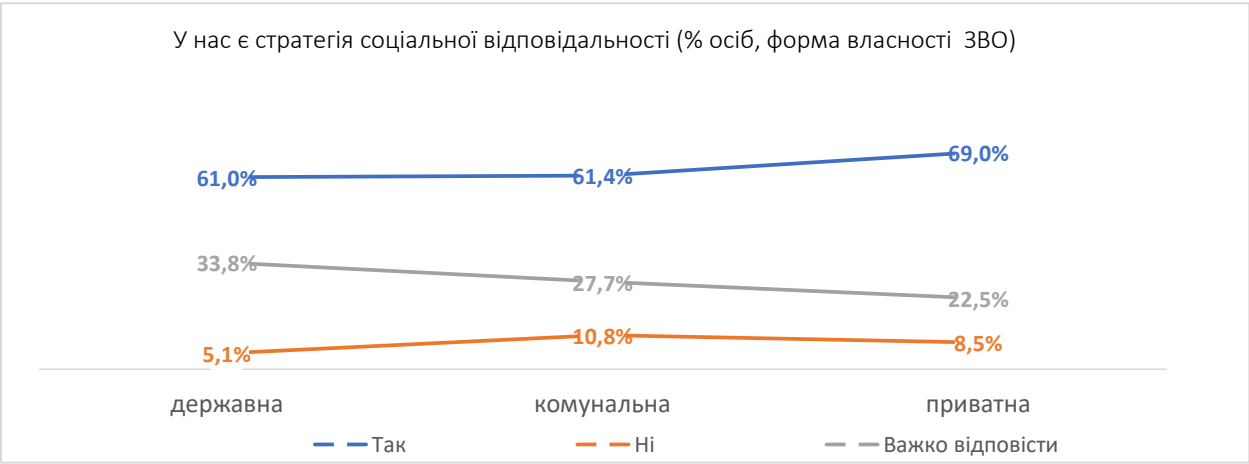

Рис. 3.12. Наявність стратегії соціальної відповідальності у закладах вищої освіти залежно від форми власності закладу вищої освіти

Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку закладу вищої освіти

Стратегія обов’язково визначає пріоритети (першочергові для реалізації напрями, цілі, проблеми), які дають корисну основу для розподілу обмежених ресурсів, спрямованих на формування та реалізацію політик²²¹. За результатами нашого опитування, крім цільової стратегії соціальної відповідальності багато ЗВО мають також окремі активності у цьому напрямі.

Таблиця 3.1

Соціальна відповідальність у стратегії розвитку ЗВО (% осіб)

Посада	Так	Ні	Важко відповісти
Керівник структурного підрозділу	84,9	2,2	13,0
Керівник закладу	82,4	0,0	17,6
Професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист	73,4	3,0	23,6
Інше	71,9	9,4	18,8
Науковий працівник	67,6	2,9	29,4
Аспірант	66,7	3,7	29,6
Студент	60,4	3,4	36,1
Загалом	66,55	3,26	30,19

За даними табл. 3.1, переважна більшість керівників структурних підрозділів (84,9 %) та керівників закладів (82,4 %) вказали, що соціальна відповідальність зазначена у стратегії розвитку ЗВО. Доволі високо представлена така думка й серед інших категорій працівників (науково-педагогічних – 73,4 %, наукових – 67,6 %) а також аспірантів (66,7 %) і студентів (60,4 %). При цьому найчастіше соціальна відповідальність зазначена у стратегіях розвитку класичних (74,8 %), педагогічних і медичних ЗВО, найрідше – в юридичних (48,5 %) та гуманітарних (58,6 %). Приватні ЗВО (72,6 %) частіше, ніж комунальні (67,5 %) та державні (66,2 %), включають соціальну відповідальність в стратегії свого розвитку. Доволі високим є рівень включення соціальної відповідальності у стратегії розвитку для різних за масштабами (кількістю здобувачів) ЗВО – від 66,4 % ЗВО чисельністю здобувачів 1001–1999 осіб до 73,5 % – 2000–2999 осіб.

Соціальна відповідальність як предмет контракту, укладеного між співробітником і закладом вищої освіти

Умовою імплементації соціально відповідальних відносин у ЗВО є встановлення формальних норм соціальної відповідальності, одним з інструментів якої є укладання контрактів з працівниками.

Про те, що соціальна відповідальність прописана у контракті, укладеному між співробітником і ЗВО, підтвердили більше половини працівників різних категорій посад (керівників структурних підрозділів (60,0 %), науково-педагогічних працівників (54,6 %), наукових працівників (52,9 %)). Водночас серед опитаних керівників ЗВО їх частка становить лише 41,2 %. Відповідно, близько 9,7 % керівників структурних підрозділів, 8,8 % наукових працівників та 14,1 % науково-педагогічних працівників і 29,4 % керівників закладів повідомили, що соціальна відповідальність не включена у зміст контрактів між співробітниками і ЗВО (рис. 3.13).

²²¹ Шаров Ю.П. Стратегія. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 679.

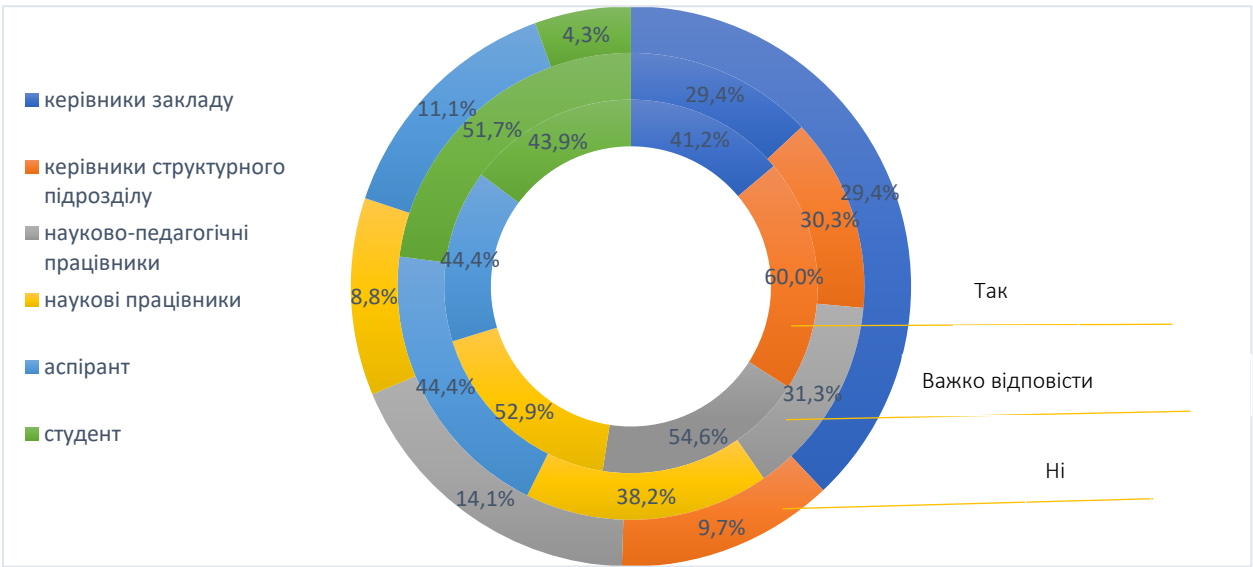

Рис. 3.13. Соціальна відповідальність прописана у контракті, укладеному між співробітником і закладом вищої освіти (посада)

Соціальна відповідальність у офіційному дискурсі закладу вищої освіти

Питання соціальної відповідальності є предметом офіційного дискурсу для представників 66,6 % класичних, 60,8 % педагогічних, 60,3 % медичних ЗВО. Рідше проблематику соціальної відповідальності піднімають в офіційному дискурсі мистецьких (27,6 %), юридичних (47,2 %), гуманітарних (48,5 %) і технічних (49,8 %) ЗВО (рис. 3.14). При цьому більше половини респондентів саме мистецьких (65,5 %) та юридичних (51,5 %) ЗВО не знають про стан справ у їх ЗВО щодо цього питання.

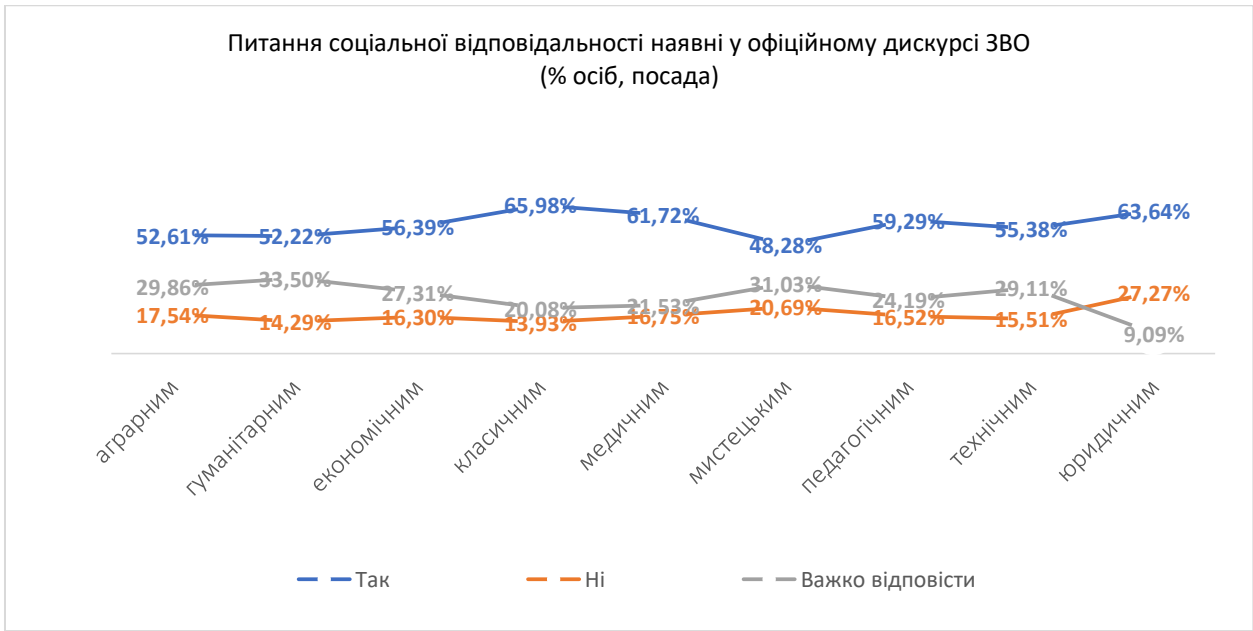

Рис. 3.14. Соціальна відповідальність у офіційному дискурсі закладу вищої освіти (посада)

Загалом більша увага щодо офіційного обговорення соціальної відповідальності притаманна приватним (60,5 %) ЗВО, ніж комунальним (55,4 %) і державним (55,6 %). Найменше офіційні дискурси за темою соціальної відповідальності поширені у ЗВО від 1000 до 1999 осіб (48,0 %), а найбільш популярною вона є в офіційному дискурсі ЗВО від 2000 до 2999 осіб (61,8 %), 10 000 осіб і більше (61,7 %) та ЗВО з чисельністю здобувачів від 6000 до 9999 осіб.

Обговорення соціальної відповідальності закладу вищої освіти у неформальний спосіб

Соціальну відповідальність працівники ЗВО активно обговорюють також у неформальний спосіб: у класичних (66,0 %), юридичних (63,6 %), медичних (61,3 %), педагогічних (59,3 %), економічних (56,4 %), технічних (55,4 %) і дещо менше в мистецьких (48,3 %), гуманітарних (52,2 %) та аграрних (52,6 %) ЗВО (рис. 3.15).

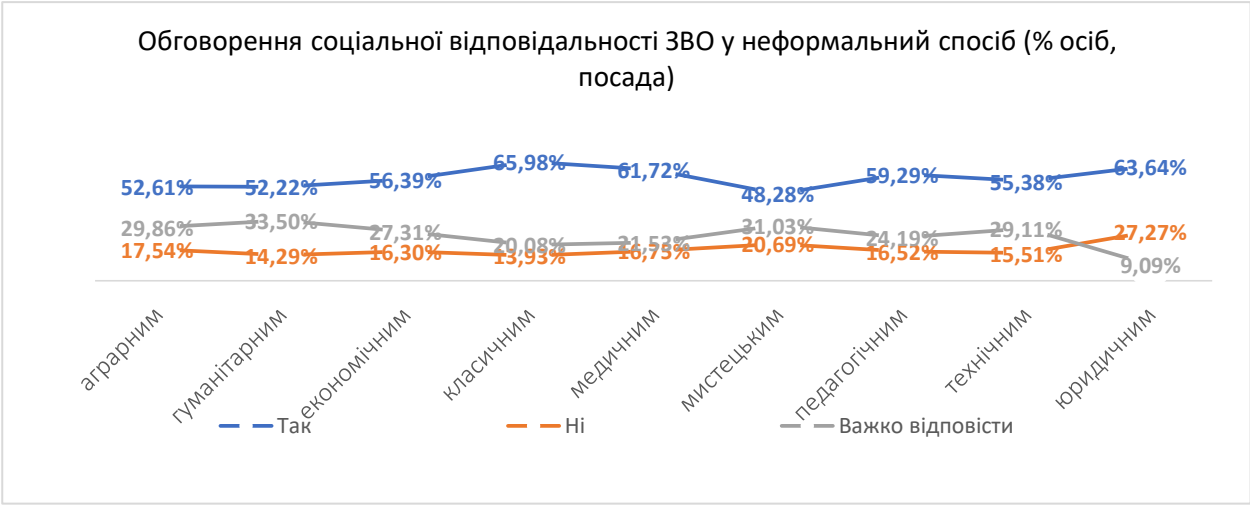

Рис. 3.15. Неформальне обговорення соціальної відповідальності закладу вищої освіти (профіль закладу вищої освіти)

Більший інтерес для неформального обговорення тема соціальної відповідальності викликає швидше у невеликих ЗВО (68,1 % у ЗВО від 2000 до 2999 осіб), ніж у великих (57,1 % у ЗВО 10 000 осіб і більше), частіше у комунальних (68,7 %) і приватних (66,7 %) ЗВО порівняно з державними (56,5 %).

Як засвідчують отримані нами дані, тема соціальної відповідальності є предметом активного формального дискурсу і неформального обговорення, тому окремий інтерес становить питання особливостей сприйняття соціальної відповідальності нашими респондентами.

Викладачі розуміють свою відповідальність як надання якісної вищої освіти

У середньому 86,0 % опитаних вказали, що викладачі розуміють свою відповідальність як надання якісної вищої освіти, серед них 93,6 % науково-педагогічних працівників, 93,5 % керівників структурних підрозділів, 92,6 % аспірантів, 88,2 % наукових працівників. При цьому керівники закладів (76,5 %) і студенти (81,1 %) виявили дещо стриманішу позицію щодо цього питання.

Таблиця 3.2

Відповідальність як надання якісної вищої освіти (% осіб)

Посада	Так	Ні	Важко відповісти
Професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист	93,6	2,0	4,4
Керівник структурного підрозділу	93,5	1,6	4,9
Аспірант	92,6	0,0	7,4
Науковий працівник	88,2	2,9	8,8
Студент	81,1	4,6	14,3
Керівник закладу	76,5	5,9	17,6
Загалом	86,0	3,5	10,5

Респонденти у приватних ЗВО (90,7 %) вище оцінюють ситуацію щодо розуміння викладачами своєї відповідальності як надання якісної вищої освіти, ніж в державних (85,8 %) і комунальних (85,5 %). При цьому результати не виявили чіткої залежності між відповідями на це питання та масштабом ЗВО, в якому працюють та / або навчаються наші респонденти. Так, найвищий рівень розуміння викладачами своєї відповідальності виявлено у ЗВО до 1000 здобувачів (91,6 %), найнижчий (81,0 %) – у ЗВО від 1000 до 1999 осіб. Більшими є відмінності в оцінках представників різних профілів ЗВО: від 93,0 % в класичних, 89,4 % педагогічних, 86,7 % аграрних і до 75,9 % мистецьких ЗВО.

Соціальна відповідальність як відповідальна дослідницька діяльність

Університети відіграють важливу роль в інтеграції відповідальності як основної цінності в наукових дослідженнях, у формуванні культури відповідальної дослідницької діяльності не лише у середовищі наукової спільноти, а й суспільстві загалом²²². Доволі високий рівень (82,0 %) позитивних відповідей на це питання є

²²² Петрое О.М. Теоретичні основи підвищення відповідальності дослідницької діяльності університетів у контексті імплементації концепції «Відкрита наука». *Теоретичні основи підвищення дослідницької спроможності університетів України в контексті імплементації концепції «Відкрита наука»*: препринт (аналітичні матеріали) / В. Луговий та ін.; за ред. В. Лугового, О. Петрое. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. С. 62–87.

доказом усвідомлення важливості здійснення відповідальної дослідницької діяльності у ЗВО. При цьому найбільше наукових працівників (94,5 %), керівників структурних підрозділів (89,7 %), науково-педагогічних працівників (89,7 %) та аспірантів (88,9 %) вважають, що у ЗВО відповідально здійснюється дослідницька діяльність, тоді як серед керівників закладів (76,5 %) та студентів (77,0 %) дещо стриманіша оцінка існуючої ситуації у цій сфері діяльності ЗВО (табл. 3.3).

Таблиця 3.3
Відповідальне здійснення дослідницької діяльності у закладах вищої освіти за оцінками працівників різних категорій та здобувачів (% осіб)

Посада	Так	Ні	Важко відповісти
Науковий працівник	94,1	0,0	5,9
Керівник структурного підрозділу	89,7	2,7	7,6
Професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист	89,7	2,3	8,0
Аспірант	88,9	3,7	7,4
Студент	77,0	4,0	19,0
Керівник закладу	76,5	5,9	17,6
Загалом	82,1	3,3	14,5

Вищий рівень визнання відповідальності за дослідницьку діяльність демонструють респонденти класичних (88,1 %), юридичних (87,9 %), педагогічних (85,3 %) та аграрних (83,9 %) ЗВО. Дещо нижчими за середні по вибірці показники вказали респонденти медичних (81,3 %), технічних (79,7 %), економічних (77,5 %) та гуманітарних (75,4 %) ЗВО. При цьому найвище оцінили стан відповідальності за дослідницьку діяльність респонденти малих ЗВО – до 1000 осіб (87,2 %), тоді як найнижчими є оцінки респондентів, які не змогли ідентифікувати масштаб їх ЗВО (76,0 %).

Найнижчим, порівняно з приватними (83,7%) і державними (82,2%) ЗВО, виявилися оцінки стану забезпечення відповідальності дослідницької діяльності у комунальних ЗВО (73,5 %) (табл. 3.4).

Таблиця 3.4
Відповідальне здійснення дослідницької діяльності у закладах вищої освіти залежно від форми власності (% осіб)

Форма власності ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Приватна	83,7	3,9	12,4
Державна	82,2	3,2	14,6
Комунальна	73,5	7,2	19,3
Загалом	82,0	3,3	14,7

Виходячи з того, що концепція відповідальності дослідницької діяльності ще мало досліджена та недостатньо поширена у практиці дослідницької діяльності ЗВО в Україні, можемо припустити, що відповіді наших респондентів, швидше всього, не ґрунтуються на системному підході до розуміння відповідальності за дослідницьку діяльність, яка, згідно з концепцією «відповідальних досліджень та інновацій» (Responsible Research and Innovation – RRI), включає такі «ключові компоненти»: залучення громадськості, відкритий доступ, наукова освіта, гендерна рівність, етика та врядування²²³. Проте високі показники за результатами відповідей на дане питання є доказом визнання респондентами важливості дослідницької діяльності для ефективного функціонування ЗВО та розвитку їх як соціально відповідальних інституцій.

Наявність соціальної відповідальності у змісті бакалаврських і магістерських програм

Як слушно зауважили М. Рогожа і С. Курбатов (2017), «з моменту появи університету як явища у західноєвропейському культурному просторі було сформульовано три місії: навчання, дослідження, громадське служіння»²²⁴. З огляду на масштаби й складність глобальних і національних проблем дедалі переконливішим видається заклик до перегляду відносин ЗВО із суспільством та їх роль у поліпшенні глобальної якості життя.

²²³ Петроє О., Регейло І. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо підвищення відповідальності дослідницької діяльності університетів у контексті імплементації концепції «Відкрита наука» та повоєнного відновлення України як сильної європейської країни. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду з підвищення дослідницької спроможності університетів України в умовах війни та повоєнного відновлення у контексті імплементації концепції «Відкрита наука»*: препринт (аналітичні матеріали) / В. Луговий та ін.; за ред. В. Лугового, О. Петроє. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 39–60.

²²⁴ Рогожа М., Курбатов С. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти). *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 2 (21). URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29258/Rohozha_Kurbatov.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Отже, перед університетами стоїть завдання зосередитися не лише на інтересах окремих навчальних закладів, престижі та перспективах працевлаштування випускників, а й бути соціально значущими та відповідальними, задовольняючи потреби суспільства як на місцевому, так і на глобальному рівнях²²⁵. Тому в останні роки ЗВО здійснюють трансформацію від виключно пріоритетів навчання та проведення досліджень до навчання, досліджень та соціальної відповідальності як третьої місії, що спрямована на забезпечення університетом «внеску у суспільство». Університети, які включають в свою діяльність соціальну відповідальність, стають двигунами, які сприяють соціальному, економічному, екологічному та культурному розвитку регіонів, де вони діють, суспільства загалом²²⁶.

Важливим, на нашу думку, у цьому контексті є завдання інтегрувати тему соціальної відповідальності в освітню і наукову діяльність ЗВО з метою формування у здобувачів компетентності соціальної відповідальності і розвивати культуру соціально відповідальних відносин в українському суспільстві.

За результатами відповідей лише 65,3 % опитаних, тема соціальної відповідальності є у змісті бакалаврських і магістерських програм. При цьому тема соціальної відповідальності популярніша у змісті програм з підготовки докторів філософії, ніж бакалаврів і магістрів, що засвідчують відповіді 70,4 % аспірантів та 63,0 % студентів (табл. 3.5).

Таблиця 3.5
Наявність тематики соціальної відповідальності в освітніх програмах закладів вищої освіти (% осіб)

Посада	Так	Ні	Важко відповісти
Науковий працівник	76,5	5,9	17,6
Аспірант	70,4	0,0	29,6
Керівник структурного підрозділу	69,2	5,4	25,4
Професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист	67,4	7,7	24,9
Студент	63,0	4,2	32,8
Керівник закладу	58,8	11,8	29,4
Загалом	65,0	5,4	29,6

Тема соціальної відповідальності ширше представлена в освітніх програмах педагогічних (72,0 %), класичних (70,7 %) та економічних (65,6 %) ЗВО, менше – у мистецьких (51,7 %), технічних (59,5 %), аграрних (63,5 %), юридичних (63,6 %), гуманітарних (64,0 %) та медичних (64,1 %) ЗВО (табл. 3.6).

Таблиця 3.6
Наявність тематики соціальної відповідальності в освітніх програмах закладів вищої освіти залежно від профілю (% осіб)

Профіль ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Педагогічний	23,6	4,4	72,0
Класичний	26,2	3,1	70,7
Економічний	30,4	4,0	65,6
Медичний	32,1	3,8	64,1
Гуманітарний	32,5	3,4	64,0
Юридичний	30,3	6,1	63,6
Аграрний	30,8	5,7	63,5
Технічний	32,1	8,4	59,5
Мистецький	41,4	6,9	51,7
Загалом	29,5	5,2	65,3

Навчання студентів бути соціально відповідальними

Лише 74,3 % опитаних нами студентів повідомили, що в ЗВО їх вчать бути соціально відповідальними. Водночас, як показують відповіді близько 94,5 % науково-педагогічних, наукових працівників, керівників структурних підрозділів, а також 88,9 % аспірантів та 82,3 %, діяльність, спрямована на формування таких компетентностей у ЗВО, проводиться значно більше (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

²²⁵ Tong T.W., Yuen-Tsang A.W.K., Shek D.T.L. University Social Responsibility: The PolyU Way. *University Social Responsibility and Quality of Life* / Eds D. Shek, R. Hollister. Springer, Singapore, 2017. Vol. 8. P. 255–270.
²²⁶ Compagnucci L., Spigarelli F. The Third Mission of the university: a systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*. 2020. Vol. 161. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120284>.

Навчання студентів бути соціально відповідальними (% осіб)

Посада	Так	Ні	Важко відповісти
Професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист	94,1	1,8	4,1
Науковий працівник	94,1	0,0	5,9
Керівник структурного підрозділу	94,0	0,5	5,4
Аспірант	88,9	0,0	11,1
Керівник закладу	82,3	0,0	17,6
Студент	74,3	3,5	22,2
Загалом	82,3	2,6	15,1

Більше уваги питанням формування навичок у студентів бути соціально відповідальними приділяють у класичних (91,6 %), педагогічних (87,9 %) та медичних (84,2 %) ЗВО, менше – в гуманітарних (72,9 %), юридичних (75,7 %) та мистецьких (75,9 %) ЗВО (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Навчання студентів бути соціально відповідальними залежно від профілю закладу вищої освіти (% осіб)

Профіль ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Класичний	91,6	1,02	7,38
Педагогічний	87,9	3,0	9,1
Медичний	84,2	1,9	13,9
Аграрний	82,0	1,4	16,6
Економічний	79,7	3,1	17,2
Технічний	78,3	4,0	17,7
Мистецький	75,9	3,4	20,7
Юридичний	75,8	3,0	21,2
Гуманітарний	72,9	3,9	23,2
Загалом	82,8	2,7	14,4

Соціальна відповідальність як волонтерська діяльність

З наведених вище результатів опитування бачимо, що в ЗВО України соціальну відповідальність розглядають переважно як відповідальність за якість освіти та відповідальне виконання дослідницької діяльності. Нині перед університетом постає завдання бути «корисним суспільству, переорієнтувати місію університету таким чином, щоб на рівні з навчанням і дослідженнями ключовою складовою стала третя місія – місія університету бути корисним суспільству, реагувати на очікування громадськості, ставати "соціально відповідальним"»²²⁷.

Оскільки українські ЗВО проходять початковий етап імплементації соціальної відповідальності та з огляду на триваючу з 2014 р. часткову, а з 2022 р. повномасштабну військову агресію росії, актуальною для суспільства та ЗВО України є волонтерська і благодійна діяльність. Активними учасниками такої діяльності є викладачі й студенти ЗВО, про що свідчать відповіді керівників структурних підрозділів (91,4 %), науково-педагогічних (91,3 %) і наукових працівників (88,2 %) та аспірантів (85,2 %). Дещо нижче оцінюють таку активність керівники закладів (76,5 %) та власне студенти (77,2 %) ЗВО (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Викладачі й студенти є волонтерами і займаються благодійництвом (% осіб)

Посада	Так	Ні	Важко відповісти
Керівник структурного підрозділу	91,4	1,1	7,6
Професор, доцент, старший викладач, викладач, асистент, викладач-стажист	91,3	1,8	6,9
Науковий працівник	88,2	0,0	11,8
Аспірант	85,2	7,4	7,4
Студент	77,2	2,4	20,5

²²⁷ Рогожа М., Курбатов С. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти). *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 2 (21). URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29258/Rohozha_Kurbatov.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Керівник закладу	76,5	0,0	23,5
Загалом	82,7	2,1	15,1

До волонтерської та благодійної діяльності активніше долучаються викладачі й студенти класичних (90,8 %), педагогічних (88,8 %), медичних (88,0 %) та аграрних (84,8 %) ЗВО, менше – юридичних (72,7 %), технічних (75,6 %) та гуманітарних (78,3 %) ЗВО (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Викладачі й студенти є волонтерами і займаються благодійництвом залежно від профілю закладу вищої освіти (% осіб)

Профіль ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Класичний	90,8	1,0	8,2
Педагогічний	88,8	2,1	9,1
Медичний	88,0	1,9	10,0
Аграрний	84,8	0,9	14,2
Мистецький	82,8	3,4	13,8
Економічний	81,1	1,3	17,6
Гуманітарний	78,3	1,5	20,2
Технічний	75,6	3,0	21,4
Юридичний	72,7	6,1	21,2
Загалом	83,3	2,0	14,7

Вищими є також показники участі викладачів і студентів у волонтерській діяльності в ЗВО комунальної власності (88,0 %), ніж приватних (81,4 %) та державних (82,5 %) ЗВО (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Викладачі й студенти є волонтерами і займаються благодійництвом залежно від форми власності закладу вищої освіти (% осіб)

Форма власності ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Комунальна	88,0	3,6	8,4
Державна	82,5	2,0	15,5
Приватна	81,4	4,7	14,0
Загалом	82,7	2,2	15,2

Більше викладачів і студентів, які займаються волонтерством і благодійництвом, працюють та навчаються у великих (10 000 осіб і більше – 90,2 %; від 6000 до 9999 осіб – 87,1%) та середніх (від 2000 до 2999 осіб – 89,7 %; від 3000 до 5999 осіб – 87,4%) за масштабами ЗВО. Дещо нижчою є волонтерська та благодійницька активність викладачів і студентів у малих (від 1001 до 1999 осіб – 79,6 %; до 1000 осіб – 79,9 %) ЗВО. Найнижче оцінюють волонтерську і благодійну активність респонденти, які не змогли визначитися з профілем їх ЗВО (76,2 %) (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Викладачі й студенти є волонтерами і займаються благодійництвом залежно від масштабу закладу вищої освіти за чисельністю здобувачів (% осіб)

Масштаб закладу вищої освіти (кількість здобувачів)	Так	Ні	Важко відповісти
10 000 осіб і більше	90,2	0,5	9,3
від 2000 до 2999 осіб	89,7	1,5	8,8
від 3000 до 5999 осіб	87,4	1,9	10,7
від 6000 до 9999 осіб	87,1	2,4	10,5
до 1000 осіб	79,9	5,0	15,1
від 1001 до 1999 осіб	79,6	1,9	18,5
Важко відповісти	76,2	2,6	21,2
Загалом	82,7	2,2	15,2

Програми, проекти соціальної відповідальності, спрямовані на поліпшення взаємодії закладів вищої освіти і суспільства, громади

Про реалізацію соціальної відповідальності на основі програмно-проектного підходу, який передбачає відповідну її системність та регулярність організації, найчастіше зазначають респонденти класичних (80,7 %),

медичних (78,0 %), педагогічних (77,9 %) та юридичних (75,8 %) ЗВО. Нижчим є рівень програмного та проектного забезпечення соціально відповідальної діяльності технічних (65,5 %), гуманітарних (67,5 %), мистецьких (69,0 %), аграрних (69,7 %) та економічних (70,9 %) ЗВО (табл. 3.13).

Таблиця 3.13
Реалізація програм, проектів соціальної відповідальності щодо поліпшення взаємодії закладів вищої освіти і суспільства, громади залежно від профілю закладу вищої освіти (% осіб)

Профіль ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Класичний	80,7	2,9	16,4
Медичний	78,0	3,3	18,7
Педагогічний	77,9	3,5	18,6
Юридичний	75,8	6,1	18,2
Економічний	70,9	2,6	26,4
Аграрний	69,7	1,9	28,4
Мистецький	69,0	6,9	24,1
Гуманітарний	67,5	3,0	29,6
Технічний	65,5	5,9	28,6
Загалом	72,7	3,3	18,7

Програмно-проектний підхід до соціально відповідальної діяльності частіше застосовують у приватних (77,5 %) та комунальних (74,7 %), ніж державних (71,6 %) ЗВО (табл. 3.14).

Таблиця 3.14
Реалізація програм, проектів соціальної відповідальності щодо поліпшення взаємодії закладів вищої освіти і суспільства, громади залежно від форми власності закладу вищої освіти (% осіб)

Форма власності ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Приватна	77,5	3,9	18,6
Комунальна	74,7	4,8	20,5
Державна	71,6	3,8	24,6
Загалом	72,0	3,8	24,2

Частіше програмні та проектні механізми до провадження соціальної відповідальності, спрямовані на поліпшення взаємодії ЗВО і суспільства, громади, використовують великі (10 000 осіб і більше – 78,5 %; від 6000 до 9999 осіб – 77,5 %) та середні (від 2000 до 2999 осіб – 77,9 %; від 3000 до 5999 осіб – 75,9 %), рідше – малі (до 1000 осіб – 69,8 %; від 1001 до 1999 осіб – 74,0 %) ЗВО (табл. 3.15).

Таблиця 3.15
Реалізація програм, проектів соціальної відповідальності щодо поліпшення взаємодії закладів вищої освіти і суспільства, громади залежно від масштабу закладу вищої освіти за чисельністю здобувачів (% осіб)

Масштаб закладу вищої освіти (кількість здобувачів)	Так	Ні	Важко відповісти
10 000 осіб і більше	78,5	2,0	19,5
від 2000 до 2999 осіб	77,9	2,9	19,1
від 6000 до 9999 осіб	77,5	3,8	18,7
від 3000 до 5999 осіб	75,9	6,2	18,0
від 1001 до 1999 осіб	74,0	3,0	23,0
до 1000 осіб	69,8	4,5	25,7
Важко відповісти	64,7	4,1	31,2
Загалом	72,0	3,8	24,2

Основні суб'єкти (ініціатори проектів, програм, політик) соціальної відповідальності у закладах вищої освіти

Одним із ключових принципів дієвого впровадження політики соціальної відповідальності в ЗВО є орієнтація на інтереси стейкхолдерів – здобувачів вищої освіти, працівників ЗВО, усіх інших груп інтересів та суспільства загалом. Сутність цього принципу полягає в тому, що кожен ЗВО має коло зацікавлених сторін, які впливають на його діяльність на сучасному етапі чи впливатимуть у майбутньому.

За оцінками наших респондентів (рис. 3.16), основними суб'єктами (ініціаторами проєктів, програм, політик) соціальної відповідальності у ЗВО найчастіше є науково-педагогічні працівники (65,6 %), студенти (64,8 %) та ректорат (56,5 %). Майже третина керівників

структурних підрозділів (36,8 %), органів університетського самоврядування (36,8 %) та персоналу (35,1 %) в цілому є суб'єктами (ініціаторами проєктів, програм, політик) соціальної відповідальності у ЗВО. Істотний вплив на соціально відповідальну активність ЗВО здійснюють також Міністерство освіти і науки України (22,4 %), партнерські організації (18,6 %) та виклики українського суспільства (16,2 %). Дещо менше залучені до соціально відповідальної діяльності випускники ЗВО (12,7 %), громадянське суспільство (12,6 %) та місцева / регіональна влада (11,2 %). Незначною є частка ініціатив соціальної відповідальності ЗВО Уряду (6,9 %), глобального суспільства (6,8 %), акредитаційних агентств (5,4 %), батьків (5,1 %) та інших ЗВО (4,9 %).

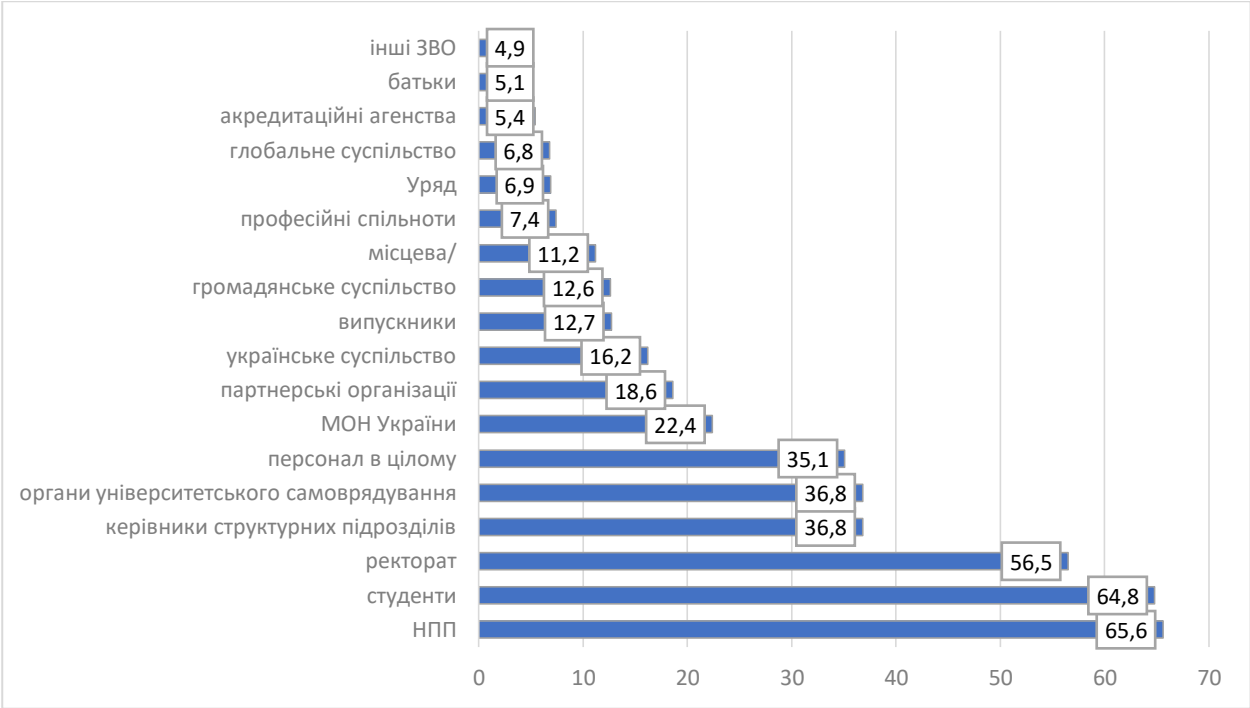

Рис. 3.16. Основні суб'єкти (ініціатори проєктів, програм, політик) соціальної відповідальності у закладах вищої освіти (% осіб)

Під час ідентифікації основних суб'єктів соціальної відповідальності з'ясовано, що науково-педагогічні працівники є провідними суб'єктами соціально відповідальної діяльності юридичних (81,8 %), педагогічних (76,7 %) та класичних (68,6 %) ЗВО, тоді як ініціатива студентів переважає у економічних (74,4 %), аграрних (72,0 %) і технічних (62,2 %) ЗВО, а ініціатива ректорату – мистецьких ЗВО (табл. 3.16; рис. 3.17).

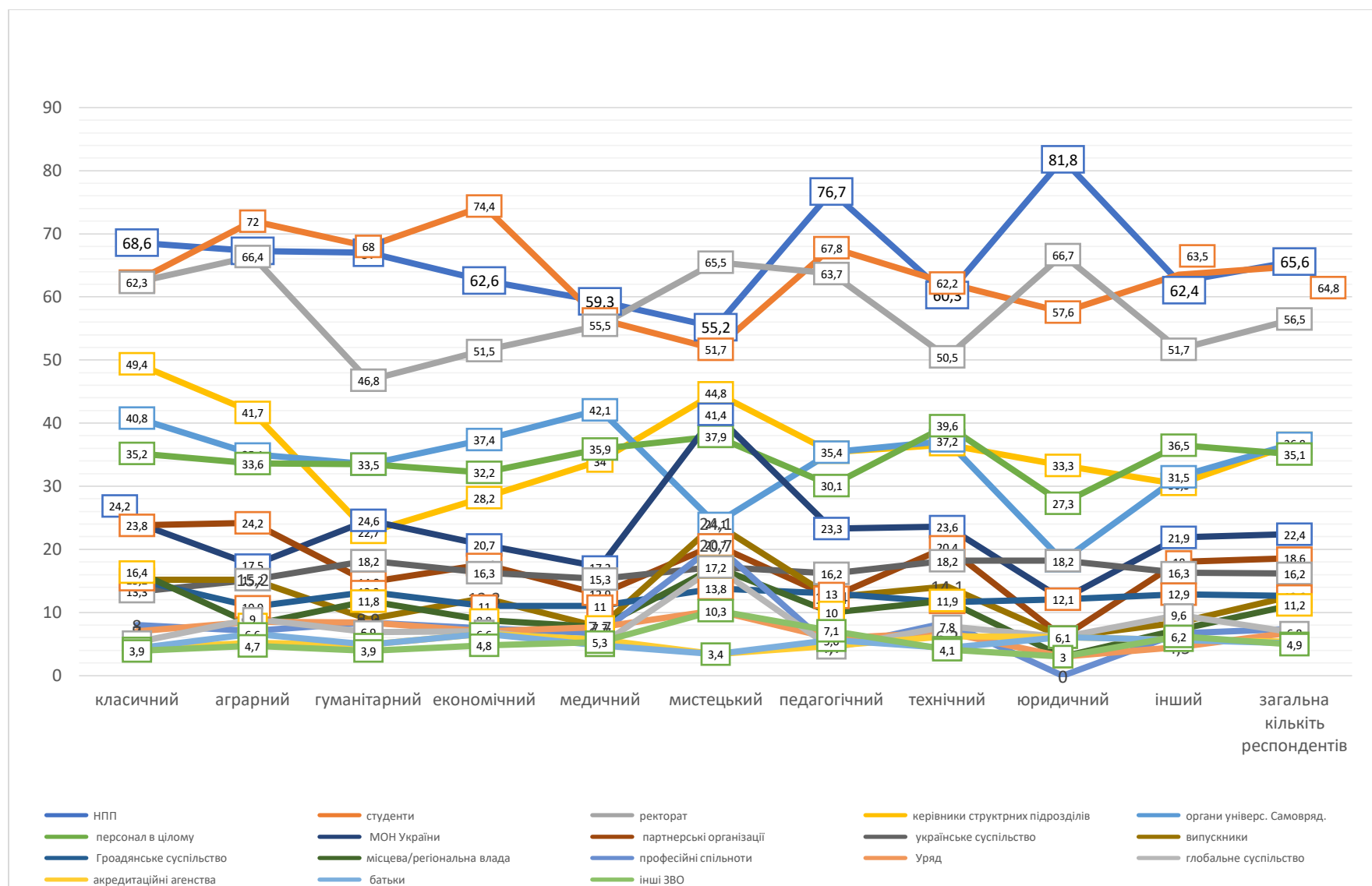

Рис. 3.17. Основні суб'єкти (ініціатори проектів, програм, політик) соціальної відповідальності у закладах вищої освіти різних профілів (% осіб)

Таблиця 3.16

Основні суб'єкти (ініціатори проектів, програм, політик) соціальної відповідальності у закладах вищої освіти різних профілів (% осіб)

ЗВО, в якому Ви працюєте (%)	НПП	Студенти	Ректорат	Керівники структурних підрозділів	Органи університетського самоврядування	Персонал в цілому	МОН України	Партнерські організації	Українське суспільство	Випускники	Громадянське суспільство	Місцева/регіональн а влада	Професійні спільноти	Уряд	Глобальне суспільство	Акредитаційні агенства	Батьки	Інші ЗВО
Класичний	68,6	62,5	62,3	49,4	40,8	35,2	24,2	23,8	13,3	15,2	15,2	16,4	8,0	7,0	5,3	4,3	4,3	3,9
Аграрний	67,3	72,0	66,4	41,7	35,1	33,6	17,5	24,2	15,2	15,2	10,9	8,1	7,1	8,5	9,0	5,2	6,6	4,7
Гуманітарни й	67,0	68,0	46,8	22,7	33,5	33,5	24,6	14,8	18,2	8,9	13,3	11,8	8,4	8,4	6,9	4,9	4,9	3,9
Економічни й	62,6	74,4	51,5	28,2	37,4	32,2	20,7	17,6	16,3	12,3	11,0	8,8	7,5	7,0	7,0	6,6	6,6	4,8
Медичний	59,3	56,5	55,5	34,0	42,1	35,9	17,2	12,9	15,3	7,7	11,0	7,7	6,7	7,7	4,8	5,7	4,8	5,3
Мистецький	55,2	51,7	65,5	44,8	24,1	37,9	41,4	20,7	17,2	24,1	13,8	17,2	20,7	10, 3	17,2	3,4	3,4	10,3
Педагогічни й	76,7	67,8	63,7	35,4	35,4	30,1	23,3	12,4	16,2	12,4	13,0	10,0	4,4	5,9	4,4	4,7	5,6	7,1
Технічний	60,3	62,2	50,5	36,6	37,2	39,6	23,6	20,4	18,2	14,1	11,6	11,9	8,4	6,8	7,8	6,2	4,4	4,1
Юридичний	81,8	57,6	66,7	33,3	18,2	27,3	12,1	6,1	18,2	6,1	12,1	3,0	0,0	3,0	6,1	6,1	6,1	3,0
Інше	62,4	63,5	51,7	30,3	31,5	36,5	21,9	18,0	16,3	8,4	12,9	7,3	6,7	4,5	9,6	5,6	5,6	6,2
Загалом	65,6	64,8	56,5	36,8	36,8	35,1	22,4	18,6	16,2	12,7	12,6	11,2	7,4	6,9	6,8	5,4	5,1	4,9

Співпраця із зовнішніми стейкхолдерами

Розуміння потреб внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів, аналіз та збалансоване врахування їх очікувань мають принципово важливе значення для здійснення соціальної відповідальності та ефективного функціонування ЗВО загалом. Та попри те, що у середньому 62,7 % респондентів зазначили, що вони тісно співпрацюють із зовнішніми стейкхолдерами, наведені у табл. 3.16 і на рис. 3.17 результати свідчать, що зовнішні стейкхолдери доволі рідко є джерелом ініціативи соціально відповідальної активності ЗВО. Зокрема, досвід інших ЗВО спонукає до соціальної відповідальності лише 4,9 % опитаних; батьки – 5,1 %; акредитаційні агентства – 5,4 %; глобальне суспільство – 6,8 %; уряд – 6,9 %; професійні спільноти – 7,4 %, місцева / регіональна влада – 11,2 %; громадянське суспільство – 12,6 %; випускники – 12,7 %. Інтереси українського суспільства є стимулом до соціальної відповідальності лише 16,2 % опитаних, інтереси партнерських організацій – 18,6 %. Найвищим серед зовнішніх стейкхолдерів є рівень орієнтації ЗВО на інтереси МОН України (22,4 %) під час здійснення соціально відповідальної діяльності.

Порівняно краща ситуація (вище середнього – 62,7 %) в питаннях налагодження співпраці з зовнішніми стейкхолдерами склалася у класичних (76,4 %) і педагогічних (63,1 %) ЗВО. Дещо нижчим за середній є рівень співпраці з зовнішніми стейкхолдерами медичних (57,4 %), юридичних (57,6 %), економічних (58,1 %), технічних (61,1 %) та аграрних (61,6 %) ЗВО, найнижчий рівень – у мистецьких (44,8 %) та гуманітарних (48,8 %) ЗВО (рис. 3.18).

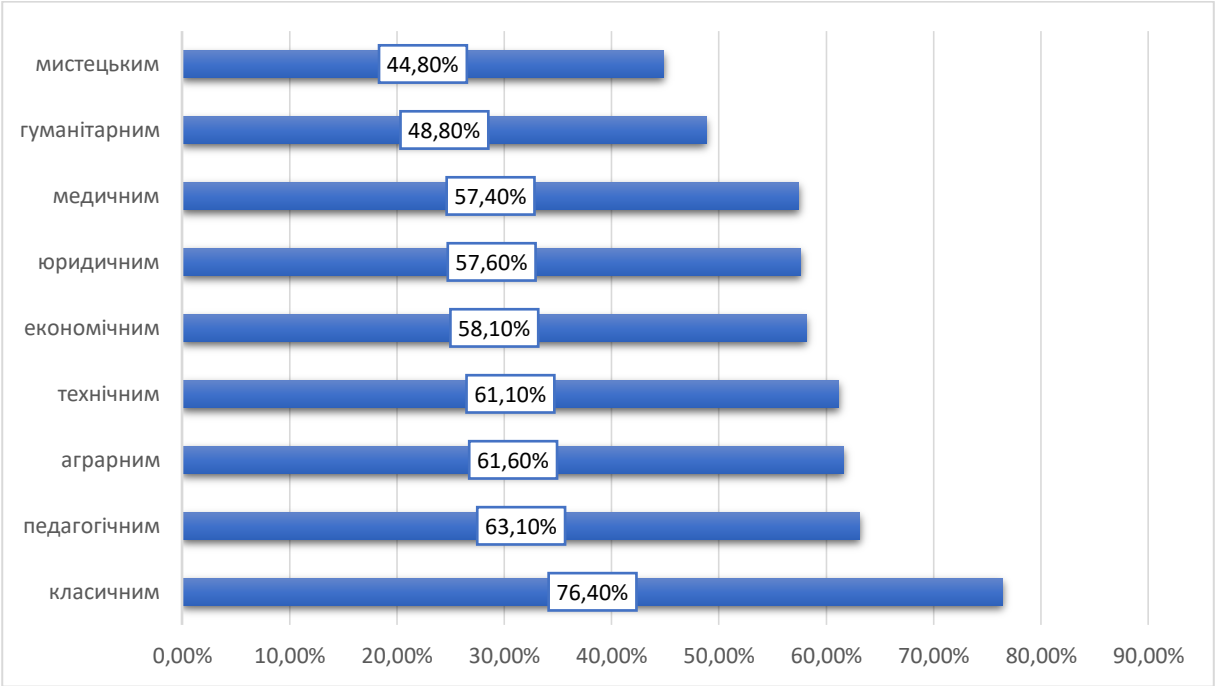

Рис. 3.18. Рівень співпраці закладів вищої освіти із зовнішніми стейкхолдерами залежно від профілю (% осіб)

Вищий рівень співпраці із зовнішніми стейкхолдерами налагоджено у великих (від 6000 до 9999 осіб – 77,0 %; 10 000 осіб і більше – 69,8 %) та середніх (від 3000 до 5999 осіб – 75,9 %; від 2000 до 2999 осіб – 75,0 %) ЗВО, ніж у малих (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Рівень співпраці закладів вищої освіти із зовнішніми стейкхолдерами залежно від масштабу закладу вищої освіти за чисельністю здобувачів (% осіб)

Масштаб закладу вищої освіти (кількість здобувачів)	Так	Ні	Важко відповісти
від 6000 до 9999 осіб	77,0	2,9	20,1
від 3000 до 5999 осіб	75,9	2,9	21,2
від 2000 до 2999 осіб	75,0	3,4	21,6
10 000 осіб і більше	69,8	2,7	27,6
до 1000 осіб	63,1	4,5	32,4
від 1001 до 1999 осіб	61,1	3,4	35,5
Важко відповісти	46,3	4,0	49,8
Загалом	61,9	3,5	34,6

У тіснішій співпраці із зовнішніми стейкхолдерами провадять свою діяльність ЗВО комунальної (69,9 %) та приватної (66,7 %) форм власності, ніж державні ЗВО (61,4 %) (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Рівень співпраці закладів вищої освіти із зовнішніми стейкхолдерами залежно від форми власності закладу вищої освіти (% осіб)

Форма власності ЗВО	Так	Ні	Важко відповісти
Комунальна	69,9	4,8	25,3
Приватна	66,7	5,4	27,9
Державна	61,4	3,3	35,3
Загалом	61,9	3,5	34,6

Узагальнюючи отриману інформацію, можемо припустити, що існуючий рівень співпраці ЗВО із зовнішніми стейкхолдерами має своїм предметом здебільшого інші питання, ніж соціальна відповідальність. Водночас такий досвід співпраці створює відповідні можливості для її поширення також на сферу соціальної відповідальності ЗВО.

Додаткова інформація, яка була отримана нами у відповідь на відкрите питання (графа «інше») до питання «Які з зазначених аспектів соціальної відповідальності наявні у вашому ЗВО», засвідчує наявний «Цікавий досвід корпоративної соціальної відповідальності у Криворізькому державному педагогічному університеті», що був відзначений експертними групами НАЗЯВО, та різні окремі практики соціально відповідальної діяльності, здійснюваної у ЗВО. Наприклад, функціонування юридичної клініки, де безкоштовно надавали правову допомогу. Однак ця практика, як зазначено в анкеті, існувала у ЗВО до війни.

Повномасштабне вторгнення росії позначилося на усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, функціонуванні ЗВО та особливостях їх соціально відповідальної діяльності. Висвітленню цих питань буде присвячено наше подальше дослідження, у якому планується проаналізувати та узагальнити результати, отримані у відповідь на питання розділу III «Особливості реалізації соціальної відповідальності ЗВО в умовах війни» анкети «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України».

Висновки до розділу 3

За результатами опитування, проведеного за анкетною «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України», з’ясовано загальний стан та ключові особливості щодо функціонування соціальної відповідальності у ЗВО України.

Характеризуючи загальну ситуацію щодо політики соціальної відповідальності, 65,6 % респондентів вказали, що в їх ЗВО вона існує, 9,6 % – лише розробляється, 1,8 % – відсутня. При цьому велика частка (22,9 %) опитаних не змогли оцінити ситуацію щодо стосовно питання.

Найпоширенішими аспектами соціальної відповідальності у середовищі українських ЗВО вважається розуміння викладачами своєї відповідальності як надання якісної вищої освіти (86,1 %), участь викладачів і студентів у волонтерській діяльності та благодійництві (82,7 %), навчання студентів бути соціально відповідальними (82,3 %), відповідальне здійснення дослідницької діяльності (82,0 %). Близько 72,0 % опитаних вказали, що вони реалізують програми, проекти соціальної відповідальності, спрямовані на поліпшення взаємодії ЗВО і суспільства, громади, ще 61,9 % опитаних тісно співпрацюють із зовнішніми стейкхолдерами.

За даними дослідження, інформація про ситуацію щодо соціальної відповідальності у ЗВО різниться залежно від приналежності до окремих категорій респондентів, що може бути свідченням різного рівня їх включення у процеси формування та реалізації політики соціальної відповідальності у ЗВО, а отже, й різного рівня обізнаності та сприйняття ситуації, що виявляється у відмінностях в оціночних судженнях здобувачів та працівників ЗВО різного віку, статі та статусу. Виявлені існуючі відмінності щодо оціночних суджень про ситуацію у сфері соціальної відповідальності представників різних соціальних і професійних категорій свідчать про недостатню сформованість корпоративної культури соціальної відповідальності у ЗВО, зумовлюють необхідність залучення не лише наукових і науково-педагогічних працівників, а й представників усіх професійних категорій працівників і здобувачів ЗВО, зовнішніх стейкхолдерів до розроблення та реалізації дієвої системної політики соціальної відповідальності у ЗВО.

Отримана за результатами опитування інформація різних за профілем, формою власності, масштабами (за чисельністю здобувачів) ЗВО та їх компаративний аналіз є наочним інструментом оцінювання рівнів впровадження соціальної відповідальності в діяльність ЗВО, виявлення рівнів сформованості її культури у ЗВО, що значною мірою може бути зумовлена специфікою їх діяльності та вимогами до контролю соціального впливу такої діяльності.

У процесі ідентифікації основних суб’єктів соціальної відповідальності з’ясовано, що основними суб’єктами (ініціаторами проектів, програм, політик) соціальної відповідальності у ЗВО найчастіше є науково-педагогічні працівники (65,6 %), студенти (64,8 %) і ректорат (56,5 %). При цьому провідними суб’єктами

соціально відповідальної діяльності юридичних (81,8 %), педагогічних (76,7 %) та класичних (68,6 %) ЗВО є науково-педагогічні працівники, тоді як ініціатива студентів переважає у здійсненні соціально відповідальної діяльності економічними (74,4 %), аграрними (72,0 %) й технічними (62,2 %) ЗВО, а ініціатива ректорату – мистецькими ЗВО.

Загалом висвітлена узагальнена інформація слугує своєрідним індикатором для оцінювання стану, порівняльного аналізу, з'ясування проблем і переваг, їх урахування для формування та реалізації дієвих політик соціальної відповідальності у ЗВО.

Список використаних джерел

1. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. 145 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/sots-vidp-univ_2022-145p.pdf.
2. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Урядовий кур'єр*. 2014. № 46 (5275) від 13 серп. С. 7–18.
3. Петроє О., Регейло І. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо підвищення відповідальності дослідницької діяльності університетів у контексті імплементації концепції «Відкрита наука» та повоєнного відновлення України як сильної європейської країни. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду з підвищення дослідницької спроможності університетів України в умовах війни та повоєнного відновлення у контексті імплементації концепції «Відкрита наука»*: препринт (аналітичні матеріали) / В. Луговий та ін.; за ред. В. Лугового, О. Петроє. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 39–60.
4. Петроє О.М. Теоретичні основи підвищення відповідальності дослідницької діяльності університетів у контексті імплементації концепції «Відкрита наука». *Теоретичні основи підвищення дослідницької спроможності університетів України в контексті імплементації концепції «Відкрита наука»*: препринт (аналітичні матеріали) / В. Луговий та ін.; за ред. В. Лугового, О. Петроє. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. С. 62–87.
5. Рогожа М., Курбатов С. Місія університету в західноєвропейській культурі (етичні та соціологічні аспекти). *Філософія освіти. Philosophy of Education*. 2017. № 2 (21). URL: https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29258/Rohozha_Kurbatov.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
6. Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. 161 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/sots-vidp-univ_2021-161p.pdf.
7. Шаров Ю.П. Стратегія. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. С. 679.
8. Ayala-Rodríguez N., Barreto I., Rozas Ossandón G., Castro A., Moreno S. Social transcultural representations about the concept of university social responsibility. *Studies in higher education*. 2019. № 44 (2). P. 245–259.
9. Comoli M., Gelmini L., Minutiello V., Tettamanzi P. University Social Responsibility: The Case of Italy. *Administrative sciences*. 2021. 11. P. 124. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci11040124>.
10. Compagnucci L., Spigarelli F. The Third Mission of the university: a systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*. 2020. Vol. 161. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120284>.
11. George B., Worth M.J., Pandey S., Pandey S.K. Strategic management of social responsibilities: a mixed methods study of US universities. *Public Money & Management*. 2024. Vol. 44. P. 15–25. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09540962.2023.2197253>.
12. Tong T.W., Yuen-Tsang A.W.K., Shek D.T.L. University Social Responsibility: The PolyU Way. *University Social Responsibility and Quality of Life* / Eds D. Shek, R. Hollister. Springer, Singapore, 2017. Vol. 8. P. 255–270.

Олена Оржель,
доктор наук з державного управління, доцент,
головний науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-9912-0173>

Анотація

Запропоновано визначення університетських політик, політики соціальної відповідальності університету, розроблено механізм її реалізації, описано інструменти політики, зокрема ті, що забезпечують реалізацію соціальної відповідальності університетів, аргументовано, що механізм реалізації є невід’ємним від політики. На прикладах реалізації соціальної відповідальності вітчизняними і зарубіжними університетами показано, що множинність інструментів та цілей університетських політик соціальної відповідальності, їх багатосуб’єктність та різновекторність обумовлюють розмаїття актуалізованих механізмів реалізації соціальної відповідальності, специфічну комбінацію цінностей, цілей, інструментів політики, внутрішнього та зовнішнього контексту в кожному конкретному ЗВО.

Ключові слова: інституційні (університетські) політики, політики соціальної відповідальності, механізми реалізації політики соціальної відповідальності університету, інструменти політики.

Різноманітність підходів, ініціатив, проектів, практик і заходів, спрямованих на реалізацію соціальної відповідальності університетів, пропонуємо об’єднати під терміном / назвою «політики соціальної відповідальності» та розробити рамку (framework), яка допоможе структурувати, схарактеризувати та описати розмаїття існуючих проявів соціальної відповідальності університетів.

Політики (policies) докладно досліджені та описані у вітчизняній та західних школах і теоріях державного управління, належного врядування, аналізу політики, публічної політики, політичної аналітики. Політику найчастіше визначають як діяльність, спрямовану на вирішення суспільних проблем, задоволення інтересів і потреб громадян^{228,229,230,231}; як курс, сукупність, програму дій «... для розв’язання певної проблеми або сукупності проблем»²³².

Відкритий ресурс з роз’яснення сучасної термінології «Termin.in.ua», розрахований на масового користувача, дає таке визначення політики: «Політика – це процес вирішення питань суспільства та управління країною з метою покращення життя кожної людини»²³³.

Як «процес вирішення питань суспільства та управління країною з метою покращення життя кожної людини»²³⁴ політики реалізуються не лише на рівні держави, а й запроваджуються на рівні місцевого самоврядування, поширюються на організації приватного сектору та громадянського суспільства. Іншими словами, політики розробляються та запроваджуються на рівні будь-якої організації: компанії, корпорації, неурядової організації, освітньої установи; власні політики розробляє та запроваджує ЄС, інші міждержавні об’єднання.

Університетські політики у вітчизняному секторі вищої освіти поки залишаються малодослідженим явищем. На сьогодні у вітчизняному академічному та експертно-фаховому дискурсі бракує дефініцій *інституційної політики університетів* або *університетської політики*. Проте поширеними у вітчизняних ЗВО є політика забезпечення якості, політика доброчесності, кадрова політика. Національний університет «Львівська політехніка» впроваджує політику гендерної рівності та розвитку особистості²³⁵, а Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана – політику рівних можливостей, різноманіття та інклюзії²³⁶.

Натомість університети англomовних країн – Великої Британії, США, Австралії – мають великий спектр університетських політик та визначень до них. Наприклад, сторінка «All policies» на вебсайті Columbia University

²²⁸ Андріаш В.І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6.

²²⁹ Петренко І.І. Проблема визначення поняття «аналіз державної політики». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. 2014. Вип. 2. С. 49–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_FP_2014_2_14.

²³⁰ Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу державної політики: навчальний посібник. Київ: Основи, 2001. 238 с.

²³¹ Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 10–23. URL: .

²³² Пал Л.А. Аналіз державної політики. Київ: Основи, 1999. 422 с. С. 22.

²³³ Termin.in.ua. URL: <https://termin.in.ua/polityka-polityk/>

²³⁴ Там само.

²³⁵ Політика гендерної рівності та розвитку особистості у Національному університеті «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/pages/18776/politika-gendernoi-rivnosti.PDF>.

²³⁶ Політика рівних можливостей, різноманіття та інклюзії. URL: https://kneu.edu.ua/ua/advisor_eodi/

(США) містить опис 264 політик²³⁷, перша стосується утримання та обслуговування університетських навчальних та адміністративних корпусів, остання – запобігання насильству на робочому місці.

Utah Valley University (далі – UVU) (США) визначає університетську політику так:

Університетські політики є частиною кодексу поведінки університетської спільноти та охоплюють ключові напрями університетської діяльності з метою захистити й підтримати студентів, адміністративний і академічний персонал та університетські ресурси. Політики UVU розроблені для того, щоб сприяти дотриманню федерального законодавства та законів штату, поширювати кращі практики вищої освіти, скеровувати управлінські процеси UVU. Політики UVU проходять перевірку в процесі розподіленого врядування, яке надає можливість усім членам університетської спільноти зробити свій внесок у формування політики²³⁸.

Університет UNSW (Австралія) дає таке визначення університетським політикам:

Політики – це документи, які описують принципи, що скеровують та спрямовують поведінку та ухвалення рішень у певному контексті. Політики завжди є документами, адресованими усій університетській спільноті. Вони ухвалюються на вищому рівні, спираються на принципи та висловлюють цілі та наміри Університету. Дотримання політик є обов’язковим²³⁹.

Ще одне визначення університетської політики характеризує її як «... наші зобов’язання, переконання та бажані результати. Політика засвідчує, які наміри має заклад та які зобов’язання бере. Політика є керівним або провідним принципом і має бути ухвалена лише для досягнення певної мети, яка відображає набір переконань, цінностей або ідей щодо відповідного питання. Політика потрібна, коли існує розмаїття інтересів або преференцій, унаслідок чого у безпосередньо залучених осіб з’являються нечіткі та суперечливі цілі»²⁴⁰.

Політики соціальної відповідальності поширені у приватному секторі, в Україні та за кордоном. Нині ми не знайшли у вітчизняному секторі вищої освіти оформлення соціальної відповідальності як університетської політики, що в жодному разі не свідчить про її відсутність в українських університетах, а радше про відсутність традиції представлення університетської соціальної відповідальності у вигляді структурованої і належним чином оформленої політики. Якщо тлумачити соціальну відповідальність університетів як цілеспрямовану та планомірну діяльність, спрямовану на «загальне благо»²⁴¹, формування «більш справедливого, гуманного, демократичного, інклюзивного та мирного майбутнього для всіх»²⁴², то однозначно політика соціальної відповідальності існує в українських університетах.

Політики, якщо вони формалізовані, є складноструктурованим і багатокомпонентним явищем, поділяються на етапи, спираються на цінності й принципи, розробляються та запроваджуються одними суб’єктами на користь інших, реалізуються через інструменти (або знаряддя). Сукупність елементів, які утворюють політику, та зв’язки між ними формують механізм реалізації політики. Кожна політика має ціль або цілі та запроваджується з метою досягти певного результату; механізм реалізації політики прокладає шлях від цілі до результату.

Термін «механізм(и)» немає чіткого та загальноприйнятого слововжитку і визначення ні у теорії державного управління, ні в освітології. У державно-управлінському науковому дискурсі (звідки походить вчення про політику та механізми її реалізації) вживаються словосполучення «механізми державного управління»²⁴³, «механізми публічного адміністрування»²⁴⁴, «механізми публічного управління»²⁴⁵, «механізми публічної політики»²⁴⁶, «механізми реалізації державної політики»²⁴⁷, «механізми формування та реалізації політики»²⁴⁸, «механізми впровадження публічної політики»²⁴⁹ та ін.

²³⁷ All Policies. University Policies. *Columbia University*. URL: <https://universitypolicies.columbia.edu/all>.

²³⁸ Авторський переклад: «University policies are a part of a code of community behavior and cover key aspects of university life to protect and support students, staff, faculty, and university resources. UVU policies are designed to support university compliance with state and federal law, promote best practices in higher education, and guide UVU's administrative processes. UVU policies are vetted through a shared governance process in which all university community members have the opportunity to provide input into policy». Policy Manual. URL: <https://www.uvu.edu/policies/manual/index.html>.

²³⁹ UNSW Policy Hierarchy. URL: <https://www.unsw.edu.au/content/dam/pdfs/governance/policy/resources/policyhierarchy.pdf>.

²⁴⁰ Авторський переклад: «Bemidji State University is authorized by Minnesota State to adopt suitable policies to direct the governance and operations of the university. Policy describes our commitments, beliefs, and desired outcomes. A policy states what the college intends to do and what it commits to. A policy is a guiding or governing principle and should only be established to achieve some purpose which reflects a set of beliefs, values or philosophy on the issue concerned. A policy may be required when there is a diversity of interests and preferences which result in vague and conflicting objectives among those who are directly involved». What is a University Policy. URL: <https://www.bemidjistate.edu/offices/president/policies/what-is-a-university-policy/>

²⁴¹ Rethinking Education: Towards a global common good? *UNESCO*. 2015. URL: <https://unevoc.unesco.org/e-forum/RethinkingEducation.pdf>.

²⁴² Авторський переклад: «a fairer, more humane, democratic, inclusive and peaceful future for all». Knowledge-driven actions: Transforming higher education for global sustainability. *UNESCO*. 2022. P. 5. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380519>.

²⁴³ Гончарук О.Б., Савичук Н.О. Поняття механізмів державного управління та їх практичне значення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.7.77>.

²⁴⁴ Публічне управління: термінологічний словник / уклад.: В.С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. 224 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44779/1/%d0%a1%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf>.

²⁴⁵ Там само.

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Домбровська С.М. Механізми реалізації державної політики в галузі вищої освіти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 107–113.

В освітологічному дискурсі термін «механізм(и)» вживається як в термінологічних рамках державного управління^{250,251}, так і без прив'язки до нього. С. Калашнікова дає визначення механізму забезпечення ефективного університетського врядування: «це процеси, засоби, технології, спрямовані на покращення якості врядування, імплементація / впровадження яких у практику веде до підвищення / зростання ефективності університетської діяльності»²⁵²; Ж. Таланова визначає механізм оцінювання якості вищої освіти як «систему складових (інституції та їх організаційні структури, підходи, способи, фактори, форми, методи, засоби, процедури, інструменти, критерії і показники), що цілеспрямовано та узгоджено діють разом...»²⁵³.

Механізмам, які досліджуються та описуються в системі державного управління та у сфері вищої освіти, властива складність: зазвичай їх характеризують як «складні», «комплексні», «розгалужені», як сукупність, систему заходів, інструментів, інститутів чи суб'єктів, що об'єднані для досягнення певної цілі або результату²⁵⁴. Відсутність єдності щодо вживання та визначення «policy mechanism» та згадки про складність, багаторівневість механізмів політики також знаходимо в англomовній літературі. Традиційна класифікація механізмів²⁵⁵: програмно-цільові, нормативно-правові, організаційно-управлінські, фінансово-економічні, соціально-психологічні, вони переглядаються та доповнюються іншими: мотиваційними, політичними²⁵⁶, budgeting (бюджетними), performance frameworks (рамками продуктивності)²⁵⁷ та ін.

За відсутності усталеного, загальновизнаного вчення про механізм(и) оберемо підхід, який ґрунтується на доробку вітчизняної та західної шкіл аналізу політики, публічної політики, public policy та дасть можливість обґрунтувати підходи до формування політики соціальної відповідальності університетів та запровадження механізмів її реалізації в Україні.

Формування, оформлення політики починається з проблеми, яку необхідно розв'язати, або з виклика, на який необхідно відповісти. Обрання проблеми або виклика, на які потрібно відреагувати, обумовлено, з одного боку, природою проблеми, з іншого – природою інституції, організації (наприклад, Міністерство освіти, НАТО, ЗВО, НУО тощо): їх місією, компетенціями, ціннісними установками, стратегічними та поточними цілями. Наприклад, навесні 2022 р. вітчизняні й зарубіжні університети швидко відреагували на проблеми, що виникли внаслідок агресії росії, та почали надавати допомогу українським студентам, викладачам, науковцям, які були змушені рятуватись від війни, залишаючи свої міста, університети, домівки. Очевидно, що допомога біженцям з України не входила до кола компетенцій зарубіжних університетів, не передбачалась їх стратегічними планами; вірогідно, ухвалюючи рішення про підтримку і допомогу, університети усвідомлювали трагізм ситуації та керувались ціннісними установками, можливо, орієнтувались на свою третю – соціальну – місію.

Вибір проблеми, яку планується розв'язати, глибина її аналізу та вивчення значною мірою впливають на цілі, що обираються для тої чи іншої політики, а також зумовлюють вибір інструментів (знарядь), за допомогою яких цілі досягатимуться. Л. Пал, провідний канадський вчений та один із засновників української школи аналізу політики, визначає цілі, цінності та інструменти ключовими елементами будь-якої політики²⁵⁸.

Політика як цілеспрямована діяльність ініціюється та розробляється суб'єктами – організаціями та особами – на користь інших осіб, спільнот, сфер діяльності, просторів тощо. Суб'єктів політики можна поділити на три групи: ініціаторів політики, розробників і виконавців (допускаємо, що цей перелік не є кінцевим і може бути доповненим). Суб'єкти однієї групи можуть переходити у інші або залишатись в одній групі і не переходити в іншу. Так, наглядова рада ЗВО може стати ініціатором розроблення політики студентського благополуччя в університеті, проте не брати участі в її розробленні та впровадженні; або самі студенти можуть стати ініціаторами запровадження такої політики, взяти участь у її розробленні, інформувати про неї студентство та брати активну участь у заходах, спрямованих на посилення емоційної стійкості, здорового способу життя, фізичного здоров'я.

²⁴⁸ Бігарі М.І. Удосконалення організаційного механізму формування та реалізації державної мовної політики в Україні. *Державне будівництво*. 2021. Т. 1, № 30. DOI: <https://doi.org/10.34213/db.21.01.29>.

²⁴⁹ Гомоляко О.В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.12.102>.

²⁵⁰ Чирва Г.М. Механізми державного управління розвитком вищої освіти: орієнтація на якість освітніх послуг. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-3-146-156>.

²⁵¹ Шевченко В.М. Механізми реалізації державної політики у сфері вищої освіти в умовах інноваційного розвитку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=139>.

²⁵² Механізми реалізації ефективного врядування в університетах України в умовах євроінтеграції: колективна монографія / І. Драч та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 223 с. С. 21. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Mekhanizmy_vriaduvania_univ_UA_Monogr_IVO-2020-223p_avtors-kolektiv.pdf.

²⁵³ Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: монографія / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. 220 с. С. 210. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ocinka_yakosti_VO_v_umovah_evrointegrac_Monogr_IVO-2020-220p_avtors-kolektiv.pdf.

²⁵⁴ Гончарук О.Б., Савичук Н.О. Поняття механізмів державного управління та їх практичне значення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.7.77>.

²⁵⁵ Рекомендації щодо порядку підготовки запиту на виконання наукового дослідження, покращення якості наукових досліджень та їх представлення: схвалено вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України від 31 серпня 2023 р. протокол № 10/1.

²⁵⁶ Гончарук О.Б., Савичук Н.О. Поняття механізмів державного управління та їх практичне значення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.7.77>.

²⁵⁷ Adopting a Well-Being Approach in Central Government – Policy Mechanisms and Practical Tools. URL: https://s3.amazonaws.com/ghwbpr-2019/UAE/GH19_Ch8.pdf.

²⁵⁸ Пал Л.А. Аналіз державної політики. Київ: Основи, 1999. 422 с. С. 176.

Об'єктами або сферами реалізації політики можуть бути жива і нежива природа: люди, тваринний світ, навколишнє середовище, місце проживання, економічна діяльність тощо. Наприклад, багато університетів реалізують політики енергозбереження^{259,260}. World Wildlife Fund Canada²⁶¹ (Канадське відділення Всесвітнього фонду дикої природи) залучає тисячі університетських студентів до участі у програмі «Living Planet @ Campus» з метою запобігти кліматичним змінам і зменшити ризики втрати біорізноманіття²⁶². Зважаючи на те, що політики спрямовані на розв'язання суспільних проблем і задоволення потреб громадян, перелік об'єктів політики, тобто тих сфер, що потребують налагодження, поліпшення, вдосконалення, теоретично є необмеженим.

Бенефіціарами університетських політик можуть бути фізичні (студенти з особливими потребами, багатодітні родини, ветерани війни) або юридичні особи (школи, підприємства), спільноти або громади. Найчастіше ними є університетська спільнота: студенти, викладачі, адміністративний персонал; щодо зовнішніх стейкхолдерів, їх список визначається міжнародними трендами, національними політиками, чинною інституційною стратегією університету, стратегічними або оперативними цілями та може змінюватись на різних етапах існування того чи іншого ЗВО: наприклад, ухвалення державної політики у сфері професійно-технічної освіти, нові можливості щодо співпраці університетів і закладів професійно-технічної освіти, що відкриває Програма «Еразмус+», можуть стимулювати ЗВО включити до списку своїх партнерів професійний ліцей; або викладачі ліцею можуть звернутись до сусіднього ЗВО із проханням допомогти обрати онлайн-платформу для організації дистанційного навчання та опанувати методики навчання у змішаному форматі.

Важливою особливістю політики є те, що вона розробляється, ухвалюється та впроваджується у взаємодії різних гравців (акторів): її суб'єктів і бенефіціарів, а також інших стейкхолдерів, на яких політика може впливати позитивно чи негативно і які, свою чергу, можуть сприяти або гальмувати впровадження політики^{263,264,265}. Стейкхолдерами політики можуть бути посадовці, політики, громадські активісти, пересічні громадяни, політичні партії, державні установи, організаційні підрозділи^{266,267}.

Університетські політики можуть розроблятися та ухвалюватися у межах університету, представниками університетської спільноти (наприклад, керівництвом університету) на користь інших представників університетської спільноти: студентів або викладачів. Разом з тим сучасні традиції університетського врядування передбачають активну участь зовнішніх стейкхолдерів у процесах ухвалення управлінських рішень, включно із розробленням університетських політик.

Посилення соціальної ролі вищої освіти і третьої університетської місії може розширювати коло бенефіціарів університетських політик: наприклад, від університетських політик енергозбереження, зменшення викидів вуглецю або побутових відходів можуть вигравати міста, регіони²⁶⁸.

Важливим елементом політики, здатним впливати на формулювання цілей політики та успішність її результатів, є середовище (або контекст)^{269,270}. Внутрішнє середовище формують:

- нормативно-правове поле включно із внутрішніми правовими актами;
- рівень розвитку людського капіталу;
- пануюча організаційна культура та загальний клімат всередині організації;
- розвиненість вертикальних і горизонтальних зв'язків між підрозділами, їх керівниками і співробітниками;
- наявність формальних і неформальних процедур, що регулюють співпрацю між суб'єктами політики на організаційному (інституційному) та міжінституційному рівнях;
- фінансове забезпечення, інфраструктурний розвиток, наявні засоби комунікації.

Зовнішнє середовище формують політична та економічна ситуації, правовий режим; воно змінюється під впливом природних лих, техногенних катастроф, надзвичайних ситуацій, на кшталт, війни, інших зовнішніх обставин (наприклад, значної фінансової допомоги, яка надходить до країни під час війни).

²⁵⁹ University of Northern Iowa Energy Efficiency Policy. URL: <https://policies.uni.edu/811>.

²⁶⁰ Heib S., Hildebrand J., Kortsch T. Energy saving behavior in university organizations: The value of norm constructions in a «rational choice» action model. *Frontiers in Psychology. Sec. Environmental Psychology*. 2023. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1082061>.

²⁶¹ World Wildlife Fund Canada. URL: <https://wwf.ca/>

²⁶² Living Planet @ Campus. URL: <https://campus.wwf.ca/>

²⁶³ Андріяш В.І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6.

²⁶⁴ Волинець С.С. Щодо визначення поняття «державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства». *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 6–7. С. 54–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_7_9.

²⁶⁵ Палагнюк Ю.В. «Державна політика» та «публічна політика»: теоретичний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія «Державне управління». 2012. Т. 181, вип. 169. С. 63–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2012_181_169_14.

²⁶⁶ Політологія: енциклопедичний словник / за ред. В.П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 406 с. С. 261–263. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Politolohiia_entsyklopedychnyi_slovnynk.pdf.

²⁶⁷ Furtado B.A. Policy space: agent-based modeling. Rio de Janeiro: Ipea, 2018. 121 p. P. 7. URL: <https://ccl.northwestern.edu/2018/Furtado.pdf>.

²⁶⁸ LSE becomes the first Carbon Neutral verified university in the UK. URL: <https://www.lse.ac.uk/News/Latest-news-from-LSE/2021/k-November-21/LSE-becomes-the-first-Carbon-Neutral-verified-university-in-the-UK>

²⁶⁹ Делія О.В. Механізми впливу середовища на вироблення державної політики: до формулювання проблеми. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія «Державне управління». 2018. Т. 29 (68), № 1. С. 61–64.

²⁷⁰ Кілієвич О., Тертичка В. Державна політика: аналіз та механізми впровадження. Конспект лекцій. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2007. С. 8–12. URL: .

Стейкхолдери (оточення), внутрішнє та зовнішнє середовище впливають на політику, визначають її цілі та результати, розширюють чи звужують коло її суб'єктів та бенефіціарів, сфери її реалізації, сприяють її впровадженню або гальмують його.

Як вже зазначено, важливе місце у формуванні політики займають цінності²⁷¹. З одного боку, цінності визначають цілі політики: предметом політики стає те, що є важливим (і цінним) для суб'єктів політики та її бенефіціарів, інших стейкхолдерів і суспільства загалом; з іншого – цінності впливають на вибір інструментів політики: примус чи заохочення, фінансове стимулювання або можливості для персонального розвитку. Л. Пал стверджує: «державна політика – це набір цінностей цілей та знарядь, пов'язаних з визначенням суспільних проблем, що вимагають уваги»²⁷². На значущості цінностей наголошують О. Кілієвич, В. Тертичка²⁷³; значну увагу «трансформації цінностей у політичні цілі» приділив П. Браун²⁷⁴. Проте, на нашу думку, питання цінностей, їх впливу на ухвалення рішень під час вироблення політик залишається малодослідженим передусім на рівні державних / суспільних / публічних політик. У системі вищої освіти, коли університетське врядування передбачає наявність сформульованих місій, означених візії і цінностей, легше встановити зв'язок між інституційними цінностями та політиками, які ухвалюються.

Інструменти – ще один важливий елемент політики (англ. «policy tools» також перекладають як «знаряддя політики»; у перших публікаціях, присвячених аналізу державної політики, вживали переважно цей термін). Інструменти політики – це засоби, які уможливають досягнення визначених і проголошених цілей; місток, який прокладає шлях від цілей до результатів²⁷⁵. Існує багато підходів до класифікації інструментів політики. Л. Пал, П. Браун, О. Кілієвич, В. Тертичка класифікують їх залежно від ступеня примусу, обов'язковості, необхідності виконання або дотримання. На шкалі «примус або заохочення» дотримання будівельних норм знаходиться з одного краю шкали, а призначення премії за суспільне служіння – на іншому; сплата екологічного податку є обов'язковою, а волонтерство студентів і академічного персоналу, їх внески на підтримку ЗСУ – добровільними.

Важливим, на нашу думку, є розподіл інструментів політики на substantive та procedural²⁷⁶. Перші – матеріальні, істотні, субстантивні – передбачають вплив на виробництво, розподіл, споживання товарів і послуг, асоціюються із запровадженням проекту, програми, наданням субсидії або покаранням за порушення правил; другі – процедурні – впливають на те, як політика формується (виробляється) та запроваджується. Прикладом матеріальних (substantive) інструментів може бути програма гостинності для студентів – іноземців (Host Program) в американських університетах²⁷⁷, процедурних – утворення комітету для організації публічних слухань щодо утвердження академічної доброчесності та боротьби з плагіатом.

Класифікація / таксономія політик може спиратись на функціональний принцип. Так, аналітичний центр ODI²⁷⁸ (Велика Британія) у рамках програми «RAPID» (Research and Policy in Development²⁷⁹ – Дослідження та політика у розвитку) серед інструментів політики вирізняє: комунікативні інструменти (communication tools), дослідницькі інструменти (research tools), інструменти впливу політики (policy influence tools) та ін.

Для нас є очевидним зв'язок інструментів з різними етапами аналізу та розроблення політики: на етапах формування політики (policy formulation), її втілення / впровадження (policy implementation), комунікації щодо політики (policy communication) та її оцінювання (policy evaluation) використовуються різні інструменти. У системі європейського врядування на етапі формування політики використовуються Зелені та Білі книги – консультаційні документи, у яких збираються, аналізуються та узагальнюються думки та позиції різних стейкхолдерів щодо майбутньої політики.

У контексті цього дослідження, враховуючи визначення інструменту політики як засобу²⁸⁰, яким досягаються цілі, та спираючись на результати розвідки СВУ, представлені у розділі 1, інструментами університетської політики соціальної відповідальності вважатимемо зосереджені на її розвитку, поширенні, утвердженні:

- статутні / установчі документи (університетський статут, стратегію, цінності);
- внутрішні правові акти (положення, розпорядження, накази, кодекси, плани, звіти);
- плани дій, дорожні карти, програми, проекти;
- заходи та ініціативи, адресовані зовнішнім і внутрішнім стейкхолдерам (зокрема ті, що мають забезпечити особливий студентський досвід, їх особистісний розвиток, громадянську освіту);

²⁷¹ Бельська Т.В. Суспільні цінності як фактор впливу на державну політику в умовах сучасних цивілізаційних викликів. *Публічне урядування*. 2016. № 3. С. 30–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_3_5.

²⁷² Пал Л.А. Аналіз державної політики. Київ: Основи, 1999. 422 с. С. 176.

²⁷³ Кілієвич О., Тертичка В. Державна політика: аналіз та механізми впровадження. Конспект лекцій. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2007. С. 31–33. URL: .

²⁷⁴ Браун П. Посібник з аналізу державної політики / пер. з англ. Київ: Основи, 2000. 243 с. С. 84.

²⁷⁵ Luo D., Zhang Y. Policy Tool Model and Its Application in the Governance of Characteristic Towns. *Open Journal of Social Sciences*. 2020. Vol. 8, № 7. P. 232–244. DOI: <https://doi.org/10.4236/jss.2020.87019>.

²⁷⁶ Bali A.S., Howlett M., Lewis J.M., Ramesh M. Procedural policy tools in theory and practice. *Policy and Society*. Vol. 40, Iss. 3. 2021, P. 295–311. DOI: <https://doi.org/10.1080/14494035.2021.1965379>.

²⁷⁷ Host Program. URL: <https://www.hio.harvard.edu/host-program>.

²⁷⁸ ODI – Overseas Development Institute. URL: <https://odi.org/en/>

²⁷⁹ Tools for Policy Impact: A Handbook for Researchers. URL: <https://cdn.odi.org/media/documents/194.pdf>.

²⁸⁰ Рекомендації щодо порядку підготовки запиту на виконання наукового дослідження, покращення якості наукових досліджень та їх представлення: схвалено вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України від 31 серпня 2023 р. протокол № 10/1.

- дослідницькі теми і проекти;
- курикулами та силабуси освітніх програм;
- підходи, технології, методи викладання і навчання;
- практики університетського врядування та менеджменту;
- партнерські зв'язки, взаємодію із зовнішніми стейкхолдерами, спрямованими на продукування та накопичення знань, їх поширення та застосування задля розв'язання особистих, інституційних, суспільних, глобальних проблем різної природи (політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних);
- сприяння розвитку спільнот, громад, регіонів, держав, людства;
- через посилення взаєморозуміння, згуртування та інклюзії;
- розширення та оновлення культурних просторів, активізацію культурного життя;
- забезпечення благополуччя і безпеки.

На університетському рівні формування політики може відбуватись у рамках стратегування. Стратегії багатьох університетів визнають соціальну відповідальність однією зі стратегічних цілей, наприклад, University of Houston (США) проголошує соціальну відповідальність однією з п'яти стратегічних цілей²⁸¹. Соціальна відповідальність є серед трьох стратегічних цілей University of Manchester²⁸²; у рамках загальноуніверситетської стратегії ухвалений План соціальної відповідальності та взаємодії з громадськістю²⁸³.

The University of Edinburgh (Велика Британія) у рамках загальноуніверситетської стратегії Strategy 2030²⁸⁴ ухвалили та реалізують Social and Civic Responsibility Plan²⁸⁵ (План соціальної та громадянської відповідальності) та Community Plan²⁸⁶ (План взаємодії з громадою). Крім того, університет має політику стійкості та соціальної відповідальності на 2020–2025 pp.²⁸⁷.

Університети можуть обирати різні шляхи реалізації політик соціальної відповідальності та обирати різні назви для цих політик. Так, Cardiff University реалізує Corporate Social Responsibility Policy²⁸⁸; Aston University має кілька «політик відповідальності» одночасно: політика відповідального фандрайзингу, політика етичного інвестування, політика і практики відповідальних закупівель²⁸⁹.

Очевидно, що у деяких випадках можна говорити про два рівні політики соціальної відповідальності: стратегічний, що визначає загальний курс дій, укорінений у цінностях університету, спрямований на реалізацію соціальної місії університету, досягнення стратегічних та оперативних цілей, втілення візії; та функціонально-процедурний, що скеровує управлінські процеси, регулює поведінку, забезпечує діяльність закладу відповідно до декларованих цінностей, місії та цілей.

На практиці трапляються випадки, коли стратегічний рівень політики соціальної відповідальності відсутній, але університет реалізує програми, проекти соціального спрямування, дбає про навколишнє середовище, надає психологічну допомогу, підтримує волонтерство студентів і викладачів. Наприклад, на вебсайті Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця²⁹⁰ ми не знайшли посилань на університетську стратегію чи політику соціальної відповідальності, але університет ухвалив та реалізує Стратегію сталого розвитку²⁹¹, спрямовану на досягнення Цілей сталого розвитку, адаптованих до університетських інституційних потреб:

1) у рамках Цілі 1 «Міцне здоров'я та благополуччя» сформульовано завдання:

- формування культури здорового способу життя, престижу здоров'я, розвиток, впровадження системи фізкультурної освіти студентів, підтримка та всебічне забезпечення фізичного виховання та спорту викладачів, працівників і здобувачів;
- формування у здобувачів вищої освіти естетичних смаків у ставленні до навколишнього середовища;
- надання психологічних консультацій, проведення психодіагностики та психологічних тренінгів, психологічний моніторинг і підтримка вразливих груп;
- розроблення фахівцями Фаблаб ХНЕУ обладнання для індивідуального захисту від COVID-19;

2) в рамках Цілі 5 «Гендерна рівність»:

- консультації щодо досягнення балансу між роботою / навчанням та особистим життям психологічною службою університету;
- розвиток культури рівних сімейних обов'язків серед студентства, співробітників і викладацького складу.

²⁸¹ Goal 3: Social Responsibility. URL: <https://uh.edu/strategic-plan/goals/social-responsibility/>

²⁸² Social responsibility at the University of Manchester. URL: <https://www.manchester.ac.uk/discover/social-responsibility/>

²⁸³ Social responsibility and civic engagement plan. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62112>.

²⁸⁴ Strategy 2030. URL: <https://www.ed.ac.uk/about/strategy-2030>.

²⁸⁵ Social and Civic Responsibility Plan. URL: https://www.ed.ac.uk/sites/default/files/atoms/files/social_civic_responsibility_delivery_plan_2020_to_2030_0.pdf.

²⁸⁶ Community Plan. URL: <https://www.ed.ac.uk/local/our-community-plan>.

²⁸⁷ Sustainability (and Social Responsibility) Policy. URL: https://www.ed.ac.uk/sites/default/files/atoms/files/sustainability_and_social_responsibility_policy_-_version1.1_october_2020.pdf.

²⁸⁸ Cardiff University – Corporate Social Responsibility Policy. URL: https://www.cardiff.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0018/202626/Corporate-social-responsibility-policy.pdf.

²⁸⁹ Aston University Policies: Content list. URL: <https://www.aston.ac.uk/about/principles-and-policies>.

²⁹⁰ Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/>

²⁹¹ Стратегія сталого розвитку Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/Strategiya-stalogo-rozvytku-HNEU.pdf>.

Розроблений Університетом комплекс заходів із запобігання та протидії булінгу (цькуванню)²⁹² можна розглядати як типову інституційну політику, хоча її розробники не використовують такого визначення.

Кодекс професійної етики та організаційної культури працівників і студентів²⁹³ адресований одночасно університетському персоналу та студентству; він чітко визначає соціальну відповідальність викладацького складу: «Харківський національний економічний університет усвідомлює відповідальність викладацької професії перед суспільством і виконує головні завдання, покладені на нього Законом України "Про вищу освіту" ...»²⁹⁴.

Відповідальність визнається засадничим принципом Кодексу академічної доброчесності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця²⁹⁵. Принцип відповідальності передбачає, що: «... викладачі несуть відповідальність за якість викладання дисциплін, а студенти – за якість виконання завдань, передбачає також реагування на академічну нечесність»²⁹⁶.

У Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця ухвалено Положення про організацію інклюзивного навчання²⁹⁷, діють профспілкова організація студентів, аспірантів, докторантів²⁹⁸ та «Молодіжна організація»²⁹⁹ як орган студентського самоврядування, працює Молодіжний центр³⁰⁰, метою якого є «розвиток творчих здібностей у студентської молоді, організація культурного дозвілля, залучення студентів до активного громадського та культурного життя університету, створення належних умов для спілкування студентів та співробітників університету у сфері дозвілля, забезпечення умов для творчого розвитку особистості».

За відсутності програмно-цільового документа, який би засвідчував наявність та описував політику соціальної відповідальності, у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця запроваджено кілька інструментів реалізації СВУ. Сукупність цих інструментів створює профіль соціально відповідального ЗВО, який дбає про внутрішніх стейкхолдерів, розвиває відносини із зовнішніми стейкхолдерами, турбується про власну репутацію на ринку освітніх послуг та серед працедавців та бізнес-партнерів.

Університети різних країн та континентів демонструють значне різноманіття інструментів реалізації політики соціальної відповідальності: навчання через служіння, дослідницькі проекти для громади та з громадою; літні школи, табори для дітей; освітні послуги для дорослих; розвиток студентського самоврядування, забезпечення незабутнього студентського досвіду; культурні програми; промоція здорового способу життя; виставки, ярмарки, флешмоби тощо.

Комунікація, внутрішня та зовнішня, є важливим компонентом будь-якої політики. Сьогодні інтенсивно використовуються цифрові інструменти комунікації: вебсайти, соціальні мережі, відео-презентації, подкасти тощо. При цьому не втрачають популярності традиційні інструменти: брифінг, прес-конференція, публікація про запровадження тієї чи іншої політики у ЗМІ, виступ на телебаченні та ін.

Оцінювання політики є обов'язковим етапом її життєвого циклу та може здійснюватись за допомогою різних інструментів: фінансового аудиту, адміністративного аудиту, звіту про оцінювання, укладеного за участі зовнішніх експертів або через самооцінювання.

Різноманіття інструментів політики забезпечує багатоманітність її проявів; комбінація елементів політики кожного разу утворює особливий, унікальний механізм її реалізації.

Таким чином, означені вище елементи утворюють віртуальний механізм реалізації політики соціальної відповідальності університету:

- цілі політики;
- цінності та принципи, на які спирається політика;
- суб'єкти політики:
 - ініціатори;
 - розробники;
 - виконавці;
- взаємини між суб'єктами:
 - субординація;
 - координація:
 - горизонтальна;
 - вертикальна;

²⁹² Запобігання та протидія булінгу. URL: <https://www.hneu.edu.ua/zapobigannya-ta-protidiya-bulingu/>

²⁹³ Кодекс професійної етики та організаційної культури працівників і студентів Харківського національного економічного університету. С. 4. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Kodeks-profesynoyi-etyky.pdf>.

²⁹⁴ Там само.

²⁹⁵ Кодекс академічної доброчесності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. С. 4. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/Kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti.pdf>.

²⁹⁶ Там само.

²⁹⁷ Положення про організацію інклюзивного навчання у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Polozhennya-pro-organizatsiyu-inklyuzyvnonavchannya-u-HNEU-im.-S.-Kuznetsya.pdf>.

²⁹⁸ Первинна профспілкова організація студентів, аспірантів, докторантів. URL: <https://www.hneu.edu.ua/pervynna-profspilkova-organizatsiya-studentiv-aspirantiv-doktorantiv/>

²⁹⁹ Молодіжна організація. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/molodizhna-organizatsiya/>

³⁰⁰ Молодіжний центр. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/molodizhnyj-tsentr/>

- мережа;
- інструменти політики різних класифікацій;
- об'єкти політики:
 - бенефіціари, на чию користь розроблена політика;
 - сфери і напрями діяльності, на які спрямована політика;
- середовище, контекст:
 - внутрішній;
 - зовнішній.

Сердцевину механізму політики складають цінності, на які спираються розробники, цілі та інструменти, які вони обирають для розв'язання певної проблеми. Зміст і формат політики також визначають її суб'єкти та об'єкти (серед останніх варто виділити особливу групу бенефіціарів політики), а також внутрішнє й зовнішнє середовище. Схематично механізм реалізації політики представлено на рис. 4.1.

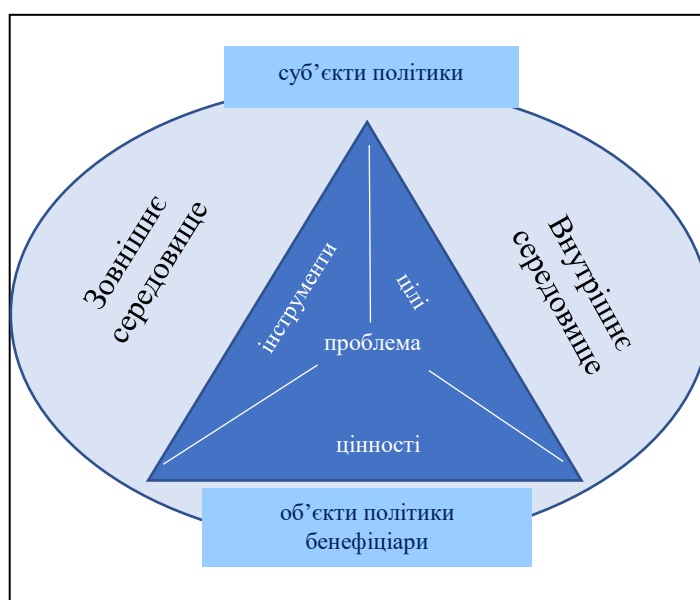

Рис. 4.1. Механізм реалізації політики університету

Отже, **університетська політика** – це свідомо спланована та організована діяльність, сукупність дій у рамках загальної стратегії університетського розвитку, спрямованих на досягнення певних цілей, що досягаються за допомогою складного механізму взаємодії за участю різних спільнот всередині університету та за його межами.

Відповідно, **політику соціальної відповідальності університету** можна визначити як цілеспрямовану діяльність, низку свідомо ухвалених рішень, спланованих та узгоджених заходів для реалізації соціальної місії університету, зокрема «... сприяти стійкому розвитку та вдосконаленню суспільства»³⁰¹, «покращення нашого розуміння багатограних проблем, які включають соціальний, економічний, науковий і культурний виміри і нашу здатність відповідати їм»³⁰², «зобов'язання закладу розвивати ініціативи, які просувають його відносини з різними соціальними групами»³⁰³.

Соціальна відповідальність університету може реалізовуватись як окрема університетська політика, ухвалена в рамках загальноуніверситетської стратегії, або втілюватись через інші політики (наприклад, політики екологічної стійкості / сталості, енергозбереження, студентського благополуччя, рівноправ'я тощо) та напрями університетської діяльності (соціально відповідальна дослідницька діяльність, навчання через служіння).

Описаний вище віртуальний (тобто «вигаданий», «уявний», як антитеза «актуальному») механізм реалізації політики соціальної відповідальності університетів актуалізується та реалізується у кожному університеті по-різному, залежно від стратегічних та оперативних цілей на певному етапі розвитку університету, цінностей і принципів, на яких політика ґрунтується, суб'єктів, залучених до розроблення та реалізації політики, середовища, у якому вона розробляється, ухвалюється та реалізується, бенефіціарів політики, яким вона адресована, та інструментів, з використанням яких вона втілюється. Таким чином, з'являються численні варіанти актуалізованих механізмів реалізації політики соціальної відповідальності: індивідуалізовані, тобто характерні лише для одного ЗВО, або універсальні, тобто відтворені та повторені багатьма університетами.

³⁰¹ Авторський переклад: «... contribute to the sustainable development and improvement of society as a whole». World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. URL: <http://www.un-documents.net/wdhe21c.htm>.

³⁰² Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 р. 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

³⁰³ Авторський переклад: «USR is a commitment of the university institution to develop initiatives that promote its relationship with the different social groups of society». Meseguer-Sánchez V., Abad-Segura E., Belmonte-Ureña L.J., Molina-Moreno V. Examining the Research Evolution on the Socio-Economic and Environmental Dimensions on University Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. 17(13):4729. P. 2. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17134729>.

Висновки до розділу 4

1. Усвідомлення університетами власної соціальної відповідальності, поширення ініціатив і практик, спрямованих на посилення зв'язків університетів і суспільства, підвищення якості вищої освіти, посилення задоволеності стейкхолдерів поступово формалізуються (оформлюються) та формують університетську політику соціальної відповідальності як певний курс дій, низку свідомо спланованих, послідовних та узгоджених рішень і заходів, що реалізуються у взаємодії багатьох суб'єктів (осіб і структур) та спрямовані на досягнення цілей, визнаних важливими й актуальними університетськими спільнотами, їх зовнішніми стейкхолдерами та суспільством загалом.

2. Політика втілюється через механізм реалізації, невід'ємний від політики, обов'язковими елементами якого є цінності, цілі та інструменти.

3. Політика може бути формалізована, тобто офіційно ухвалена, оформлена у вигляді внутрішнього правового акта, мати план чи дорожню карту впровадження, доведена до відома університетських спільнот, громади, суспільства; або може існувати як низка розпорошених ініціатив, заходів, документів, що в сукупності засвідчують високий рівень соціальної відповідальності університету, увагу до суспільних проблем, повагу до здобувачів вищої освіти, турботу про благополуччя персоналу, наміри сприяти місцевому економічному розвитку тощо. У першому випадку йдеться про стратегічну, наскрізну політику, яка визначає інституційний поступ ЗВО та підпорядковує різні напрями університетського розвитку; у другому – політику можна схарактеризувати як функціонально-процедурну, таку, що забезпечує щоденне функціонування університету, скеровує поведінку, відстоює цінності, сприяє досягненню стратегічних, оперативних і тактичних цілей ЗВО.

4. Множинність інструментів, багатосуб'єктність і різновекторність політики, різноплановість її цілей у кожному конкретному університеті створюють специфічний (можливо навіть унікальний) механізм її реалізації. Важливим здобутком вважаємо розроблений у рамках цього дослідження віртуальний механізм реалізації політики соціальної відповідальності університету, який актуалізується (наповнюється реальним змістом) у конкретному ЗВО.

Список використаних джерел

1. Андріяш В.І. Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2013. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_9_6.
2. Бельська Т.В. Суспільні цінності як фактор впливу на державну політику в умовах сучасних цивілізаційних викликів. *Публічне урядування*. 2016. № 3. С. 30–39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_3_5.
3. Бігарі М.І. Удосконалення організаційного механізму формування та реалізації державної мовної політики в Україні. *Державне будівництво*. 2021. Т. 1, № 30. DOI: <https://doi.org/10.34213/db.21.01.29>.
4. Браун П. Посібник з аналізу державної політики / пер. з англ. Київ: Основи, 2000. 243 с.
5. Волинець С.С. Щодо визначення поняття «державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства». *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6, № 6–7. С. 54–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_6-7_9.
6. Гомоляко О.В. Організаційно-правові механізми впровадження публічної політики в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 12. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.12.102>.
7. Гончарук О.Б., Савичук Н.О. Поняття механізмів державного управління та їх практичне значення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 7. С. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.7.77>.
8. Делія О.В. Механізми впливу середовища на вироблення державної політики: до формулювання проблеми. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2018. Т. 29 (68), № 1. С. 61–64.
9. Домбровська С.М. Механізми реалізації державної політики в галузі вищої освіти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 107–113.
10. Запобігання та протидія булінгу. URL: <https://www.hneu.edu.ua/zapobigannya-ta-protydiya-bulingu/>
11. Кілієвич О., Тертичка В. Державна політика: аналіз та механізми впровадження. Конспект лекцій. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2007. С. 8–12. URL: <https://www.ipas.org.ua/index.php/library/dc/149-public-policy-analysis-and-implementation-mechanisms>.
12. Кодекс академічної доброчесності Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/Kodeks-akademichnoyi-dobrochesnosti.pdf>.
13. Кодекс професійної етики та організаційної культури працівників і студентів Харківського національного економічного університету. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Kodeks-profesiynoyi-etyky.pdf>.
14. Механізми оцінювання якості вищої освіти в умовах євроінтеграції: монографія / О. Воробйова та ін.; за ред. В. Лугового, Ж. Таланової. Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2020. 220 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Ocinka_yakosti_VO_v_umovah_evrointegrac_Monogr_IVO-2020-220p_avtors-kolektiv.pdf.

15. Механізми реалізації ефективного врядування в університетах України в умовах євроінтеграції: колективна монографія / І. Драч та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2020. 223 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Mekhanizmy_vriaduvania_univ_UA_Monogr_IVO-2020-223p_avtors-kolektiv.pdf.
16. Молодіжна організація. *Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця*. URL: <https://www.hneu.edu.ua/molodizhna-organizatsiya/>
17. Молодіжний центр. *Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця*. URL: <https://www.hneu.edu.ua/molodizhnyj-tsentr/>
18. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 р. 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.
19. Пал Л.А. Аналіз державної політики. Київ: Основи, 1999. 422 с.
20. Палагнюк Ю.В. «Державна політика» та «публічна політика»: теоретичний аспект. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія «Державне управління». 2012. Т. 181, вип. 169. С. 63–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2012_181_169_14.
21. Первинна профспілкова організація студентів, аспірантів, докторантів. URL: <https://www.hneu.edu.ua/pervynna-profspilkova-organizatsiya-studentiv-aspirantiv-doktorantiv/>
22. Петренко І.І. Проблема визначення поняття «аналіз державної політики». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*. 2014. Вип. 2. С. 49–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_FP_2014_2_14.
23. Політика гендерної рівності та розвитку особистості у Національному університеті «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/pages/18776/politika-gendernoi-rivnosti.PDF>.
24. Політика рівних можливостей, різноманіття та інклюзії. URL: https://kneu.edu.ua/ua/advisor_eodi/
25. Політологія: енциклопедичний словник / за ред. В.П. Мельника. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 406 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Avtorskyi_kolektyv/Politolohiia_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf.
26. Положення про організацію інклюзивного навчання у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/12/Polozhennya-pro-organizatsiyu-inklyuzyvnogonavchannya-u-HNEU-im.-S.-Kuznetsya.pdf>.
27. Публічне управління: термінологічний словник / уклад.: В.С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, О.М. Петрое. Київ: НАДУ, 2018. 224 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/44779/1/%d0%a1%d0%bb%d0%be%d0%b2%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf>.
28. Рекомендації щодо порядку підготовки запиту на виконання наукового дослідження, покращення якості наукових досліджень та їх представлення: схвалено вченою радою Інституту вищої освіти НАПН України від 31 серпня 2023 р. протокол № 10/1.
29. Романов В., Рудік О., Брус Т. Вступ до аналізу державної політики: навчальний посібник. Київ: Основи, 2001. 238 с.
30. Стратегія сталого розвитку Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/Strategiya-stalogo-rozvytku-HNEU.pdf>.
31. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? *Політичний менеджмент*. 2007. № 1. С. 10–23. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/9054>.
32. Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. URL: <https://www.hneu.edu.ua/>
33. Чирва Г.М. Механізми державного управління розвитком вищої освіти: орієнтація на якість освітніх послуг. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2019. № 3 (22). DOI: <https://doi.org/10.32836/2310-9653-2019-3-146-156>.
34. Шевченко В.М. Механізми реалізації державної політики у сфері вищої освіти в умовах інноваційного розвитку України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=139>.
35. Adopting a Well-Being Approach in Central Government – Policy Mechanisms and Practical Tools. URL: https://s3.amazonaws.com/ghwbpr-2019/UAE/GH19_Ch8.pdf.
36. All Policies. University Policies. *Columbia University*. URL: <https://universitypolicies.columbia.edu/all>.
37. Aston University Policies: Content list. URL: <https://www.aston.ac.uk/about/principles-and-policies>.
38. Bali A.S., Howlett M., Lewis J.M., Ramesh M. Procedural policy tools in theory and practice. *Policy and Society*. Vol. 40, Iss. 3. 2021, P. 295–311. DOI: <https://doi.org/10.1080/14494035.2021.1965379>.
39. Cardiff University – Corporate Social Responsibility Policy. URL: https://www.cardiff.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0018/202626/Corporate-social-responsibility-policy.pdf.
40. Community Plan. URL: <https://www.ed.ac.uk/local/our-community-plan>.
41. Furtado B.A. Policy space: agent-based modeling. Rio de Janeiro: Ipea, 2018. 121 p. URL: <https://ccl.northwestern.edu/2018/Furtado.pdf>.
42. Goal 3: Social Responsibility. URL: <https://uh.edu/strategic-plan/goals/social-responsibility/>

43. Heib S., Hildebrand J., Kortsch T. Energy saving behavior in university organizations: The value of norm constructions in a «rational choice» action model. *Frontiers in Psychology. Sec. Environmental Psychology*. 2023. Vol. 14. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1082061>.
44. Host Program. URL: <https://www.hio.harvard.edu/host-program>.
45. Living Planet @ Campus. URL: <https://campus.wwf.ca/>
46. LSE becomes the first Carbon Neutral verified university in the UK. URL: <https://www.lse.ac.uk/News/Latest-news-from-LSE/2021/k-November-21/LSE-becomes-the-first-Carbon-Neutral-verified-university-in-the-UK>
47. Luo D., Zhang Y. Policy Tool Model and Its Application in the Governance of Characteristic Towns. *Open Journal of Social Sciences*. 2020. Vol. 8, № 7. P. 232–244. DOI: <https://doi.org/10.4236/jss.2020.87019>.
48. Meseguer-Sánchez V., Abad-Segura E., Belmonte-Ureña L.J., Molina-Moreno V. Examining the Research Evolution on the Socio-Economic and Environmental Dimensions on University Social Responsibility. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020. 17(13):4729. P. 2. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17134729>.
49. ODI – Overseas Development Institute. URL: <https://odi.org/en/>
50. Policy Manual. URL: <https://www.uvu.edu/policies/manual/index.html>.
51. Rethinking Education: Towards a global common good? UNESCO. 2015. URL: <https://unevoc.unesco.org/e-forum/RethinkingEducation.pdf>.
52. Social and Civic Responsibility Plan. URL: https://www.ed.ac.uk/sites/default/files/atoms/files/social_civic_responsibility_delivery_plan_2020_to_2030_0.pdf.
53. Social responsibility and civic engagement plan. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62112>.
54. Social responsibility at the University of Manchester. URL: <https://www.manchester.ac.uk/discover/social-responsibility/>
55. Strategy 2030. URL: <https://www.ed.ac.uk/about/strategy-2030>.
56. Sustainability (and Social Responsibility) Policy. URL: https://www.ed.ac.uk/sites/default/files/atoms/files/sustainability_and_social_responsibility_policy_-_version1.1_october_2020.pdf.
57. Termin.in.ua. URL: <https://termin.in.ua/polityka-polityk/>
58. Tools for Policy Impact: A Handbook for Researchers. URL: <https://cdn.odi.org/media/documents/194.pdf>.
59. Transforming higher education for global sustainability. UNESCO. 2022. P. 5. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380519>.
60. University of Northern Iowa Energy Efficiency Policy. URL: <https://policies.uni.edu/811>.
61. UNSW Policy Hierarchy. URL: <https://www.unsw.edu.au/content/dam/pdfs/governance/policy/resources/policyhierarchy.pdf>.
62. What is a University Policy. URL: <https://www.bemidjistate.edu/offices/president/policies/what-is-a-university-policy/>
63. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. URL: <http://www.un-documents.net/wdhe21c.htm>.
64. World Wildlife Fund Canada. URL: <https://wwf.ca/>

Катерина Трима,
кандидат політичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0001-5567-1387>

Анотація

Проаналізовано кейс із реалізації соціальної відповідальності Байройтського університету, зокрема політики і механізми, які використовує заклад. За допомогою включеного спостереження, методу усної історії та контент-аналізу матеріалів університетського вебсайту показано, яким чином реалізацію соціальної відповідальності імплементовано у внутрішню документацію університету, за якими напрямками (сферами) реалізується соціальна відповідальність, хто є її суб'єктами та бенефіціарами, які заходи та на яких рівнях запроваджуються. Акцентовано, що у Стратегії розвитку університету втілено модель четверної спіралі інновацій: університет – бізнес – держава – громадянин, спрямовану на реалізацію інтересів та взаємодію різних стейкхолдерів: ЗВО, підприємств, органів державної влади, місцевої громади, громадських організацій, громадян. Описано як виконуються приватні (індивідуальні) ініціативи співробітників і здобувачів вищої освіти щодо реалізації соціальної відповідальності.

Ключові слова: університет, Байройтський університет, університетська соціальна відповідальність, третя місія університетів, Інститут підприємництва та інновацій.

Університети є важливими суспільними акторами: з одного боку, ЗВО виконують традиційні функції у сфері освіти та досліджень, з іншого – є інститутом громадянського суспільства, який функціонує разом з іншими суспільними інститутами (органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями / об'єднаннями, бізнесом та ін.) задля представництва та реалізації інтересів громадян і спільнот.

У низці міжнародних політико-правових актів описано взаємодію ЗВО з іншими суспільними інститутами у різних форматах. Про це було заявлено на конференції UNESCO «World Conference on Higher Education»³⁰⁴ (1998) у Підсумковій доповіді «Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action»³⁰⁵. В документі визначено основні місії вищої освіти, зокрема «сприяння стійкому розвитку та вдосконаленню суспільства взагалі» (mission to contribute to the sustainable development and improvement of society as a whole)³⁰⁶. У матеріалах останньої конференції UNESCO «Reinventing Higher Education for a Sustainable Future» (2022) йдеться про третю місію університетів – «служіння суспільству та участь в реалізації локальних ініціатив на благо суспільства, що матиме вплив і на глобальному рівні» (third mission of higher education institutions: community services and local practices adopting global perspectives)³⁰⁷.

Проаналізуємо декілька важливих міжнародних документів, в яких підкреслено роль університетів як соціетальних акторів³⁰⁸.

«EUA response to the European Commission's New European Innovation Agenda» (2022)³⁰⁹. У документі Міжнародної організації European Association of Universities (EUA)³¹⁰ зазначено, що організація високо оцінює взаємодію багатьох зацікавлених сторін та заклики до підтримки університетів щодо взаємодії з компаніями та громадянським суспільством, щоб спільно створювати благодатне середовище для розвитку знань і взаємного обміну («EUA believes in the value of multi-stakeholder coordination and calls for support to universities in interacting with companies and civil society to co-create a fertile environment for knowledge development and mutual exchange»³¹¹).

«EUA Annual Report» (2022)³¹². У щорічному Звіті EUA йдеться про сприяння діяльності університетів, особливо щодо руху до розвитку цифрових технологій і підтримки екології, особливо в контексті відновлення після пандемії («as Europe emerged from the Covid-19 pandemic, EUA's advocacy work focused on the path forward

³⁰⁴ Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action: World Conference on Higher Education. UNESCO, Paris, 5–9 October 1998. Vol. 1. 135 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116345E.pdf>.

³⁰⁵ Там само.

³⁰⁶ Там само.

³⁰⁷ Reinventing Higher Education for a Sustainable Future 2022: World Conference on Higher Education. UNESCO. Barcelona, 18–20 May 2022. URL: <https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/03/whec2022-concept-note-en.pdf>.

³⁰⁸ Афонін Е., Мартинов А. Соціально-психологічний чинник трансформації і соціетальна структура кризового суспільства. *Соціальна психологія*. 2007. № 1. С. 3–11. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=66&c=1496>.

³⁰⁹ EUA response to the European Commission's New European Innovation Agenda. URL: <https://www.eua.eu/downloads/publications/eu%20innovation%20agenda.pdf>.

³¹⁰ European Association of Universities. URL: <https://eua.eu/>.

³¹¹ EUA response to the European Commission's New European Innovation Agenda. URL: <https://www.eua.eu/downloads/publications/eu%20innovation%20agenda.pdf>.

³¹² EUA Annual Report 2022. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/2022%20annual%20report%20final.pdf>.

for the sector and its wider societal role, notably in relation to the ongoing contribution of universities to advancing the twin digital and green transitions»).

«*Education at a Glance 2022. OECD Indicators*» (2022)³¹³. У звіті Міжнародної організації Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)³¹⁴ показано, що освіта є потужним чинником участі громадян у житті суспільства. У розділі «The output of educational institutions and the impact of learning» наголошено, що особи, які мають вищу освіту, активніші у громадській діяльності («civic engagement in the form of participation in demonstrations varies according to the country's political situation, while in the case of volunteering for not-for-profit and charitable organisations it is related to societies' habits and traditions. In both cases, civic engagement is positively related to educational attainment. Individuals with tertiary qualifications are more likely to volunteer for not-for-profit and charitable organisations»³¹⁵).

Таким чином, проаналізовані міжнародні документи засвідчують важливу роль університетів як соцієтальних акторів.

Методи дослідження

У дослідженні використано загальнонаукові методи, такі як: аналіз і синтез, порівняння та узагальнення, контент-аналіз. Основними методами дослідження є включене спостереження та метод усної історії: автор розділу проходить наукове стажування на базі Байройтського університету та має змогу ознайомитись на практиці із його заходами щодо реалізації соціальної відповідальності, а також провести бесіди зі співробітниками, здобувачами та аспірантами університету, представниками місцевої громади та громадських організацій, з якими співпрацює університет. Бесіди й зустрічі проводилися англійською та німецькими мовами у період з серпня до жовтня 2023 р. Усього проведено 14 зустрічей, загальною тривалістю 36 год.

У розділі використано такий понятійно-категоріальний апарат:

- університетська соціальна відповідальність;
- культура залучення;
- стратегія соціальних інновацій університету;
- civic university (прогромадський університет);
- модель четверної спіралі інновацій: університет – бізнес – держава – громадянин;
- університетські політики.

«Університетська соціальна відповідальність та / або соціальна відповідальність університету – діяльність ЗВО щодо реалізації принципів, закладених у міжнародний Стандарт ISO 26000 із соціальної відповідальності, яка здійснюється на різних рівнях: від інституціонального / локального до загальнонаціонального»³¹⁶.

«Модель четверної спіралі інновацій: університет – бізнес – держава – громадянин – модель організації взаємодії університету з навколишнім оточенням, яка спрямована на реалізацію інтересів та створення інноваційного продукту / послуги у процесі сталої взаємодії різних учасників: ЗВО, підприємства, органів державної влади, місцевої громади, громадських організацій, громадян. Первинним замовником або ініціатором інноваційного продукту / послуги є окремий громадянин чи громадська організація»³¹⁷.

«Культура залучення (engagement culture) – знання та норми поведінки, спрямовані на залучення різних акторів до діяльності організації, в нашому випадку до взаємодії університетів із великим колом інших суспільних акторів»³¹⁸.

«Стратегія соціальних інновацій університету (social innovation university strategy) – диференційована стратегія розвитку університету, що дозволить перехід до соціальних інновацій шляхом представлення рішень соціальних, економічних, культурних, екологічних проблем і проблем охорони здоров'я тощо. Стратегія соціальних інновацій університету реалізується через розроблення інноваційних процесів / програм / послуг на основі якості освітніх послуг, наукових досліджень та відповідає запиту громадян»³¹⁹.

³¹³ Education at a Glance 2022. OECD Indicators. Chapter A. The output of educational institutions and the impact of learning. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e13bef63-en.pdf?expires=1698582403&id=id&accname=guest&checksum=C42227C8A8FF920ADE97F5CCF457FBA6>.

³¹⁴ Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <https://www.oecd.org/>.

³¹⁵ Education at a Glance 2022. OECD Indicators. Chapter A. The output of educational institutions and the impact of learning. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e13bef63-en.pdf?expires=1698582403&id=id&accname=guest&checksum=C42227C8A8FF920ADE97F5CCF457FBA6>.

³¹⁶ Трима К. Взаємодія університетів і громадських організацій у контексті соціальної відповідальності: теоретичні основи. *Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів*: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. С. 138–152. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-52-0-2021>.

³¹⁷ Там само.

³¹⁸ Трима К. Аналіз провідного зарубіжного досвіду взаємодії університетів і громадських організацій під час війни та повоєнного відновлення у контексті забезпечення соціальної відповідальності. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення*: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 82–93. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-56-8-2022>.

³¹⁹ Трима К. Аналіз провідного зарубіжного досвіду взаємодії університетів і громадських організацій під час війни та повоєнного відновлення у контексті забезпечення соціальної відповідальності. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення*: препринт (аналітичні

У розділі використано поняття «civic university» (програмадський університет), запропоноване в матеріалах Проекту ЄС «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад»³²⁰. «Програмадський університет – це університет, місією якого є служіння для громади, у громаді та разом із громадою»³²¹.

Університетські політики – це підходи, ініціативи, проекти, практики та заходи, спрямовані на реалізацію соціальної відповідальності університету (див. розд. 4).

Соціальна відповідальність у Байройтському університеті: аналіз університетських політик

Байройтський університет (Universität Bayreuth, University of Bayreuth, далі – Університет)³²² – заклад вищої освіти, який вважається одним із найкращих молодих університетів за міжнародним рейтингом Times Higher Education: 59 позиція в рейтингу «Young University Rankings 2023»³²³. Університет – це потужний інноватор у дослідженнях і навчанні, який має надсучасний кампус. У ньому на 170 освітніх програмах навчаються понад 12 тис. осіб, працюють більше 1800 науково-педагогічних працівників³²⁴.

Крім освітніх інновацій та наукових досягнень Університет проводить діяльність із реалізації соціальної відповідальності. Він є учасником договору «Agreement of Objectives Following on from the creation of Innovation Alliance University 4.0, signed on July 17, 2018, the following Agreement of Objectives and the Bavarian State Ministry of Education, Science and the Arts»³²⁵, який укладено між закладом і Міністерством освіти, науки та мистецтв Баварії (Bayerischen Staatsministeriums für Wissenschaft und Kunst; the Bavarian State Ministry of Education, Science and the Arts)³²⁶. У документі окреслено заходи щодо забезпечення вищої освіти: створення відповідного освітнього середовища, використання інноваційних знань і технологій, розвиток цифрової інфраструктури, забезпечення принципу гендерної збалансованості під час працевлаштування та інтернаціоналізації. Також цей документ окреслює ті соціальні ініціативи, які реалізувалися закладом з 2019 по 2022 р.

Один із ключових аспектів соціальної відповідальності Університету – це підтримка та розвиток соціальних програм і проектів, що сприяють інтеграції студентів із різних соціальних груп, полегшують інтеграцію іноземних студентів до університетського середовища. У рамках таких програм забезпечується доступ до безкоштовної підтримки та консультацій для студентів з особливими потребами.

Університет активно сприяє розвитку громадських ініціатив та волонтерської діяльності серед студентів і викладачів. На території кампусу діє багато студентських організацій та клубів, які залучають студентів до різноманітних благодійних і волонтерських проектів. Такі ініціативи допомагають студентам розвивати свою соціальну свідомість, лідерські навички та відчуття відповідальності перед спільнотою.

Викладачі також залучені до реалізації ініціатив із розвитку студентського підприємництва, забезпечення гендерної рівності, вдосконалення рівня володіння іноземними мовами та екологізації освітнього середовища. Для розвитку викладачів функціонує «WiNkubator-Café» (організоване структурними підрозділами Servicestelle WIN-UBT – Win Academy und University Of Bayreuth Graduate School), яке пропонує можливості для розвитку наукового потенціалу студентів і викладачів, особливо на початкових етапах кар'єри³²⁷.

Зазначений договір надає можливість здобувачам «призупинити» своє навчання для започаткування власного бізнесу³²⁸. Для того щоб надавати студентам підтримку з цих питань, започатковано посади професора з підприємництва та цифрових бізнес-моделей, а також професора з управління персоналом та підприємництва («since the 2018 summer semester, students have been able to interrupt their studies to start a company ("foundation semester"). To further strengthen the "Third Mission", a professorship was established from the supplementary budget for 2018 ("Entrepreneurship and digital business models") and a further professorship was rededicated from university funds ("Human Resource Management and Entrepreneurship")»)³²⁹.

Університет також активно сприяє розвитку наукових досліджень та проектів, спрямованих на розв'язання соціальних проблем. Співпраця з громадськими організаціями, місцевою владою та бізнесом дає

матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 82–93. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-56-8-2022>.

³²⁰ Проект ЄС «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» / «Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities» (REDU) (2020-2024). URL: <https://ihed.org.ua/internationalization/redu/>.

³²¹ Третя функція університетів, досвід злиття, організація врядування. URL: <https://snu.edu.ua/index.php/2023/04/17/tretya-funkciya-universitetiv-dosvid-zlittya-organizaciya-vryaduvannya/>.

³²² Profil: Die Universität Bayreuth im Porträt. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/profil>.

³²³ Times Higher Education: Young University Rankings 2023. University of Bayreuth. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/university-bayreuth>.

³²⁴ Там само.

³²⁵ Agreement of Objectives. University of Bayreuth and the Bavarian State Ministry of Education, Science and the ARTS. URL: <https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/06c21a50e90a7488/eb3ee8a26833/Agreement-of-Objectives.pdf>.

³²⁶ Bavarian State Ministry of Education, Science and the Arts. URL: <https://www.stmwk.bayern.de/ministerium/organisation-und-geschichte.html>.

³²⁷ Woche des wissenschaftlichen Nachwuchses. *Universität Bayreuth*. URL: https://www.win-ubt.uni-bayreuth.de/de/news/2022/37_WoWisNa_DE/index.html.

³²⁸ Agreement of Objectives. University of Bayreuth and the Bavarian State Ministry of Education, Science and the ARTS. URL: <https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/06c21a50e90a7488/eb3ee8a26833/Agreement-of-Objectives.pdf>.

³²⁹ Agreement of Objectives. University of Bayreuth and the Bavarian State Ministry of Education, Science and the ARTS. URL: <https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/06c21a50e90a7488/eb3ee8a26833/Agreement-of-Objectives.pdf>.

змогу залучити студентів і викладачів Університету до вирішення локальних проблем. Для реалізації цієї мети в Університеті створено Інститут підприємництва та інновацій, який безпосередньо залучено до реалізації студентських ініціатив («opening of the Institute for Entrepreneurship & Innovation by 2021 with at least four professorships»)³³⁰. В Інституті діє проєкт «Entrepreneurship4All@UBT», який передбачає проведення спеціальних воркшопів, на які запрошуються також представники місцевого бізнесу³³¹. Цінним є те, що під час занять відбувається розвиток підприємницьких навичок і налагодження ділових контактів.

Крім того, Університет прагне бути екологічно відповідальним. Через розроблені програми збереження природних ресурсів та скорочення викидів CO₂ він прагне знизити негативний вплив сучасного офісу на навколишнє середовище.

Зазначимо цікавий факт, що окреслені ініціативи імплементовані у діяльність закладу, але пошук на вебсайті та усні бесіди із різними стейкхолдерами показують, що у ЗВО не діє спеціальна програма із забезпечення соціальної відповідальності та звітування щодо її реалізації. Складається враження, що реалізація соціальної відповідальності Університету ґрунтується на особливостях німецької культури та менталітету: німецькі викладачі й студенти, керівництво, адміністративно-технічні працівники відчують свою відповідальність перед суспільством. На практиці це виявляється через якість роботи та реалізацію ініціатив як з боку керівництва, так і мікроініціатив (наприклад, відмову від кондиціонерів в офісі). Керівництво Університету дозволяє використовувати університетський вебсайт і сторінки в соціальних мережах для інформування університетської спільноти та місцевих громадян про проєкти та заходи, які реалізує Університет та його структурні підрозділи самостійно або спільно із партнерами. Один із актуальних прикладів: інформування студентів, співробітників Університету та мешканців міста про захід «Bottles & Founders», який проводиться у кав'ярні «Bottles»: придбавши квитки, можна почути «історії успіху» випускників і студентів-підприємців, які започаткували свій бізнес завдяки Університету³³². Інформація про захід наявна на сторінці структурного підрозділу університету³³³. Захід організовують випускники, студенти, які мають свій бізнес, представники інституту та місцеві підприємці.

У Стратегії розвитку університету «More than just a university: Structure & development plan 2025»³³⁴ про університетську соціальну відповідальність згадано в контексті реалізації якісних та актуальних досліджень для індустріального сектору та суспільства. Університет функціонує як центр науки (науковий майданчик) («by creating scientific excellence and bringing our research results to bear in industry and society, we are living up to our social responsibility as a place of science»)³³⁵.

На думку співробітника Zentrums für Hochschullehre (український аналог – центр підвищення кваліфікації НПП) N. Teufel, Університет втілює соціальну відповідальність через реалізацію третьої місії, яка уособлює економічну та соціальну діяльність університету та його внесок у розвиток громади і території, де розташований Університет³³⁶. У Стратегії розвитку Університету деталізовано ідею третьої місії університету, яку розглядають як взаємний обмін знаннями між університетом та іншими стейкхолдерами (місцевою громадою, бізнесом, представниками культурного сектору, місцевим самоврядуванням) для досягнення соціальних та економічних інновацій. У документі зазначено, що лише співпраця закладу із цими стейкхолдерами може сприяти якості досліджень та навчання, від чого виграє як власне бізнес, так і місцеве співтовариство. Університет є двигуном інновацій для суспільства, економіки та культури в регіоні. Він удосконалює культуру трансферу знань та відкритий до ширшого трактування третьої місії («Third Mission as a mutual exchange of knowledge between the University and stakeholders from society, business, culture, and politics to achieve social and economic innovations. Only in cooperation and dialogue with society can excellent research and teaching make their mark, for the benefit of business and society. We are the innovation engine for society, the economy, and culture in the region. At the same time, we perceive our external partners as a source of impetus and ideas for our work. To this end we are continuing to refine a culture of transfer, and to open ourselves to a broad understanding of the Third Mission. The UBT wishes to further expand its «Third Mission» as part of the globally networked sciences, and in close cooperation with teaching and research»)³³⁷.

Кращі практики реалізації соціальної відповідальності у Байройтському університеті

³³⁰ Agreement of Objectives. University of Bayreuth and the Bavarian State Ministry of Education, Science and the ARTS. URL: <https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/06c21a50e90a7488/eb3ee8a26833/Agreement-of-Objectives.pdf>.

³³¹ Entrepreneurship 4 All – Workshop im September. Universität Bayreuth. URL: https://www.wi.uni-bayreuth.de/de/news/2020/20200914_Entrepreneurship-4-All/index.html.

³³² Das Institut für Entrepreneurship & Innovation der Uni Bayreuth. Bottles & Founders in November. URL: <https://www.facebook.com/GruenderUni.Bayreuth>.

³³³ Там само.

³³⁴ More than just a university. Structure & development plan 2025. Universität Bayreuth. URL: https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/854fce9cab92ec30/68c7c21b0443/StEP_Englisch.pdf.

³³⁵ Там само.

³³⁶ Compagnucci L., Spigarelli F. The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*. 2020. Vol. 161. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162520311100#:~:text=The%20Third%20Mission%20represents%20the,contribution%20to%20communities%20and%20territories.&text=Policy%20makers%20and%20university%20managers,emulate%20%E2%80%9Cworld%20class%E2%80%9D%20universities>.

³³⁷ More than just a university. Structure & development plan 2025. Universität Bayreuth. URL: https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/854fce9cab92ec30/68c7c21b0443/StEP_Englisch.pdf.

Відповідно до Стратегії розвитку, в Університеті запроваджено низку програм та ініціатив з реалізації соціальної відповідальності³³⁸.

1. Програма підтримки студентів з особливими потребами. Університет приділяє увагу студентам з особливими потребами та забезпечує їм необхідну підтримку для успішного навчання. Програма «Inklusive Campus»³³⁹ надає студентам з обмеженими можливостями доступ до адаптивних навчальних матеріалів, спеціальних аудиторій та послуг індивідуальної підтримки, яку забезпечують спеціальні працівники; студентів з особливими потребами запрошують до діалогу із керівництвом університету та іншими студентами, щоб виявити потреби та продумати як забезпечити необхідне студентам з особливими потребами на території кампусу³⁴⁰. Крім того, Університет активно працює над забезпеченням доступності кампусу та його інфраструктури для всіх студентів, встановлюючи пандуси, автоматичні двері та вимикачі. У закладі діє програма інклюзивних музеїв і культурних просторів, доступних для усіх. Серед програм, які забезпечують безперервну освіту для дорослих, заклад розробив навчальну дисципліну зі створення інклюзивних музеїв та інших культурних просторів подібного типу³⁴¹.

2. Програма підтримки іноземних студентів. Заклад дбає про успішну адаптацію іноземних студентів і надає їм широкий спектр послуг для полегшення переїзду та навчання. Програма «Welcome to Bayreuth»³⁴² пропонує менторську підтримку в процесі вступу та переїзду до м. Байройт. Крім того, Університет підтримує іноземних студентів у пошуку житла, укладанню договорів мобільного зв'язку і медичного страхування та інтеграції в академічне життя, починаючи від роботи в бібліотеці та оформленні спеціальної транспортної карти до участі в організації та проведенні різноманітних заходів. Під час бесіди з аспірантом А. з Кенії, який навчається в аспірантурі за програмою з правознавства, він розповів про різноманітні консультації, що проводять працівники та студенти Університету. Ментори зі студентів-волонтерів^{343,344} розповідають про те, як організувати навчання та побут у Німеччині, бо існує багато місцевих правил і обмежень: від крамниць із традиційною їжею, укладання договорів про медичне страхування студентів до заповнення різних анкет. Місцевим студентам подобаються такі ініціативи через можливість пізнати інші культури і традиції, а також можливість зафіксувати цей тип волонтерської допомоги у власних резюме.

3. Програми громадської активності студентів. Університет підтримує багатогранні інтереси своїх студентів та пропонує широкий спектр студентських організацій та клубів. Ці організації залучають студентів до різних благодійних, волонтерських і громадських ініціатив. В Університеті діють студентські організації різних напрямів: від допомоги студентам-іноземцям до організації студентських фестивалів – низка університетських груп та студентських клубів, з яким заклад співпрацює, дозволяючи організовувати спільні з студентським парламентом заходи й активності³⁴⁵. Заходи можуть мати неформальний характер, наприклад, студенти-механіки у березні 2004 р. заснували некомерційну асоціацію «Elefant Racing», завданням якої стало створення перегонного автомобіля³⁴⁶. За підтримки місцевого бізнесу, добровільних внесків, фінансування з боку Університету та можливості використовувати університетські лабораторії студенти щорічно створювали таку модель та представляли її на великих автоперегонах міжнародного рівня типу Hockenheim³⁴⁷.

На економічному факультеті для того щоб допомогти студентам і представникам місцевого співтовариства започаткувати власний бізнес, створено Центр із досліджень проблем середнього бізнесу «Das Betriebswirtschaftliche Forschungszentrum für Fragen der mittelständischen Wirtschaft»³⁴⁸, який об'єднує студентів та професорів Економічного факультету для виконання дослідницьких проєктів, проведення опитувань, надання консультацій студентам, які відкривають власний бізнес, та місцевим громадянам, які керують власним бізнесом та / або бажають розпочати свою справу. Центр проводить заняття, консультації та зустрічі, на які запрошуються спеціалісти з Університету, представники великого бізнесу та потенційні інвестори, представники місцевої влади. Центр функціонує понад 40 років. За цей час реалізовано 80 проєктів у сфері управління підприємством та ризикменеджменту з орієнтацією на потреби робітників підприємств Верхньої Франконії³⁴⁹.

4. Стратегічний план з екологічної сталості. Університет активно працює над забезпеченням екологічної сталості університетського кампусу та інфраструктури. Він має Стратегічний план «Our Sustainability Strategy»³⁵⁰, який передбачає зменшення впливу на навколишнє середовище споживанням енергії з альтернативних джерел, впровадженням ефективних технологій використання ресурсів та інформуванням студентів і працівників

³³⁸ More than just a university. Structure & development plan 2025. *Universität Bayreuth*. URL: https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/854fce9cab92ec30/68c7c21b0443/StEP_Englisch.pdf.

³³⁹ Inklusion an der Universität Bayreuth. URL: <https://www.diversity.uni-bayreuth.de/de/inklusion/index.html>.

³⁴⁰ Там само.

³⁴¹ Universität Bayreuth. Barrierefreiheit in Kunst und Kultur. URL: <https://www.campus-akademie.uni-bayreuth.de/de/zertifikatslehrgaenge/inklusive-kultureinrichtungen/index.html>.

³⁴² Welcome Services für internationale Studierende, Lehrende und Forschende. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.international-office.uni-bayreuth.de/de/come-to-bayreuth/welcome-services/index.html>.

³⁴³ Engagierte Studierende. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/engagierte-studierende>.

³⁴⁴ Studentisches Engagement. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.karriereservice.uni-bayreuth.de/de/Projekt-Engagement/index.html>.

³⁴⁵ Там само.

³⁴⁶ Elefant Racing. URL: <https://elefantracing.de/>.

³⁴⁷ Elefant Racing. URL: <https://www.karriereservice.uni-bayreuth.de/de/Projekt-Engagement/index.html>.

³⁴⁸ Ökonomisches Engagement. *Universität Bayreuth*. URL: HYPERLINK "<https://www.karriereservice.uni-bayreuth.de/de/Projekt-Engagement/index.html>" <https://www.karriereservice.uni-bayreuth.de/de/Projekt-Engagement/index.html>.

³⁴⁹ Historie des BF/M-Bayreuth. URL: <https://www.bfm-bayreuth.de/institut/historie/>.

³⁵⁰ Our Sustainability Strategy. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/en/sustainability-strategy/>

університету щодо екологічних транспортних засобів для студентів і працівників³⁵¹. В документі передбачено реалізацію заходів із управління та побудови інфраструктури, проведення досліджень, організації навчання та реалізації третьої місії університетів у контексті створення «зеленого кампусу». Так, у контексті реалізації третьої місії університету щодо створення «зеленого кампусу» діють індикатори, які щорічно аналізуються у спеціальних звітах з 2021 р.: споживання енергії та води, реконструкція університетських приміщень, використання паперу та вторинної сировини; підтримка біорізноманіття на території кампусу та висаджування нових рослин; емісія вихлипних газів у співвідношенні до типу двигуна співробітників і студентів закладу; кількість велосипедів та електрокарів співробітників і студентів; вивчення та розробка навчальних дисциплін з екологічної грамотності; кількість вегетаріанських страв і ступінь їх споживання у їдальні^{352,353}.

У бесіді з Ch. Koch, співробітником Zentrums für Hochschullehre (український аналог – центр підвищення кваліфікації НПП), він наголосив на тому, що підрозділи залучені до реалізації загальноуніверситетських ініціатив, але це не обмежує їх екологічні ініціативи. Підрозділи не формують спеціально окремі програми, але можуть відмовитись від певного обладнання, яке споживає електроенергію, використовувати паперовий біопосуд, ініціювати заходи із висаджування дерев. Популярними, але не обов'язковими є ініціативи з використання вторинної сировини, зокрема тоншого паперу сірого кольору. Зі слів Ch. Koch, такі ініціативи мають індивідуальний характер і не регламентуються певними документами, а є швидше елементом німецької культури та ставлення до природи. У Zentrums für Hochschullehre, наприклад, до таких ініціатив належать відсутність кондиціонерів, використання біопосуду, дотримання рекомендованих температурних вимог. Вказані ініціативи мають добровільний характер.

5. Гендерна рівність. Університет працює над розвитком і підтримкою політики гендерної рівності та створенням рівних можливостей для всіх студентів і співробітників. Наприклад, він підтримує функціонування програми «The Gender Equality Service Centre»³⁵⁴, яка проводить різні заходи для реалізації рівних можливостей та підтримки студентів і працівників університету незалежно від їх статі та функціональних обов'язків, відповідно до Bayerisches Hochschulinnovationsgesetz (Закону «Про вищу освіту Баварії»)³⁵⁵. Центр проводить просвітницьку роботу, лекторії, інформує про заходи з гендерної рівності, а також надає консультації у складних випадках. Співробітник Офісу рівних можливостей, структурного підрозділу Центру, консультує професорсько-викладацький склад. Серед заходів: проведення лекцій, інформування про спеціальні програми для студенток та викладачок, підтримка ініціатив із затвердження гендерної рівності³⁵⁶. Для реалізації цих заходів в Університеті запроваджено спеціальну освітню програму «Gender, Queer, Intersectionality and Diversity Studies»³⁵⁷, яка вивчає практичний вимір гендерної рівності і ступінь її реальної реалізації в закладі разом із мережею «GeQuInDi: Gender, Queer, Intersectionality and Diversity Studies»³⁵⁸, що об'єднує дослідників, викладачів, студентів та інші зацікавлені сторони, щоб проводити дослідження та організовувати спільні заходи. Члени мережі збираються на зустрічах (1–2 рази на семестр), а також беруть участь у академічних заходах, пов'язаних з освітньою політикою. Нині до мережі залучено понад 50 науковців із різних факультетів³⁵⁹.

З 2016 р. Університет має статус «родинно орієнтований університет», приєднавшись до федеральної програми «Family in the University»³⁶⁰. Поняття «сім'я» розуміється як соціальна мережа, постійне партнерство батьків з дітьми або утриманцями. Це передбачає різні типи партнерств і визнається на рівні закладу ресурсом для інновацій: в Університеті створено інфраструктуру для жінок у науці, які мають дітей, а саме – спеціальний дитячий заклад, в якому перебувають діти віком до 3 років, поки їхні батьки, насамперед мами, працюють³⁶¹. На сайті є інформація для студентів, науковців і місцевих мешканців щодо ініціатив закладу з питань підтримки сім'ї: від адрес відкритих для всіх дитячих майданчиків до можливості перейти на роботу в форматі home-office та отримати студентські знижки на купівлю продуктів, проїзд, послуги у сфері телефонії тощо³⁶².

Гендерний центр, Офіс рівних можливостей, ініціативи щодо забезпечення статусу «родинно орієнтованого університету» підтримують та попереджають дискримінації в університетському середовищі. Цікаво, що така структура створена на запит співробітників і громадських організацій, ця проблема залишається, зі слів Ch. Koch, актуальною для німецьких ЗВО: згідно з даними німецького статистичного ресурсу «Statista»³⁶³, частка жінок серед науково-педагогічних працівників в університетах Баварії становить лише 24,6 %³⁶⁴.

³⁵¹ Our Sustainability Strategy. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/en/sustainability-strategy/>

³⁵² Update Nachhaltigkeit 2022 der Universität Bayreuth. URL: https://www.nachhaltigkeit.uni-bayreuth.de/pool/dokumente/NachhaltigkeitsUpdate-2_de_04_barr.pdf.

³⁵³ Update Nachhaltigkeit (2021). URL: https://www.nachhaltigkeit.uni-bayreuth.de/pool/dokumente/NachhaltigkeitsUpdate_2021_de.pdf.

³⁵⁴ Gender Equality Service. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.frauenbeauftragte.uni-bayreuth.de/en/about-us/index.html>.

³⁵⁵ Bayerisches Hochschulinnovationsgesetz (BayHIG). 2022. Vol. 5. Art. 4. URL: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayHIG/true>.

³⁵⁶ Gender Equality Service. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.frauenbeauftragte.uni-bayreuth.de/en/about-us/index.html>.

³⁵⁷ Gender, Queer, Intersectionality and Diversity Studies. URL: *Universität Bayreuth*. <https://www.gequindi.uni-bayreuth.de/de/index.html>.

³⁵⁸ The network «Gender, Queer, Intersectionality and Diversity Studies» (GeQuInDi). *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.gequindi.uni-bayreuth.de/en/about-us/index.html>.

³⁵⁹ Там само.

³⁶⁰ Welcome to the Family-Friendly University! *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.familiengerecht.uni-bayreuth.de/en/>.

³⁶¹ Там само.

³⁶² Family-Friendly Studying. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.familiengerecht.uni-bayreuth.de/en/family-friendly-studying/index.html>.

³⁶³ Statista. URL: <https://de.statista.com/statistik/info/>.

³⁶⁴ Frauenanteil in der Professorenschaft in Deutschland im Jahr 2022 nach Bundesländern. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/197898/umfrage/frauenanteil-in-der-professorenschaft-nach-bundeslaendern/>.

6. Ініціативи щодо співпраці з місцевою громадою. Університет активно співпрацює з місцевою спільнотою (географічні межі: район Байройт у складі округу Верхня Франконія федеральної землі Баварія; районний центр: м. Байройт). Географічні межі для співпраці широкі: в Університеті реалізуються проекти з організаціями, підприємствами та громадянами з регіону Верхня Франконія та федеральної землі Баварія. Співпраця з місцевими організаціями та бізнесом дає можливість Університету залучати студентів і працівників до реалізації проектів та ініціатив, спрямованих на розвиток місцевої інфраструктури, підтримку малого бізнесу та підвищення якості життя в м. Байройт. В Університеті функціонує Інститут підприємництва та інновацій (Institute for Entrepreneurship & Innovation), що проводить публічний конкурс студентських стартапів: на захід запрошуються студенти з усього Університету, представники місцевого бізнесу, експерти-практики. Щорічно обирають переможців конкурсу, які отримують фінансування на реалізацію своїх ідей за рахунок внесків від місцевих підприємців³⁶⁵. Університет фінансує проведення самого конкурсу та організацію навчання на спеціальних воркшопах, які передують конкурсу, а також надає можливість користуватися університетськими локаціями. Інститут проводить також безкоштовну програму підтримки бізнес-ініціатив мешканців м. Байройт, надаючи консультативну допомогу щодо відкриття власного бізнесу³⁶⁶.

На базі Інституту діє ініціатива «Bayreuth Games Accelerator»³⁶⁷, яку фінансують спільно федеральний уряд і уряд землі Баварія³⁶⁸. У рамках ініціативи студентські команди беруть участь у семінарах, організованих Університетом і представниками бізнесу. Студенти можуть отримати експертну підтримку, контакти, інформацію про фонди, які надають позики та кредити на започаткування бізнесу, державні програми підтримки малого бізнесу. Результатом тритижневих семінарів має бути розроблений студентською командою бізнес-проект³⁶⁹.

Цікавим аспектом співпраці Університету з місцевими громадянами є організація спільних проектів зі школярами та громадськими організаціями школярів. Наприклад, у вересні 2023 р. в Університеті відбувся щорічний захід – збори місцевих медіа-скаутів, організований місцевим Schulamt³⁷⁰, Університетом, громадською організацією «Medienscouts Oberfranken»³⁷¹. «Medienscouts Oberfranken» – це команди школярів, які разом з вчителем поширюють правила інформаційної безпеки у своїх школах. Учасниками заходу були представники громадських організацій, викладачі та студенти, вчителі зі школярами, представники поліції та місцевого Schulamt³⁷². У рамках заходу відбулися онлайн-лекції викладачів баварських університетів з медіаграмотності та критичного мислення.

Університет підтримує ініціативи з культурного обміну та інтеграції разом із місцевою владою та / або на території кампусу. Серед них: підготовка міжнародних музичних і танцювальних фестивалів, культурних заходів, обмін студентами та співпраця з місцевими культурними об'єднаннями з організації ярмарків та воркшопів. Одним із найбільших є науковий фестиваль «National Science on Stage Festival»³⁷³, що проходить у м. Байройт та вважається одним із найбільших наукових фестивалів у Баварії з природознавчих наук та математики. У центрі міста встановлюється сцена, а також спеціальні намети уздовж центральної вулиці, в яких викладачі й студенти роздають інформаційні брошури, показують як працюють різні прилади, проводять експерименти та пропонують містянам та гостям міста взяти у них участь. На сцені дискутують експерти, після «наукової частини», ввечері проходить музичний концерт³⁷⁴.

7. Створення масових відкритих онлайн-курсів. В Університеті з 2020 р. розробляють MOOCs (Massive Online Open Courses), які розглядаються як елемент COIL (Collaborative Online International Learning – спільне міжнародне онлайн-навчання). Студентська молодь має можливість взаємодіяти з однолітками з інших країн у форматі відкритого блогу на платформі «Edx», а дорослі, які проходять ці курси, поглиблюють свої навички та знання у певних галузях. Курси є відкритою платформою для міжкультурної комунікації та розвитку зв'язків між людьми з різних країн і регіонів (земель) Німеччини³⁷⁵. У ЗВО розробили п'ять MOOCs, які опубліковано на платформі «eDX»: «Value Co-Creation in Sport Management – A New Logic in a Changing Society; Biomaterials and Biofabrication: Design, Engineering and Innovation (live); Immigration and Labour Markets in Economic History; Conscious Grocery Shopping: Sustainability, Nutrition, Health and Law; Cellular Polymers»³⁷⁶. Більшість курсів має прикладний характер. Матеріали до MOOCs філюються в лабораторіях та інших локаціях Університету. Курси відкриті до проходження на платформі і безкоштовні, але передбачена опція оплати за сертифікат при його завантаженні на платформу «Linkedin»³⁷⁷.

³⁶⁵ Start-Ups made in Bayreuth. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Startups-made-in-Bayreuth/index.html>.

³⁶⁶ People interested in starting a business. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Gruendungsinteressierte/index.html>.

³⁶⁷ Bayreuth Games Accelerator. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Bayreuth-Games-Accelerator/index.html>.

³⁶⁸ Bayerische Staatsregierung. URL: <https://www.bayern.de/politik/>.

³⁶⁹ Bayreuth Games Accelerator. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Bayreuth-Games-Accelerator/index.html>.

³⁷⁰ Die Staatlichen Schulämter im Landkreis Bayreuth und in der Stadt Bayreuth. URL: <https://www.landkreis-bayreuth.de/kultur-bildung/staatliche-schulaemter/>.

³⁷¹ Das Projekt MeBI-O (Medienbildung Oberfranken). URL: <https://dlldi.uni-bayreuth.de/projekte/digillab/mebi-o/index.html>.

³⁷² Medienscouts Oberfranken. URL: <https://www.opferhilfe-oberfranken.de/medienscouts/>.

³⁷³ Nationale Science on Stage Festival an der Universität Bayreuth. URL: <https://www.instagram.com/p/CxXTmdZtETR/>.

³⁷⁴ Там само.

³⁷⁵ Tryma K. Designing and creating MOOCs: the experience of the University of Bayreuth. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2023. Vol. 15. P. 103–112. URL: HYPERLINK "<https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-103-112>" <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-103-112>.

³⁷⁶ Там само.

³⁷⁷ Linkedin. UKR: <https://www.linkedin.com/>.

В Університеті діє команда зі створення MOOCs, яка складається з менеджера проєкту, спеціаліста з дидактики, спеціаліста з медіакомунікацій, спеціаліста з маркетингу та студентів-волонтерів (участь у створенні MOOCs прописується в резюме).

8. Допомога Україні. В Університеті діє Ініціатива «Bayreuth University Science Bridge» для співпраці з іноземними дослідниками та окремі проєкти співробітників (приватні проєкти) із фандрайзингу для допомоги Україні. Прикладом може бути благодійна платформа «Bayreuth Ukraine Help Alliance»³⁷⁸, що виникла як добровільна ініціатива окремих працівників і студентів Університету. Керівництво Університету підтримало таку ініціативу в березні 2022 р. та надало організаційну та інформаційну допомогу: приміщення, транспорт, інформування про ініціативу на інформаційних ресурсах закладу. Нині ініціатива оформилася у повноцінну організацію, яка залучає благодійні кошти на закупівлю різного обладнання та речей через організацію «Rotary Hilfewerk Bayreuth»³⁷⁹, рахунки якої можна використовувати для реалізації гуманітарних проєктів³⁸⁰.

Підсумовуючи огляд практик реалізації соціальної відповідальності Байройтського університету, сформульовано висновки, представлені у табл. 5.1.

Таблица 5.1

Механізм реалізації політики соціальної відповідальності Байройтського університету

Елементи соціальної відповідальності університету	Зміст
Цінності й принципи, на які спирається політика, визначені у Плані розвитку Байройтського університету – 2025 ³⁸¹	<i>Принципи функціонування Університету:</i> – є місцем для розвитку креативного мислення, досліджень та інновацій; – створює сучасне безбар’єрне середовище, в якому без обмежень можуть навчатися та працювати представники різних віросповідань, культур і гендерів; – розвиває науку та інновації через сприяння індивідуальним кар’єрам і дослідницьким проєктам та створення «академічного інкубатора» для молодих вчених; – паралельно із наданням високоякісної освіти розвиває соціальні та культурні компетентності студентів, співробітників та інших стейкхолдерів; – реалізує третю місію через розвиток технологій та знання, консалтинг для створення бізнесу, співпрацю зі школами та спільні з ними проєкти, співпрацю з місцевою спільнотою, публічні лекції. <i>Цінності Університету (заявлені у Плані розвитку – 2025 через формулювання «the University of Bayreuth stands for»)³⁸²:</i> – поєднання досліджень, інновацій та освіти; – безбар’єрне середовище; – індивідуальна професійна траєкторія; – поєднання якості освіти та соціальних навичок; – реалізація третьої місії.
Суб’єкти політики	Університет і всі структурні підрозділи, співробітники та студенти
Відносини між суб’єктами	В Університеті відсутня єдина структура, відповідальна за реалізацію соціальної відповідальності (або третьої місії, як її називають у Байройтському університеті); натомість діє принцип розподіленої відповідальності між структурними підрозділами. Модель взаємодії має вертикально-мережевий характер, з умовним центральним органом – Інститутом підприємництва та інновацій, який крім досліджень та освітньої діяльності реалізує соціальні ініціативи. Усі співробітники і студенти більшою чи меншою мірою задіяні у реалізації заходів соціальної відповідальності
Інструменти політики	Стратегія розвитку Університету є ключовим документом, що спрямовує та регламентує процес реалізації соціальної відповідальності закладу. У Стратегії соціальна відповідальність ЗВО розглядається через реалізацію третьої місії Університету та органічно імплементована в діяльність усіх структурних підрозділів і є невід’ємною частиною їх роботи. Іншими інструментами реалізації політики соціальної відповідальності є:

³⁷⁸ Bayreuth Ukraine Help Alliance. URL: <https://www.facebook.com/bthilft>.
³⁷⁹ BT-Hilft. URL: <https://bt-hilft.de/?fbclid=IwAR2lJ8rZByeAwEZpcN5BuWjF3zDnv6kYRhNn6gL8o7PdPCSfQ2fQgrzL5Ds>.
³⁸⁰ Bayreuth Ukraine Help Alliance. URL: <https://www.facebook.com/bthilft>.
³⁸¹ More than just a university. Structure & development plan 2025. Universität Bayreuth. URL: https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/854fce9cab92ec30/68c7c21b0443/StEP_Englisch.pdf.
³⁸² Там само.

	– організаційні (проектна діяльність Університету та його окремих структурних підрозділів та / чи працівників); – адміністративні (керівництво закладу підтримує ініціативи окремих колег і структурних підрозділів); – фінансові (діяльність структурних підрозділів забезпечена, структурні підрозділи автономні у розподілі свого бюджету і мають можливість витратити частину на реалізацію соціальних ініціатив або заходів, які стосуються соціальної відповідальності); – інформаційні (вебсайт і вебсторінки Університету в соціальних мережах, MOOCs); – культурні (менталітет німців, розвинена «культура залучення», культура «соціальної довіри» та культура «відповідальності»)
Сфери і напрями політики соціальної відповідальності	– підтримка здобувачів із особливими потребами; – інтеграція студентів-іноземців; – громадські ініціативи студентів; – екологізація; – забезпечення гендерної рівності та недискримінації; – співпраця із місцевою громадою; – трансфер наукових технологій та іновацій; – науково-дослідницьке просвітництво; – залучення інвесторів до реалізації студентських бізнес-ініцітив та створенні бізнес-інкубаторів
Бенефіціари політики	– співробітники та студенти; – родини співробітників і студентів; – органи місцевої влади; – місцева громада та місцеві мешканці; – місцевий бізнес; – школи; – іноземці, в тому числі біженці та вимушені переселенці
Середовище	<i>Внутрішнє середовище:</i> Матеріальний вимір: академічне містечко та університетські локації в м. Байройт та поза його межами сприятливі для проведення заходів та різних ініціатив. Організаційна та фінансова підтримка структурних підрозділів, які займаються питаннями студентського дозвілля, гендерної рівності, допомоги родинам тощо. Нематеріальний вимір: сприятливий інституційний клімат, доброзичлива атмосфера в колективі, підтримка креативних ініціатив та проєктів; розвинена громадянська та соціальна компетентність студентів і викладачів, традиції волонтерства, культура індивідуальної соціальної відповідальності. <i>Зовнішнє середовище:</i> Матеріальний вимір: стале та системне партнерство з органами місцевого самоврядування і федеральної влади, громадськими організаціями поза межами Університету, місцевими підприємствами, школами, поліцією, реалізоване у низці проєктів та ініціатив; наявність зовнішніх джерел фінансування для підтримки університетських ініціатив соціальної відповідальності. Нематеріальний вимір: розвинена «культура участі» та відповідальності за середовище, в якому живеш

Отже, Університет виробив та реалізує власну модель соціальної відповідальності. Крім проведення освітньої та дослідницької діяльності заклад активно взаємодіє із середовищем, де він розташований, та впроваджує спільні проєкти з багатьма соціетальними гравцями. Стратегія розвитку Університету спрямована на реалізацію соціальних інновацій через різноманітні програми та ініціативи, які заклад підтримує матеріально та організаційно.

Університет є доволі автономним і гнучким у здійсненні соціальної відповідальності. Вона згадується у Стратегії розвитку Університету, але інструменти її реалізації та очікувані результати не зафіксовані у вигляді конкретних заходів, сталих цифр та інших показників. На нашу думку, це можна пояснити особливостями західних моделей взаємодії університетів і суспільства: структурні підрозділи є автономними, вони отримують фінансування для організації своєї роботи та можуть інвестувати частину часу і грошей у реалізацію соціальних ініціатив, навіть якщо останні не передбачені функціональними обов'язками. Так, Інститут підприємництва та інновацій безпосередньо залучений до втілення програм взаємодії з місцевою спільнотою та бізнесом.

В Університеті функціонує модель четверної спіралі інновацій: університет – бізнес – держава – громадянин. Через ініціативи і програми заклад ділиться ідеями, сприяє розвитку креативності співробітників і студентів, надає їм можливості започаткувати власний бізнес, консультує населення щодо відкриття власного бізнесу, заохочує зацікавлених представників бізнесу інвестувати гроші. В Університеті заохочується взаємодія між громадськими організаціями та студентами, викладачами і структурними підрозділами. Здобувачі вищої освіти та співробітники мають високий рівень свободи щодо започаткування власних громадських організацій.

Висновки до розділу 5

1. Досвід Байройтського університету є цікавим і корисним для повоєнного відновлення України. Певні ідеї українські університети можуть імплементувати у власну діяльність без великих фінансових затрат:

- екологізація офісів (ініціативи зі збереження ресурсів: використання переробленого паперу і біопосуду, висаджування дерев);
- проведення освітніх фестивалів за підтримки місцевої влади та підприємців;
- проведення конкурсів студентських стартапів;
- використання можливостей «Ротарі клубів» та інших благодійних організацій для фандрайзингу на території України та за кордоном.

Соціальна відповідальність університетів, взаємодія між університетом та громадою забезпечує сприятливе соціальне середовище для всіх стейкхолдерів. Співпрацюючи з різними стейкхолдерами, українські університети мають можливість використати модель соціальної відповідальності Байройтського університету та вирішити такі питання: спонукати доросле населення до освіти та / чи продовження освіти, що частково компенсує брак абітурієнтів; заохочувати практиків до проведення досліджень разом з університетом та викладання в ЗВО; ширше залучати фахівців і практиків до дослідження й викладання; екологізувати діяльність університетів і створювати «зелені офіси».

2. Вивчення політик і механізмів реалізації соціальної відповідальності Байройтського університету дає можливість виокремити низку особливостей і тенденцій у західних університетах.

Особливості: велика кількість учасників із реалізації соціальної відповідальності, при цьому бенефіціарами є всі стейкхолдери, адже створюється сприятливе середовище для розвитку певної території та забезпечується соціальна стабільність.

Гіпотези: в умовах повоєнного відновлення українські університети можуть розпочати діяльність як прогромадські (civic) університети. Потенціал громадських організацій може бути використано для залучення допомоги від іноземних спонсорів за спрощеною процедурою.

Тенденції: приватна ініціатива керівництва університетів щодо реалізації соціальної відповідальності та підтримки.

4. Взаємодія університетів із суспільством є перспективним і цікавим напрямом розвитку українських університетів. Однак непередбачуваність наслідків війни та відсутність чіткого розуміння обсягів ресурсів (фінансових, організаційних, людських), які можна буде інвестувати у розширення фокусу діяльності українських університетів з урахуванням іноземного досвіду, залишається відкритим питанням. Втім університети, які стратегічно підходять до свого організаційного розвитку, можуть вивчати моделі та практики реалізації соціальної відповідальності іноземних університетів і впроваджувати їх у власну діяльність.

Список використаних джерел

1. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. 145 с. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-56-8-2022>.

2. Афонін Е., Мартинов А. Соціально-психологічний чинник трансформації і соціетальна структура кризового суспільства. *Соціальна психологія*. 2007. № 1. С. 3–11. URL: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=66&c=1496>.

3. Проєкт ЄС «Відродження переміщених університетів: посилення конкурентоспроможності, підтримка громад» / «Reinventing displaced universities: enhancing competitiveness, serving communities» (REDU) (2020-2024). URL: <https://ihed.org.ua/internationalization/redu/>.

4. Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. 161 с. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-52-0-2021>.

5. Третя функція університетів, досвід злиття, організація врядування. URL: <https://snu.edu.ua/index.php/2023/04/17/tretya-funkciya-universitetiv-dosvid-zlittya-organizaciya-vryaduvannya/>.

6. Трима К. Аналіз провідного зарубіжного досвіду взаємодії університетів і громадських організацій під час війни та повоєнного відновлення у контексті забезпечення соціальної відповідальності. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення*: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред.

- С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2022. С. 82–93. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-56-8-2022>.
7. Трима К. Взаємодія університетів і громадських організацій у контексті соціальної відповідальності: теоретичні основи. *Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів*: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова та ін.; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. С. 138–152. URL: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-52-0-2021>.
8. Agreement of Objectives. University of Bayreuth and the Bavarian State Ministry of Education, Science and the Arts. URL: <https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/06c21a50e90a7488/eb3ee8a26833/Agreement-of-Objectives.pdf>.
9. Bayerisches Hochschulinnovationsgesetz (BayHIG). 2022. Vol. 5. Art. 4. URL: <https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayHIG/true>.
10. Bayreuth Games Accelerator. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Bayreuth-Games-Accelerator/index.html>.
11. Bayreuth Ukraine Help Alliance. URL: <https://www.facebook.com/bthilft>.
12. Bavarian State Ministry of Education, Science and the Arts. URL: <https://www.stm.wk.bayern.de/ministerium/organisation-und-geschichte.html>.
13. Bayerische Staatsregierung. URL: <https://www.bayern.de/politik/>.
14. BT-Hilft. URL: <https://bt-hilft.de/?fbclid=IwAR2IJ8rZByeAwEZpcN5BuWjF3zDnv6kYRhNn6gL8o7PdPCsfQ2fQgrL5Ds>.
15. Compagnucci L., Spigarelli F. The Third Mission of the university: A systematic literature review on potentials and constraints. *Technological Forecasting and Social Change*. 2020. Vol. 161. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162520311100#:~:text=The%20Third%20Mission%20represents%20the,contribution%20to%20communities%20and%20territories.&text=Policy%20makers%20and%20university%20managers,emulate%20%E2%80%9Cworld%20class%E2%80%9D%20universities>.
16. Das Institut für Entrepreneurship & Innovation der Uni Bayreuth. Bottles & Founders in November. URL: <https://www.facebook.com/GruenderUni.Bayreuth>.
17. Das Projekt MeBI-O (Medienbildung Oberfranken). URL: <https://dlii.uni-bayreuth.de/projekte/digillab/mebi-o/index.html>.
18. Die Staatlichen Schulämter im Landkreis Bayreuth und in der Stadt Bayreuth. URL: <https://www.landkreis-bayreuth.de/kultur-bildung/staatliche-schulaemter/>.
19. Education at a Glance 2022. OECD Indicators. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e13bef63-en.pdf?expires=1696771380&id=id&accname=guest&checksum=23A97A89A6559BDD4546DCC094B5A64A>.
20. Education at a Glance 2022. OECD Indicators. Chapter A. The output of educational institutions and the impact of learning. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/e13bef63-en.pdf?expires=1698582403&id=id&accname=guest&checksum=C42227C8A8FF920ADE97F5CCF457FBA6>.
21. Elefant Racing. URL: <https://elefantracing.de/>.
22. Engagierte Studierende. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/engagierte-studierende>.
23. Entrepreneurship 4 All – Workshop im September. *Universität Bayreuth*. URL: https://www.wi.uni-bayreuth.de/de/news/2020/20200914_Entrepreneurship-4-All/index.html.
24. EUA response to the European Commission's New European Innovation Agenda. URL: <https://www.eua.eu/downloads/publications/eu%20innovation%20agenda.pdf>.
25. EUA Annual Report 2022. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/2022%20annual%20report%20final.pdf>.
26. European Association of Universities. URL: <https://eua.eu/>.
27. Family-Friendly Studying. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.familiengerecht.uni-bayreuth.de/en/family-friendly-studying/index.html>.
28. Frauenanteil in der Professorenschaft in Deutschland im Jahr 2022 nach Bundesländern. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/197898/umfrage/frauenanteil-in-der-professorenschaft-nach-bundeslaendern/>.
29. Gender Equality Service. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.frauenbeauftragte.uni-bayreuth.de/en/about-us/index.html>.
30. Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action: World Conference on Higher Education. UNESCO, Paris, 5–9 October 1998. Vol. 1. 135 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116345E.pdf>.
31. Historie des BF/M-Bayreuth. URL: <https://www.bfm-bayreuth.de/institut/historie/>.
32. Inklusion an der Universität Bayreuth. URL: <https://www.diversity.uni-bayreuth.de/de/inklusion/index.html>.
33. LinkedIn. UKR: <https://www.linkedin.com/>.
34. Medienscouts Oberfranken. URL: <https://www.opferhilfe-oberfranken.de/medienscouts/>.
35. More than just a university. Structure & development plan 2025. *Universität Bayreuth*. URL: https://cdn0.scrvt.com/a534b4b72e47031e7c1755abc55cf709/854fce9cab92ec30/68c7c21b0443/StEP_Englisch.pdf.
36. Nationale Science on Stage Festival an der Universität Bayreuth. URL: <https://www.instagram.com/p/CxXTmdZtETR/>.

- 37.Nationales Science on Stage Festival 2023. URL: <https://www.science-on-stage.de/nationales-science-stage-festival-2023>.
- 38.Ökonomisches Engagement. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.karriereservice.uni-bayreuth.de/de/Projekt-Engagement/index.html>.
- 39.Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <https://www.oecd.org/>.
- 40.Our Sustainability Strategy. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/en/sustainability-strategy/>
- 41.People interested in starting a business. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Gruendungsinteressierte/index.html>.
- 42.Profil: Die Universität Bayreuth im Porträt. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.uni-bayreuth.de/profil>.
- 43.Reinventing Higher Education for a Sustainable Future 2022: World Conference on Higher Education. UNESCO. Barcelona, 18–20 May 2022. URL: <https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/03/whec2022-concept-note-en.pdf>.
- 44.Start-Ups made in Bayreuth. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.iei.uni-bayreuth.de/en/Startups-made-in-Bayreuth/index.html>.
- 45.Statista. URL: <https://de.statista.com/statistik/info/>.
- 46.Studentisches Engagement. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.karriereservice.uni-bayreuth.de/de/Projekt-Engagement/index.html>.
- 47.Times Higher Education: Young University Rankings 2023. University of Bayreuth. URL: <https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/university-bayreuth>.
- 48.Tryma K. Designing and creating MOOCs: the experience of the University of Bayreuth. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2023. Vol. 15. P. 103–112. URL: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-103-112>.
- 49.The network «Gender, Queer, Intersectionality and Diversity Studies» (GeQuInDi). *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.gequindi.uni-bayreuth.de/en/about-us/index.html>.
- 50.Universität Bayreuth. Barrierefreiheit in Kunst und Kultur. URL: <https://www.campus-akademie.uni-bayreuth.de/de/zertifikatslehrgaenge/inklusive-kultureinrichtungen/index.html>.
- 51.Update Nachhaltigkeit 2022 der Universität Bayreuth. URL: https://www.nachhaltigkeit.uni-bayreuth.de/pool/dokumente/NachhaltigkeitsUpdate-2_de_04__barr.pdf.
- 52.Update Nachhaltigkeit (2021). URL: https://www.nachhaltigkeit.uni-bayreuth.de/pool/dokumente/NachhaltigkeitsUpdate_2021_de.pdf.
- 53.Welcome Services für internationale Studierende, Lehrende und Forschende. *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.international-office.uni-bayreuth.de/de/come-to-bayreuth/welcome-services/index.html>.
- 54.Welcome to the Family-Friendly University! *Universität Bayreuth*. URL: <https://www.familiengerecht.uni-bayreuth.de/en/>.
- 55.Woche des wissenschaftlichen Nachwuchses. *Universität Bayreuth*. URL: https://www.win-ubt.uni-bayreuth.de/de/news/2022/37_WoWisNa_DE/index.html.

*Наталія Шофолова,
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач відділу взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-6654-6765>*

Анотація

Проаналізовано фінансову стратегію та фінансові політики ЗВО як інструменти соціальної відповідальності університету. Визначено, що фінансова політика університету є цілеспрямованою діяльністю управлінської команди, яка реалізується через фінансову стратегію університету, що є складовою інституційної стратегії, і фінансову тактику – внутрішні фінансові політики, практики та інструкції служб, що забезпечують фінансову роботу університету. Наголошено, що забезпечення фінансової стійкості університету є одним із обов’язкових чинників соціальної відповідальності, який у стратегії університетів є однією з цілей або активаторів розвитку. Встановлено зв’язок між соціальною відповідальністю, фінансовою та екологічною стійкістю університетів. Класифіковано методи фінансового регулювання реалізації соціальної відповідальності університету: пряма фінансова підтримка, непряме фінансування, методи регулювання політик витрат й інвестицій.

Ключові слова: університет, соціальна відповідальність університету, фінансова стратегія, фінансові політики, фінансова стійкість.

Університети є важливими суспільними інститутами; їх освітня діяльність, дослідження і соціальні дії сприяють суспільно-економічному розвитку та підвищенню якості життя окремих громад і суспільства загалом. Соціальна відповідальність університетів (СВУ) є важливим вектором їх діяльності, що особливо актуально під час війни та післявоєнного відновлення, коли працівники й студенти потребують порад і підтримки, а громада та суспільство – відновлення та розвитку. Діяльність університетів щодо соціальної відповідальності формує інституційні політики та впливає на національні політики, позначається на економічній, соціальній, культурній, екологічній політиках локального чи регіонального рівнів, навчаючи студентів будувати соціально відповідальне майбутнє, орієнтуючись на світові стандарти та глобальні цілі, мотивуючи громади досліджувати буття, виявляти та заявляти про свої виклики і проблеми, шукати разом з академічними спільнотами шляхи їх розв’язання.

Стандарти ISO визначають соціальну відповідальність як «відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство та середовища, через прозору та етичну поведінку, що сприяє сталому розвитку, включаючи здоров’я та добробут суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки; інтегрована у всю організацію і практикується в її діяльності»³⁸³. Причому діяльність включає «продукти, послуги та процеси», а відносини стосуються всієї «діяльності організації в межах її сфери впливу».

СВУ з урахуванням визначення та принципів соціальної відповідальності, закладених в ISO 26000, розкривається в документах міжнародних організацій, які докладали відповідних зусиль, щоб уточнити можливі визначення, політику та практику соціальної відповідальності у вищій освіті. До них належать:

– документи UNESCO (World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century (1998)³⁸⁴, Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку (2009)³⁸⁵;

– надбання ЄПВО (Лондонське комюніке (2007), Львовенське комюніке (2009), Бухарестське комюніке (2012), Паризьке комюніке (2018), Римське комюніке (2020)), які визначають основні досягнення Болонського процесу і виклики сьогодення для вищої освіти та окреслюють завдання вищої освіти;

– стратегічні документи ЄС щодо розвитку вищої освіти (European Strategy for Universities³⁸⁶);

– національні документи щодо розвитку вищої освіти України (Стратегія розвитку вищої освіти України на 2022–2032 роки³⁸⁷).

Так само як й інші, ці документи наголошують на відповідальності ЗВО за суспільний розвиток.

Римське комюніке наголошує, що «соціальний вимір має бути центральним у стратегіях вищої освіти на системному та інституційному рівнях, а також на рівні ЄПВО та ЄС»³⁸⁸. При цьому «органи державної влади повинні забезпечити достатнє та стабільне фінансування та фінансову автономію закладам вищої освіти».

³⁸³ Guidance on social responsibility. *International standard. ISO 26000*. URL: https://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/06/ISO-26000_2010_E_OBPpages.pdf.

³⁸⁴ World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. Paris, 1998. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952>.

³⁸⁵ Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 р. 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

³⁸⁶ Communication from the commission on a European strategy for universities. URL: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-01/communication-european-strategy-for-universities-graphic-version.pdf>.

³⁸⁷ Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.

European Strategy for Universities наголошує на провідній ролі університетів у забезпеченні стійкості та відновлення Європи, досягненні цілей сталого розвитку та звертає увагу на фінансове забезпечення питання соціальної відповідальності «зі збільшенням обов'язків університетів для стійкої Європи, вони потребують відповідної фінансової підтримки. Досягнення інклюзивності та досконалості вимагає належного фінансування університетів»³⁸⁹. Зазначено також, що за існуючої тенденції зменшення фінансування важливим аспектом є мобілізація ресурсів з інших джерел, в тому числі фінансових інструментів ЄС, які вимагають від університетів певних зобов'язань щодо достовірних даних, звітності, відкритості, більшої відповідальності за ефективне використання фінансових ресурсів.

Стратегія розвитку вищої освіти України на 2022–2032 роки³⁹⁰ також визначає принципи соціальності відповідальності, автономію та інституційну спроможність пріоритетами розвитку вищої освіти України, а також акцентує увагу на відповідальності керівництва університету перед державою, працівниками, студентами та суспільством.

European University Association (Європейська асоціація університетів, EUA) бачить університети відкритими та залученими до суспільства, сильними, відповідальними, автономними й вільними, з різними інституційними профілями, але об'єднані своїми місіями навчання та викладання, дослідження, інновацій та культури для суспільства. «Університети в своїх місіях спрямовані на досягнення цілей сталого розвитку та стійкості суспільства, оцінки та відповідальності для коригування принципів і цінностей, а також політики та діяльності. Це вимагає ретельного балансу між фінансуванням, академічною свободою та відповідальністю університетів у забезпеченні якісної освіти та досліджень на благо суспільства»³⁹¹.

Високоєфективна система вищої освіти – це «система вищої освіти, де заклади вищої освіти разом виконують три ключові функції освіти, дослідження та залучення, щоб отримати результати, які відповідають потребам і цілям студентів та їхніх родин, роботодавців, економіки та суспільства»³⁹².

Соціально відповідальний університет повинен «розробити своє бачення та місію, щоб принести користь навколишньому середовищу, і соціальна відповідальність університету відіграє вирішальну роль у зміцненні розвитку освіти та сприянні якості життя громади завдяки їхній освіті, дослідженням та суспільним діям»³⁹³.

Аналізуючи практичні підходи щодо університетської соціальної відповідальності в очах зацікавлених сторін, дослідники підсумовують, що університетам «необхідно інтегрувати ініціативи соціальної відповідальності у свою адміністративну політику та процедури управління для суттєвішого впливу»³⁹⁴. Інші вчені однією з основних перешкод для включення соціальної відповідальності у стратегічне планування вважають недостатню комунікацію в університетській спільноті³⁹⁵.

СВУ «складається з двох взаємопов'язаних сфер: перша стосується організаційного (внутрішньоінституційного) виміру університетської соціальної відповідальності і проявляється через: місію, організаційну культуру, політику, правила, управлінські практики тощо. Друга формується шляхом взаємодії між університетською спільнотою і громадою та включає розмаїття форм співпраці та партнерства між закладами вищої освіти і різними стейкхолдерами: громадянами, органами влади, бізнесом тощо»³⁹⁶.

Соціальна відповідальність тісно пов'язана з організаційною культурою як поняттям, що стосується клімату, атмосфери і практик університету, які є результатом визначених політик, пріоритетів та взаємодії³⁹⁷.

Нові принципи соціального виміру ЄПВО (ЕНЕА, 2020, С. 26) передбачають «важливість створення синергії з усіма рівнями освіти та відповідними сферами політики (такими, як фінанси, зайнятість, охорона здоров'я та соціальне забезпечення, житло, міграція тощо) з метою розроблення заходів політики, які допоможуть створити інклюзивне середовище в усьому секторі освіти, яке сприяє справедливості, різноманітності та відповідає потребам широкої спільноти»³⁹⁸.

³⁸⁸ Rome Ministerial Communiqué. Annex II. Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA. URL: https://www.ehea.info/Upload/BFUG_DE_UK_73_9_b_PaG_SD.pdf.

³⁸⁹ Communication from the commission on a European strategy for universities. URL: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-01/communication-european-strategy-for-universities-graphic-version.pdf>.

³⁹⁰ Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.

³⁹¹ European University Association. Universities without walls. A vision for 2030. 2021. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/universities%20without%20walls%20a%20vision%20for%202030.pdf>.

³⁹² Modern governance in higher education. URL: <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Higher-education---universities/Modern-governance-in-higher-education.html>.

³⁹³ Coelho M., Menezes I. University Social Responsibility, Service Learning, and Students' Personal. *Professional, and Civic Education. Sec. «Educational Psychology»*. 2021. Vol. 12. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.617300>.

³⁹⁴ Muhammad Ali, Ishamuddin Mustapha, Sharina Osman, Umar Hassan. University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 286. 124931. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931>.

³⁹⁵ Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X., Barrena-Martínez J. Drivers and barriers of University Social Responsibility: integration into strategic plans. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*. 2019. Vol. 15, № 1/2. URL: .

³⁹⁶ Оржель О. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства: навч. посібник. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.

³⁹⁷ Strategy and organisational culture. Learning & Teaching Paper # 17 / eds D. Andone, M. Brown, H. Peterbauer. *European University Association*. 2022. URL: <https://eua.eu/resources/publications/1010:strategy-and-organisational-culture-group-report.html>.

³⁹⁸ Advisory Group 1 on Social Dimension. Final Report. *EHEA*. 2020. URL: https://ehea.info/Upload/AG1_Social_Dimension_Final_Report.pdf.

Соціальна відповідальність взаємопов'язана з автономією ЗВО. У визначенні напряду впливу важливими є інституційні політики. Від того, які механізми та інструменти є в університеті, як вони застосовуються, залежить результат діяльності та перспективи розвитку³⁹⁹.

СВУ розширює традиційну місію університетів у прагненні розробити рішення для економічних, соціальних та екологічних проблем суспільства⁴⁰⁰.

Аналізуючи зміст соціальної відповідальності в університетах, проєкт University Meets Social Responsibility (UNIBILITY) визначає СВУ як «відповідальність університетів за вплив їх рішень і діяльності на суспільство та навколишнє середовище через прозорі та етичні стратегії» та пропонує стандарти порівняння СВУ в чотирьох сферах: «дослідження, викладання, підтримка навчання та залучення громадськості; управління (врядування); екологічна та суспільна стійкість і чесні практики»⁴⁰¹. Проєкт наголошує на активній політиці соціальної відповідальності, що спрямована на залучення громади та забезпечить університету переваги, серед яких: збільшення значущості університету в суспільстві та сприяння розв'язанню суспільних проблем; підвищення розуміння громадськістю досліджень університету; збільшення співпраці з промисловістю чи державними органами; підвищення впливу університетських досліджень на соціальне та культурне життя громади; сприяння участі університету у формуванні національної політики; узгодження дій університету з тенденціями політики та фінансування.

Міжнародна рейтингова система університетів QS Stars⁴⁰² оцінює СВУ, вимірюючи наскільки серйозно він ставиться до своїх зобов'язань перед суспільством, інвестує в місцеву громаду та екологічні проєкти. Університети оцінюються за такими критеріями:

- фінансові внески та участь в інвестиційних і благодійних проєктах, спрямованих на безпосереднє поліпшення місцевого регіону, території;

- внесок у розвиток людського капіталу як частка випускників, працевлаштованих у регіоні, а також як частка студентів із регіону, що обирають університет для навчання;

- позитивний вплив на навколишнє середовище, що підтверджується наявністю програм зі сталого розвитку, енергозбереження, збереження води, переробки сміття чи транспортної політики.

University of Manchester зазначає, що «соціальна відповідальність описує те, як ми впливаємо на соціальний та економічний добробут наших спільнот через навчання, дослідження та громадські події і заходи»⁴⁰³.

Отже, спираючись на визначення соціальної відповідальності відповідно до ISO та враховуючи зазначені дослідження у сфері СВУ, робимо висновок, що СВУ є відповідальністю університету за вплив його рішень і діяльності на громаду та суспільство, через прозору та етичну поведінку, що сприяє сталому розвитку, включаючи здоров'я та добробут суспільства; враховує інтереси стейкхолдерів; відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки; інтегрована та практикується в діяльності університету через інституційні стратегії, політики та положення.

СВУ включає два аспекти впливу університету на соціальний та економічний добробут: через власну господарську діяльність та через освітню та дослідницьку діяльність. Відповідні положення соціальної відповідальності мають бути відображені в інституційних документах.

Звертаючись до інституційних документів університетів щодо соціальної відповідальності, маємо два підходи щодо впровадження соціальної відповідальності в університеті:

- 1) університет ставить соціальну відповідальність у стратегії як ціль і, відповідно, має окремий стратегічний план щодо впровадження соціальної відповідальності, а також інші інституційні стратегії, що враховують соціально відповідальні практики.

Прикладом такого підходу може бути University of Manchester, який є унікальним університетом у системі вищої освіти Великої Британії, тому що його головною метою є соціальна відповідальність. Університет має в структурі проректора з соціальної відповідальності, офіс соціальної відповідальності та відділи, що займаються діяльністю щодо соціальної відповідальності, комунікацією та залученням громад. Також університет має окремий План соціальної відповідальності та залучення громади⁴⁰⁴, в якому виділено п'ять пріоритетів стратегії соціальної відповідальності: соціальна інтеграція; розвиток громади; покращення здоров'я; екологічна стійкість; культурне залучення. Основою цих пріоритетів щодо соціальної відповідальності та громадянської активності є три чинники: партнерство, люди, процеси. Важливим напрямом є партнерство та залучення студентів до досягнення Цілей сталого розвитку. Крім того, інші політики університету також враховують аспекти соціальної відповідальності.

³⁹⁹ Vision for the future «Principles and Guidelines for Social Dimension (PAG)». EHEA. 2019. URL: http://www.ehea.info/Upload/AG_1_SD_Vision_SWOT.pdf.

⁴⁰⁰ University Social Responsibility Network. 2023. URL: <https://www.usrnetwork.org/about-usrn/background-introduction/>

⁴⁰¹ University Social Responsibility: A Common European Reference Framework. Final public report of the eu-usr project, 52709-Ilp-2012-1-ro-erasmus-esin, February 2015. URL: <http://www.eu-usr.eu/wp-content/uploads/2015/04/D1.4-Final-Report-Public-Part-EN.pdf>.

⁴⁰² Staff W. Rating universities on social responsibility: QS Stars. 2022. <https://www.topuniversities.com/qs-stars/qs-stars/rating-universities-engagement-qs-stars>.

⁴⁰³ Social responsibility at The University of Manchester. *University of Manchester*. 2023. URL: <https://www.manchester.ac.uk/discover/social-responsibility/>

⁴⁰⁴ Social responsibility and civic engagement plan. *University of Manchester*. 2023. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62112>.

2) Університет не виділяє соціальну відповідальність в окрему стратегію та політику, але її зобов'язання наскрізно проходить у всіх його зобов'язаннях і політиках, визначаючи певні аспекти соціальної відповідальності в основних інституційних положеннях.

Прикладом такої моделі впровадження соціальної відповідальності є University of Glasgow⁴⁰⁵. Його стратегія «World changers together»⁴⁰⁶ складається з трьох розділів:

- 1) громада – людиноцентричність, глобальне залучення;
- 2) об'єднання – мислення, налаштоване на співпрацю, розширення цифровізації;
- 3) виклики – орієнтовані на вирішення та вплив.

University of Glasgow також має окремий документ щодо зобов'язань досягнення Цілей сталого розвитку (Our Commitment to the United Nations' Sustainability Goals⁴⁰⁷) та політики щодо стійкості та досягнення Цілей сталого розвитку у своїй діяльності⁴⁰⁸, а саме:

- План управління викидом вуглецю;
- Політика енергетичного менеджменту;
- Політика біорізноманіття;
- Політика адаптації до зміни клімату;
- Політика етичного інвестування;
- План екологічних комунікацій;
- Політика стійкого будівництва;
- Політика стійкого харчування;
- Політика стійких закупівель;
- Політика планування подорожей;
- Політика управління відходами та переробки.

Ще один приклад – Newcastle University⁴⁰⁹. У Стратегії університету⁴¹⁰ основними цінностями визначено: рівність, різноманіття, інклюзія, соціальна та екологічна справедливість та академічна свобода. Університет має Стратегію щодо рівності, різноманітності та інклюзії⁴¹¹, Політику щодо здоров'я та захисту працівників⁴¹², Політики та процедури щодо здоров'я та благополуччя студентів⁴¹³, а також низку політик щодо зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище (Sustainable Campus)⁴¹⁴:

- Політика ефективного енергетичного менеджменту;
- План дій щодо клімату;
- Політика щодо утилізації відходів;
- Політика стійких закупівель;
- Транспортний (логістичний) план Університету;
- Політика збереження біорізноманіття;
- Політика економного використання води;
- Політика соціально відповідального інвестування університету.

У будь-якому з вищезазначених підходів політика соціальної відповідальності повинна мати розумні фінансові інструменти та важелі реалізації. Фінансова політика університету разом з іншими інституційними політиками, проектами, організаційно-управлінськими заходами, що відображають аспекти СВУ, є інструментами, які утворюють механізм реалізації СВУ.

Фінансова політика університету є цілеспрямованою діяльністю управлінської команди, спрямованої на прийняття ефективних фінансових рішень з метою досягнення та збереження фінансової стійкості і сталого розвитку університету, досягнення його стратегічних цілей і виконання поточних завдань, заснована на розробленні альтернативних алгоритмів дій з чітким розподілом повноважень і відповідальності⁴¹⁵.

Вважаємо, що фінансова політика втілює цілі фінансової стратегії університету, що є складовою інституційної стратегії, і реалізується через фінансову тактику – внутрішні фінансові положення, практики та інструкції, інші документи, що забезпечують фінансову роботу університету, які можна назвати внутрішніми фінансовими політиками. Прикладами таких документів є: положення про оплату праці, положення про

⁴⁰⁵ University of Glasgow. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/>

⁴⁰⁶ Our Strategy: World Changers Together. *University of Glasgow*. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/explore/strategy/>

⁴⁰⁷ Our Commitment to the United Nations' Sustainability Goals. *University of Glasgow*. 2023. <https://www.gla.ac.uk/explore/unsdgs/>

⁴⁰⁸ Sustainability. *University of Glasgow*. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/sustainability/>

⁴⁰⁹ Newcastle University. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/>

⁴¹⁰ Our Vision, Values and Strategy. *For Newcastle*. For the world. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/vacancies/working-for-us/our-vision-values-and-strategy/>

⁴¹¹ Newcastle University's Equality, Diversity and Inclusion Strategy. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/whoweare/files/NU%20-%20EDI%20Strategy%2028022020%20FINAL%20w.Logo.pdf>

⁴¹² Our policies and procedures. *University Health and Safety Policy*. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/foi/publication-scheme/policies/>

⁴¹³ Our policies and procedures. *Student health and wellbeing policies and procedures*. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/foi/publication-scheme/policies/>

⁴¹⁴ Themes. *Reducing Newcastle University's environmental impact*. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/sustainable-campus/themes/>

⁴¹⁵ Шофолова Н. Фінансова політика закладів вищої освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і Лідерство»*. 2022. № 13. С. 70–80. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-70-80>.

закупівлі, положення щодо відряджень, положення щодо виплат та відшкодування витрат, інвестиційна політика, програма запобігання корупції тощо.

Фінансові політики разом з ефективними інституційними структурами управління та інституційною автономією допомагають оптимізувати внутрішні процеси для виконання соціальних та екологічних зобов'язань установи, забезпечують розвиток людських ресурсів та інноваційного потенціалу університету⁴¹⁶.

Проаналізовані джерела підводять нас до висновку про важливу роль стратегії, спрямовану на забезпечення фінансової стійкості університетів, а також значущість внутрішніх фінансових політик щодо управління ресурсами для підвищення ефективності та досягнення цілей університету з урахуванням принципів соціальної відповідальності. З урахуванням цього, далі проаналізуємо фінансову стратегію та фінансові політики університетів як інструмент забезпечення соціальної відповідальності та надання практичних рекомендацій університетам на шляху до системної реалізації політики СВУ.

Фінансова стратегія і соціальна відповідальність

Фінансова стратегія є надзвичайно важливою для університету, оскільки саме фінансове забезпечення стратегічних цілей надає впевненість щодо їх досягнення та розвитку. Для того щоб інституційна стратегія університету була життєздатною, вона має бути забезпечена достатнім рівнем ресурсів. Фінансова стратегія як складова загальної стратегії відображає ресурсне підґрунтя для досягнення основних цілей, а забезпечення та підтримка фінансової стійкості є одним із ключових завдань у стратегіях багатьох університетів.

Одним із чинників підвищення рівня фінансової автономії університетів є спроможність забезпечення достатніх ресурсів для досягнення стратегічних цілей розвитку університету. Для університетів, як некомерційних організацій, збагачення не є самоціллю, надзвичайно важливішим є розуміння фінансової стійкості як ресурсного забезпечення діяльності та гарантії досягнення стратегічних цілей⁴¹⁷.

Фінансова стратегія є частиною загальної університетської стратегії, яка має узгоджуватися із завданнями та напрямками його діяльності, та є нерозривно пов'язаною та переплетеною з усіма іншими (академічними та неакадемічними) стратегіями установи (рис. 6.1). Більшість ЗВО Великої Британії описують фінансову стратегію як «клей, який сполучає інші стратегії» і «оберіг стійкості установи»⁴¹⁸.

Рис. 6.1. Місце фінансів у загальній стратегії закладу вищої освіти (за⁴¹⁹)

Забезпечення й підтримка міцного фінансового становища та поліпшення операційної діяльності є вирішальними для досягнення цілей, визначених у стратегічному плані університету. Фінансові показники доводять очевидне прагнення ЗВО забезпечити доступну і якісну освіту та дослідження як продукт своєї діяльності.

У доповіді OECD «On the Edge: Securing sustainable future for higher education» зазначено, що ЗВО можна вважати фінансово стійким, якщо він повністю відшкодовує свої економічні витрати та інвестує у свою інфраструктуру (фізичну, людську та інтелектуальну) у розмірах, що дозволяють підтримувати майбутній виробничий потенціал, необхідний для виконання його стратегічного плану, обслуговування студентів та інших

⁴¹⁶ Kozirog K., Lucaci S.-M., Berghmans S. Universities as key drivers of sustainable innovation ecosystems. Results of the EUA survey on universities and innovation. *European University Association*. 2022. P. 19. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/innovation%20report.pdf>.

⁴¹⁷ Шофолова Н. Фінансові аспекти реалізації соціальної відповідальності університетів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»*. 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-5-8927>.

⁴¹⁸ Financial strategy in higher education institutions. A business approach. Guidance for governors, heads of institution and senior managers. *Higher Education Funding Council for England (HEFCE)*. 2002. P. 4. URL: <https://masqueuniversidadblog.files.wordpress.com/2011/10/financial-strategy-for-universities-a-business-aproach-hefce-20021.pdf>.

⁴¹⁹ Там само. С. 5.

клієнтів. Ключовим показником є рівень вкладених інвестицій «на певному рівні та певним чином, що відповідає майбутнім потребам установи»⁴²⁰.

За твердженням EUA, однією зі стратегічних цілей університету є забезпечення фінансової стійкості: «Щоб досягти бачення до 2030 року, EUA встановлює як один із трьох ключових чинників успіху потребу в адекватних інвестиціях, включаючи достатнє та стійке основне фінансування. Асоціація особливо підкреслює, що основне державне фінансування має відображати зростаючу відповідальність університетів і має бути збалансованим»⁴²¹. За визначенням, стійка фінансова система університету серед іншого має:

- допомагати реалізовувати бачення та чіткі цілі системи;
- бути зрозумілою та прозорою;
- виділяти достатні ресурси та адаптувати фінансування до мінливих витрат і вимог для підтримки фінансової стійкості університету;
- досягти правильного балансу витрат, інвестицій та стійкості.

Фінансова стійкість є здатністю установи виконувати поточні зобов'язання без шкоди для виконання майбутніх фінансових зобов'язань⁴²². У цьому відношенні головною метою університету є забезпечити фінансову стійкість університету для того, щоб мати ресурси для виконання основної діяльності як в поточному періоді, так і на майбутнє.

Вивчення стратегій університетів Великої Британії показує, що є два підходи до визначення фінансової стійкості у стратегіях⁴²³:

1) фінансова стійкість як одна з основних цілей в стратегії університету – університети відповідальні за добробут його працівників, студентів та громади.

Так, у стратегії University of Huddersfield однією з цілей є фінансова стійкість. Вона досягається через завдання: «отримати достатню кількість грошових коштів для виконання стратегічних інвестиційних планів та економічних показників; підтримувати рівень фінансової стійкості; забезпечити фінансову та операційну життєздатність усіх шкіл і служб»⁴²⁴.

Зазначеним цілям відповідають поставлені Цільові показники досягнень (KPI) рубрики «Фінансова стійкість»:

- мінімум 9 % загальних надходжень, згенерованих для забезпечення стійкості та інвестицій;
 - залишитись у верхній категорії серед кращих ЗВО Великої Британії за індексом HESA Security Index;
 - всі факультети та структурні підрозділи повертають щорічно 3 % недовитрачених переданих їм коштів бюджету.
- 2) фінансова стійкість як активатор, ресурс для досягнення інших цілей.

Так, Newcastle University розглядає ефективність та фінансову стійкість як стратегічні активатори, зазначаючи, що фінансова стратегія університету спрямована на «інвестиції в людей та інфраструктуру» та допомагає університету «генерувати надлишок від операційної діяльності, достатній для інвестицій»⁴²⁵.

Часто у стратегіях університетів фінансова стійкість поєднується з екологічною стійкістю та соціальною відповідальністю. Наприклад, одним із основних принципів стратегії University of Reading є стійкість як «управління ресурсами для сьогодні і завтра», вона відображена у двох аспектах: фінансовий та екологічний стійкості. Фінансовий аспект стійкості визначається прагненням «бути фінансово стійким на всіх рівнях, щоб забезпечити стійкість перед обличчям поточних і майбутніх національних і глобальних проблем». Відповідно, Цільовий показник досягнень визначається як чистий грошовий потік від операційної діяльності як відсоток від доходу, який університет прагне збільшити до 10 % від поточного 7,9 %.

Стратегія University of Oxford має розділ «Ресурси», у якому підкреслено надзвичайну важливість вигоди від «дбайливого управління ресурсами попередніх поколінь, щоб Університет залишався як фінансово, так і екологічно стійким у майбутньому», а також «підвищення ефективності та результативності служб підтримки шляхом спрощення систем і спільної роботи як ключового чинника стійкої платформи для підтримки освіти та досліджень»⁴²⁶. У стратегії університету чітко прослідковується відповідальність за фінансове забезпечення та результат управління ресурсами, а також тісна взаємодія фінансової, екологічної та соціальної роботи університету.

⁴²⁰ Organization for Economic Co-operation and Development. On the Edge: Securing sustainable future for higher education. Report of the OECD/IMHE – HEFCE project on financial management and governance of higher education institutions. 2004. URL: www.oecd.org/edu/imhe/33642717.pdf.

⁴²¹ Bennetot Pruvot E., Estermann T. Allocating core public funding to universities in Europe: state of play & principles. *European University Association*. 2022. P. 5. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/funding%20models%20v2.pdf>.

⁴²² Afriyie A.O. Financial sustainability factors of higher education institutions: a predictive model. *International Journal of Education, Learning and Development*. 2015. Vol. 2, № 3. P. 17–38. URL: <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Financial-Sustainability-Factors-of-Higher-Education-Institutions.pdf>.

⁴²³ Шолова Н. Фінансові аспекти реалізації соціальної відповідальності університетів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія «Економічні науки»*. 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-5-8927>.

⁴²⁴ The University strategy map 2018–2025. *University of Huddersfield*. 2018. URL: https://www.hud.ac.uk/media/assets/document/vco/strategy_map_updated_22.pdf.

⁴²⁵ From Newcastle. For the world. Our vision & Strategy. *Newcastle university*. 2023. URL: https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/whoweare/files/vision-and-strategy_compressed.pdf.

⁴²⁶ Strategic plan 2018–2023. *University of Oxford*. 2018. URL: https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/field/field_document/Strategic%20Plan%202018-23.pdf.

University College London (UCL) визнає, що під час формування стратегії вирішальне значення для успіху мають сильні фінансові показники та ефективна віддача від наявних ресурсів⁴²⁷. Довгострокового успіху і безперервної досконалості UCL планується досягнути збалансуванням витрат, генеруванням надлишків коштів та розвитком нових джерел доходу для відповідних інвестицій у нерухомість, IT, бібліотечні ресурси та інші елементи інфраструктури.

The University of Manchester розглядає фінансову стійкість як один з показників досягнення ключової цілі – соціальної відповідальності, яка у Стратегічному плані⁴²⁸ визначається на рівні з викладанням та дослідженнями, а всі ключові показники пов'язані з соціальною відповідальністю та впливом на суспільство: «рівність, різноманітність та інклюзія; благополуччя; задоволеність працівників; керування стратегічними змінами; декарбонізація; використання простору; різноманітність студентської спільноти; фінансова стійкість». Показник фінансової стійкості визначається як надлишок доходів над витратами, що вважається «достатнім у розмірі від 7 до 10 %».

Отже, фінансова стратегія університетів, спрямована на забезпечення соціальної відповідальності, у загальній стратегії університетів відображається у прагненні бути фінансово стійким та інвестувати в екологічні, соціальні проекти розвитку на місцевому, національному та глобальному рівнях. Рівень досягнення цілей фінансової стійкості університету вимірюється такими показниками:

- відносний показник перевищення доходів над витратами (7–10 % доходу), що показує, який відсоток коштів університет може спрямувати на капітальні видатки та інвестиції;

- рівень та ефективність інвестицій університету в розвиток територій, екологічні, соціальні та інші проекти.

Динаміка показників підтверджує фінансову стійкість університету як інституції, що розвивається.

Фінансові політики університетів і соціальна відповідальність

Фінансові політики ЗВО, як інструмент фінансового менеджменту, є набором положень, що регулюють дії та процеси, визначають завдання, функції, правила, принципи та поведінку, сформульовані у межах національного та міжнародного законодавства, на основі яких здійснюється управління фінансами в університеті, відкритий доступ до яких забезпечує дотримання принципів підзвітності, публічності та прозорості у прийнятті рішень.

Аналіз відкритих ресурсів університетів показує, що кожен університет має низку положень щодо фінансів в університеті.

Документом, що визначає фінансові основи University of Reading є **University of Reading Financial Regulations**⁴²⁹. Він є відкритим для перегляду, а отже, призначений для широкого кола користувачів, у тому числі й зовнішніх. Документ «перетворює на практичне керівництво широку політику університету, що стосується фінансового контролю». Головною метою цього положення є «забезпечення контролю над сукупністю ресурсів Університету та надання керівництву гарантій того, що ресурси належним чином використовуються для досягнення стратегічного плану та бізнес-цілей Університету, таких як фінансова життєздатність; досягнення співвідношення ціни та якості як для платників податків, так і для студентів; виконання своїх обов'язків щодо забезпечення ефективного фінансового контролю за використанням державних коштів; забезпечення дотримання Університетом усього відповідного законодавства; збереження активів університету».

Детальні інструкції та рекомендації щодо реалізації положень **University of Reading Financial Regulations** містяться у **Financial Manual** та **Practical Guides**⁴³⁰, які доступні лише для співробітників університету.

Також окремими детальними інструкціями є фінансові політики (Finance policies) – документи, які роз'яснюють усім зовнішнім користувачам, як в університеті здійснюються фінансові роботи із таких питань⁴³¹:

- Політика витрат – витрати на подорожі (відрядження), інші витрати, доходи, лікарняні, подарунки (**Expenses Policy – Travel and other Expenses, Benefits, Hospitality and Gifts**);

- Політика казначейства (**Treasury policy**);

- Політика фінансових санкцій (**Financial Sanctions Policy**);

- Інвестиційна політика (**Investment Policy**);

- Політика боротьби з відмиванням грошей (**Anti Money Laundering Policy**);

- Політика щодо управління боргами за плату за навчання (**Student Tuition Fee Debt Management Policy**);

- Політика щодо закупівель (**Procurement Policy**);

- Політика сприяння переслідуванню за ухилення від сплати податків (**Criminal Facilitation of Tax Evasion Policy**);

- Податкова стратегія (**Tax Strategy**).

⁴²⁷ UCL 2034: a 20-year strategy for UCL. *University College London*. 2023. URL: <https://www.ucl.ac.uk/2034/enablers/financing-ambitions>.

⁴²⁸ Five-year plan: our people, our values. *University of Manchester*. 2023. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62335>.

⁴²⁹ University of Reading Financial Regulations. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/-/media/project/functions/finance/documents/financial-regulations-final-july-2021.pdf?la=en&hash=DE6C9B6DEE6D36E6F5279F19B7345A8B>.

⁴³⁰ Finance policies. *University of Reading*. 2021. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/forms-and-guides-policies-and-procedures>.

⁴³¹ Там само.

Finance policies University College London – це набір політик і корпоративної інформації для зацікавлених сторін щодо управління фінансами та фінансових процесів в Університеті, який включає такі розділи⁴³²:

- Бухгалтерські форми (Accountancy forms);
- Річні звіти (Annual reports);
- Ліміти та кредитні картки (Authorisation limits and credit cards);
- Декларація про інтереси (Declaration of interest);
- Витрати (Expenses);
- Фінансова політика та правила (Financial policies and regulations);
- Політика щодо шахрайства (Fraud policy);
- Страхові поліси, включаючи туристичне страхування (Insurance policies including travel);
- Політика закупівель (Purchasing policies);
- Кадрова політика (Recruitment policies);
- Щорічна документація (Year-end documents);
- Корпоративна інформація університету (UCL corporate information).

Чітко встановлено, що користувачами цієї інформації є працівники університету з відповідним доступом до інформації.

Аналіз політик щодо фінансового регулювання у провідних університетах Великої Британії показує, що університет несе відповідальність за розвиток соціальної, екологічної та економічної стійкої практики через власну діяльність. Університет визнає свою важливу роль у формуванні суспільства та поліпшенні якості життя всіх людей. У кожній з політик ми бачимо, яку велику роботу проводить університет, щоб заохотити всі відділи та персонал взяти на себе провідну роль у сферах, де вони працюють, пропонуючи взірці найкращої практики соціального та економічного добробуту.

Фінансові політики університету втілюють напрями фінансової стратегії та виконують роль інструкцій та роз'яснень для працівників університету та інших зацікавлених сторін. Чітка організація та прозорість всіх сфер фінансової роботи допомагає управлінцям забезпечити злагоджену роботу підрозділів як усередині університету, так і з зовнішніми користувачами. Тому політики мають бути живими документами, які переглядаються у форматі змін стратегії та поточної роботи університету. В кожній політиці закладена відповідальність працівників за стійкість соціальних та економічних практик у процесі власної діяльності.

Наведемо приклади фінансових положень (політик), які відображають практики реалізації соціальної відповідальності в університетах.

1. Інвестиційна політика University of Reading⁴³³, що враховує принципи відповідального інвестування, передбачає:

«Університет оцінюватиме вплив своїх інвестицій у трьох сферах: екологічній, соціальній та управлінській (ESG). Університет прагне уникнути шкоди, а також гарантує, що фактори ESG інтегровані в усі інвестиційні рішення та досягнення Цілей сталого розвитку ООН. Поточні виключення та допуски, узгоджені Інвестиційним комітетом і застосовані інвестиційним менеджером, охоплюють зброю та озброєння, порнографію, тютюн, азартні ігри, позики з високими процентними ставками, алкоголь, нафту та газ (видобуток, виробництво та переробка), бітумінозні піски та енергетичне вугілля та немедичне тестування на тваринах. Університет обиратиме інвестиції згідно із загальною стратегією університету та зобов'язаннями громади, у співпраці зі студентським колективом, іншими однодумцями, власниками активів. Першочергові вкладення будуть спрямовані на покращення екологічної стійкості, збільшення різноманітності робочих місць, боротьбу з бідністю, заохочення прав жінок.

Університет прагне зрозуміти вплив інвестицій на людей і планету, і буде просити інвестиційних менеджерів вимірювати та звітувати про відповідні показники сталого розвитку та активну діяльність власності принаймні щорічно. Інвестиційний комітет регулярно переглядатиме політику та ефективність інвестиційних менеджерів щодо екологічних, соціальних та управлінських питань і регулярно звітуватиме про це своїм зацікавленим сторонам. Університет очікує, що інвестиційні менеджери підпишуть Кодекс управління Великою Британією та Принципи ООН щодо відповідального інвестування. Університет також включає фінансову інформацію, пов'язану з кліматом (TCFD), у свої річні фінансові звіти.

Інвестиційний комітет також гарантуватиме, що комерційна експлуатація інвестиційної нерухомості університету також узгоджується з етичними, екологічними та соціальними зобов'язаннями університету».

Інвестиційна політика визначає, що фінансовими цілями університету насамперед є фінансове забезпечення розвитку освіти, навчання та досліджень наданням ресурсів, коштів та майна. Майно та кошти Університету використовуються лише для популяризації об'єктів. Загальна інвестиційна мета Університету полягає в тому, щоб зберегти та примножити капітал у реальному вираженні та отримати прибуток, який підтримує діяльність Університету.

2. Політика витрат щодо доброчинності, гостинності та подарунків University of Reading⁴³⁴ визначає напрями видатків, які будуть фінансуватися за рахунок Університету, враховуючи статус неприбуткової публічної

⁴³² Finance policies. *University College London*. 2023. URL: <https://www.ucl.ac.uk/staff/policies/2021/jun/finance-policies>.

⁴³³ Investment Policy. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/forms-and-guides-policies-and-procedures/finance-service-levels-policies-and-procedures/investment-policy>.

організації, яка отримує державні кошти. Крім податкових обмежень та вимог зазначено, що до всіх витрат застосовуються принципи соціально відповідальних та екологічних закупівель, зменшення негативного впливу шкідливих речовин на навколишнє середовище.

3. Політика відповідальних закупівель University of Bath сформульована у документі Responsible Procurement. Code of Practice⁴³⁵, у якому наведено визначення процесу відповідальних закупівель як акту закупівлі товарів, послуг або робіт у спосіб, що враховує їх вплив, як позитивний, так і негативний, який університет може чинити на навколишнє середовище, економіку та суспільство загалом.

Відповідальна закупівля розуміється як закупівельна діяльність, що в цілому прагне розширити сферу «етичних» і «стійких» закупівель; враховує екологічні, економічні та соціальні проблеми суспільства; включає закупівлі, які мінімізують викиди вуглецю та спричиняють зміни клімату; визначає, запобігає та пом'якшує ризики порушення прав людини в ланцюжку постачання, включаючи примусову працю, дитячу працю і торгівлю людьми. Принципи соціально відповідальних закупівель ставляться на рівні з рентабельністю виробництва.

Положення роз'яснює основні аспекти, що стосуються практики відповідальних закупівель:

- екологічний аспект: міркування щодо навколишнього середовища включають максимально ефективне використання енергії та матеріалів, мінімізації викидів вуглецю та зменшення загальних відходів виробництва;

- соціальний аспект: соціальні міркування:

- зменшення безробіття;
- запобігання використанню дитячої праці;
- запобігання дискримінації за расовою ознакою, релігія, інвалідність, стать або сексуальна орієнтація;
- заохочення належної практики працевлаштування;
- зменшення місцевого безробіття;
- зменшення соціальної ізоляції;
- сприяння можливостям навчання молоді або вразливим верствами громадян;
- заохочення доступу до роботи для людей з обмеженими можливостями;

- економічний аспект: економічні міркування будуть актуальні там, де закупівельна діяльність може негативно вплинути на економічне здоров'я індивідуальних постачальників, місцевої, національної та міжнародної економіки;

- етичний аспект: «етика» в закупівлях може стосуватися широкого кола проблем з діловими процедурами і практиками постачальника щодо корупції; загальні сфери, які стосуються етики та етична поведінка у закупівлях включає чесну торгівлю, етичний пошук джерел, соціальну відповідальність, соціальний аудит, корпоративну соціальну відповідальність, кодекси поведінки покупця і постачальників;

- законодавчий аспект: існує низка юридичних вимог ЄС і Великої Британії, які повинні дотримуватися під час проведення закупівельної діяльності; приклади чинного законодавства включають: Закон про рабство 2015, Закон про несвоечасну оплату заборгованості 2013, Закон про рівність 2010, Закон про хабарництво 2010.

Приклади дій персоналу щодо ведення соціально відповідальних закупівель:

- проведення тренінгів для персоналу з питань Відповідальних Закупівель;
- отримання підтверджень, що постачальники виплачують зарплату своєму персоналу (і співробітникам у своїх ланцюгах постачання, де це необхідно) відповідно до прожиткового мінімуму Великої Британії;
- прагнення оплатити послуги всіх постачальників протягом 30 діб після отримання дійсного рахунку-фактури або раніше, якщо це необхідно;
- вимагання від постачальників платити своїм субпідрядникам протягом 30 діб під час дії контракту з університетом;
- урахування всіх відповідних аспектів Відповідальних Закупівель під час відбору нових постачальників;
- припинення співпраці з постачальниками, які демонструють умисне нехтування принципами Відповідальних Закупівель;
- подальший розвиток підходу університету до виявлення та уникнення будь-яких виявів рабства і торгівлі людьми;
- справедливе ставлення до всіх потенційних постачальників і однакові умови протягом усього процесу закупівель;
- мінімізація відходів і використання матеріалів, включаючи зменшення споживання енергії та води, надання переваги продукції та послугам з найвигіднішим економічним циклом;
- обмеження будь-якого негативного впливу на навколишнє середовище та збереження біорізноманіття під час закупівлі робіт;
- у певних випадках розділення закупівель на менші частини, щоб забезпечити кращий доступ та можливості для постачальників мікро-, малого та середнього бізнесу;
- забезпечення можливостей для залучення місцевих постачальників.

⁴³⁴Expenses Policy. Expenses, Benefits, Hospitality and Gifts. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/-/media/project/functions/finance/documents/expenses-policy.pdf?la=en&hash=3FB91A6C9D4A6F7E408E4B7BEE98A07A>.

⁴³⁵Responsible Procurement. Code of Practice. *University of Bath*. 2023. URL: <https://www.bath.ac.uk/publications/responsible-procurement-code-of-practice-document/attachments/responsible-procurement-code-of-practice.pdf>.

4. Політика сталих закупівель Newcastle University⁴³⁶ зобов'язує працівників усвідомлювати позитивний вплив сталого розвитку та обмежувати негативний вплив на суспільство. Політика визначає три групи пріоритетів:

- 1) екологічні – зменшення викидів вуглецю, енергоефективність і водозбереження, прийняття принципів циклічної економіки в управлінні відходами, збереження та примноження біорізноманіття;
- 2) соціальні – соціальна справедливість як спільна робота для створення справедливого суспільства, максимізація соціальної цінності через ланцюги поставок університету, запобігання та уникнення сучасного рабства, підтримка місцевих громад, національних і міжнародних спільнот, поліпшення екологічних практик під час подорожей;
- 3) фінансові – співвідношення ціни та якості, соціально відповідальне інвестування.

5. Політика щодо відряджень (ділових поїздок), пов'язана з викидами вуглецю, University of Glasgow вимагає від працівників враховувати викиди вуглецю та будь-які ризики, що можуть бути пов'язані з діловою поїздкою, і, відповідно, реєструвати будь-яку заплановану поїздку на Університетському порталі схвалення подорожей. Університет розробив для співробітників Посібник зі сталого розвитку ділових поїздок⁴³⁷, який надає інструменти й приклади, які допомагають визначити, чи виправдана поїздка, і, якщо так, то як зменшити пов'язаний із цим вплив вуглецю. Крім того, університет надає звітні дані щодо річного впливу викидів вуглецю від ділових поїздок для підрозділів (коледжів, шкіл, факультетів).

Так, частина фінансових політик, такі як положення про облікову політику, про оплату праці, про стипендіальне забезпечення, антикорупційна політика, є обов'язковими і наявні у всіх українських університетах. Положення щодо оплати праці працівників і виплат для студентів здебільшого доступні лише для внутрішнього користування як у вітчизняних, так й іноземних ЗВО. Деякі з положень, наприклад, положення про закупівлі, положення щодо фінансового планування та бюджетування чи положення про відрядження, є у більшості українських ЗВО. Однак багато з них не враховують принципи соціальної відповідальності, а також відсутні у відкритому доступі та не оприлюднюються через низку внутрішніх причин.

Інші політики, такі як політика аудиту, страхування, інвестиційна політика, політика фандрайзингу, не застосовуються у роботі вітчизняних університетів. На нашу думку, причиною цього є незрозуміння фахівців і керівництва як працювати з такими політиками та відсутність конкретного законодавства щодо використання таких фінансових інструментів саме для університетів. Запровадження таких внутрішніх політик у межах національного та міжнародного законодавства може розв'язати низку фінансових проблем ЗВО.

У кожного університету бачення власної фінансової політики та фінансової стратегії є індивідуальним, визначається стратегічними цілями та залежить від особливостей діяльності. Важливими є створення допоміжних структур, відділів або налагодження системи консультацій, що допомагають у реалізації внутрішніх фінансових політик. Враховуючи досвід британських університетів та особливості українських ЗВО, пропонуємо структурувати основні фінансові політики за напрямками фінансово-економічної роботи в університеті (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Основні фінансові політики українських закладів вищої освіти

Складові / розділи фінансової політики університету	Документ, що регулює відповідні розділи	Основна цільова аудиторія
Повноваження щодо підписів та фінансової відповідальності	Наказ / положення про фінансову структуру університету	Інвестори, грантодавці, інші зовнішні користувачі, працівники, студенти
Облікова політика	Наказ про облікову політику	Інвестори, грантодавці, аудитори
Фінансова звітність	Порядок подання звітності, обов'язкові документи для оприлюднення	Інвестори, грантодавці, аудитори, громадськість
Фінансове планування	Наказ / положення щодо фінансового планування та бюджетування	Працівники
Закупівлі	Порядок / положення щодо здійснення закупівель	Працівники, грантодавці, аудитори
Виплати працівникам	Колективний договір, положення про оплату праці, положення про преміювання	Працівники
Порядок оплати відряджень	Положення про відрядження	Працівники
Виплати, підтримка, гранти для студентів	Положення про стипендії, соціальні виплати, конкурси для студентів	Студенти, абітурієнти
Вартість та порядок оплати за навчання, політика знижок, розтермінування, управління	Наказ про встановлення вартості навчання, порядок оплати, фінансові умови та строки оплати	Студенти, абітурієнти

⁴³⁶ Sustainable Procurement Policy. Newcastle University. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/work-with-us/procurement/sustainable/>
⁴³⁷ Sustainable Business Travel Guidance. University of Glasgow. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/sustainability/travel/business/>

платежами		
Міжнародні гранти та проекти	Положення щодо реалізації міжнародних проектів	Працівники, грантодавці
Обов'язковий та незалежний аудит	Наказ / положення щодо проведення аудиту	Інвестори, грантодавці
Програми страхування	Наказ / положення щодо програм страхування для працівників і студентів	Працівники, студенти
Пошук фінансування, фандрайзинг, ендавмент-фонд	Інформація щодо отримання грантів, стипендій, додаткового фінансування для освіти та досліджень	Працівники, студенти
Інвестиційна політика	Положення щодо інвестиційної політики	Інвестори, грантодавці, працівники
Ключові політики щодо фінансового менеджменту	Політика щодо програмного забезпечення та підтримки фінансових процесів; Політика щодо конфлікту інтересів; Антикорупційна політика, політика боротьби з шахрайством, кодекс етики працівників; Екологічна політика, політика енергетичного менеджменту; Інші внутрішні політики (інформаційної безпеки, архів та ін.)	Всі категорії зовнішніх і внутрішніх користувачів

Важливо, щоб зазначені документи правильно відображали основні цілі стратегії університету і працювали на їх досягнення, а не були лише формальними. Відповідно до принципів європейського врядування⁴³⁸, документи мають бути системними, читабельними, простими.

У кожного університету своє бачення щодо реалізації соціальної відповідальності, акценти робляться на тому, що найкраще відображає спроможність університету впливати на суспільство. Проте всі принципи соціальної відповідальності відображаються у освітньо-науковій, управлінській і господарській діяльності ЗВО.

Розглядаючи фінансові політики як інструменти реалізації соціальної відповідальності, можна виділити методи фінансового регулювання реалізації соціальної відповідальності в університетах (табл. 6.2):

1) пряма фінансова підтримка добробуту працівників і студентів, що включає систему винагород, премій за впровадження соціальної відповідальності в освітній процес, залучення студентів і громади до соціальних проектів та досліджень; соціальні пакети для персоналу (програми медичного та накопичувального страхування, пенсійне забезпечення) відображаються у положенні про оплату праці, положенні про матеріальне заохочення та преміювання, мотивації персоналу;

2) непряме фінансування через створення інфраструктури та надання послуг регулюється положенням про професійний розвиток науково-педагогічних та наукових працівників, положенням про інфраструктуру, студентське містечко, соціальні послуги та ін.;

3) регулювання політик витрат та інвестицій, що включають дотичні політики та діяльність у сфері використання коштів та інвестицій: інвестиційна політика, політика (положення) щодо публічних закупівель; антикорупційна програма, положення щодо боротьби з шахрайством, положення щодо конфіденційності та захисту персональних даних та ін.

Таблиця 6.2
Фінансові політики як інструмент реалізації соціальної відповідальності сучасного закладу вищої освіти

Можливі джерела фінансування	Методи та інструменти фінансового регулювання		
	Пряма фінансова підтримка добробуту працівників і студентів	Непряма фінансова підтримка добробуту працівників і студентів	Регулювання політик витрат та інвестицій
Загальний фонд (навчання, наука) в межах економії коштів фонду оплати праці та відповідно до кошторису витрат. Спеціальний фонд (навчання, наука, гранти та проекти,	Система винагород, премій за впровадження соціальної відповідальності в освітній процес	Система кар'єрного просування за впровадження соціальної відповідальності в освітній процес	Відповідальні закупівлі та використання ресурсів для навчання, досліджень та забезпечення корпусів і гуртожитків
	Система винагород, премій за залучення студентів і громади до соціальних проектів і досліджень	Система кар'єрного просування за залучення студентів і громади до соціальних проектів і	Антикорупційна політика, боротьба з шахрайством

⁴³⁸ European Governance: A White Paper. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_10.

згідно з бюджетом)		досліджень	
Спеціальний фонд. Кошти ендавменту / благодійного фонду	Програми медичного страхування	Створення інфраструктури для дозвілля працівників та їх сімей (знижки, пільги, соціальна інфраструктура)	Маркетингові заходи щодо соціальних і громадських проєктів, спрямовані на згуртування та залучення громади
	Система пенсійного забезпечення	Психологічна підтримка	Інвестиції в проєкти, що враховують цілі сталого розвитку, соціальні та екологічні аспекти
Інституційні політики	Положення про оплату праці, положення про матеріальне заохочення та преміювання, рейтинги щодо оплати праці та мотивації академічного персоналу	Положення про професійний розвиток науково-педагогічних та наукових працівників, положення про соціальну роботу та ін.	Політика соціальної та екологічної відповідальності у закупівлях; Антикорупційна програма, положення щодо боротьби з шахрайством; Положення щодо конфіденційності щодо персональних даних

Ці та інші методи університети можуть використовувати залежно від джерел і розмірів фінансового забезпечення, побудованої мережі комунікацій та партнерства університету.

На сьогодні рівень фінансової автономії українських університетів не дає можливості вільно розпоряджатись коштами, існуючі обмеження щодо використання коштів загального фонду дозволяють використовувати їх лише на деякі методи прямої підтримки в межах кошторису та за економії коштів. За недостатнього фінансування з державного бюджету більшість заходів фінансується, як правило, за рахунок коштів спеціального фонду. Українські ЗВО користуються також коштами благодійних фондів. Механізм роботи ендавментів як одного з джерел фінансування ще недостатньо поширений серед українських ЗВО.

Складові та джерела фінансування можуть варіювати залежно від потреб та особливостей працівників, студентів і громади, але загалом механізм реалізації залежить від стратегічних цілей університету та прагнення управлінської команди втілити концепції соціальної відповідальності в громаді та суспільстві.

Висновки до розділу 6. Перспективи

СВУ розширює традиційну місію університетів у прагненні віднайти рішення для розв’язання економічних, соціальних та екологічних проблем суспільства. Середовище, в якому працюють університети, вимагає від них активнішої участі у сприянні покращенню суспільства через інтеграцію соціальної відповідальності в інституційне управління, навчання, дослідження, послуги та громадську діяльність.

У зв’язку зі збільшенням глобальних викликів, кліматичною кризою, масштабними переміщеннями населення, зростаючою різноманітністю суспільства, фінансовою кризою та іншими викликами сучасного світу університети змінюють підходи та практики діяльності, переглядаючи свої інституційні політики та практики, а також застосовуючи нові методи взаємодії з громадою та впливу на суспільство.

Спираючись на визначення соціальної відповідальності відповідно до ISO та враховуючи зазначені дослідження у сфері університетської соціальної відповідальності, можна зробити висновок, що СВУ є відповідальністю університету за вплив його рішень і діяльності на громаду та суспільство через прозору та етичну поведінку, що сприяє сталому розвитку, включаючи здоров’я та добробут суспільства; враховує інтереси стейкхолдерів; відповідає чинному законодавству та міжнародним нормам поведінки; інтегрована та практикується в діяльності університету через інституційні стратегії, політики та положення.

СВУ включає два аспекти впливу університету на соціальний та економічний добробут: через власну господарську діяльність та через освітню й дослідницьку діяльність. Відповідні положення соціальної відповідальності відображені в інституційних документах.

СВУ впроваджується за такими підходами:

—університет виділяє соціальну відповідальність у стратегії як мету і, відповідно, має окремий стратегічний план (програму) щодо впровадження соціальної відповідальності. В інших інституційних політиках, в тому числі фінансових, враховані аспекти соціальної відповідальності відповідно до зазначеного плану.

—університет не виділяє соціальну відповідальність в окрему стратегію та політику, але зобов’язання щодо неї наскрізно проходить у всіх його діях і політиках, в тому числі фінансових, визначаючи певні аспекти соціальної відповідальності в основних інституційних положеннях.

У будь-якому з цих підходів політика соціальної відповідальності, фінансові інструменти та важелі реалізації підвищують благополуччя працівників, студентів і громади загалом. Фінансова політика університету разом з іншими інституційними політиками, проєктами, організаційно-управлінськими заходами, що

відображають аспекти соціальної відповідальності університету, є інструментами, які утворюють механізм реалізації СВУ.

Фінансова політика університету є цілеспрямованою діяльністю управлінської команди, реалізується через фінансову стратегію університету, що є складовою інституційної стратегії, і фінансову тактику – внутрішні фінансові політики, практики та інструкції служб, що забезпечують фінансову роботу університету.

У фінансовій стратегії університету соціальна відповідальність виявляється у прагненні закладу бути фінансово, екологічно та соціально стійким, що вимірюється показниками перевищення доходів над витратами, як можливість для інвестицій та розвитку, і рівнем та ефективністю інвестицій університету. Динаміка інвестицій та кількість інноваційних проєктів є одним із найпоказовіших фінансових показників СВУ.

Фінансові політики університету відображають напрям фінансової стратегії та виконують роль інструкцій та роз'яснень для працівників університету та інших зацікавлених сторін. Чітка організація та прозорість усіх сфер фінансової роботи допомагає управлінцям забезпечити злагоджену роботу підрозділів як усередині університету, так і з зовнішніми користувачами. Тому політики мають бути живими документами, які переглядаються у форматі змін стратегії та поточної роботи університету. В кожній політиці закладена відповідальність працівників за подальшу соціальну та економічну стійку практику через свою власну діяльність.

Кожен університет формує власне бачення щодо фінансової стратегії та фінансових політик. Структура фінансових положень та їх зміст визначаються стратегічними цілями, основними напрямками фінансово-економічної роботи та залежать від особливостей діяльності університету.

Методи фінансового регулювання реалізації соціальної відповідальності в університетах закладені у внутрішніх політиках, їх можна класифікувати як пряму фінансову підтримку добробуту працівників і студентів, що включає систему винагород, премій за впровадження соціальної відповідальності в освітній процес, залучення студентів та громади до соціальних проєктів та досліджень; соціальні пакети для персоналу; непряме фінансування через створення інфраструктури та надання послуг; регулювання політик витрат та інвестицій, що включають дотичні політики та діяльність у сфері використання коштів та інвестицій.

Українські університети потребують перегляду фінансових політик, оскільки це дасть їм можливість подолати поточні виклики в найближчому майбутньому, щоб бути більш гнучкими та конкурентоспроможними. Кожен університет несе відповідальність за розвиток соціальних, екологічних та економічно стійких практик. Фінансування має вирішальне значення для досягнення університетом своїх стратегічних цілей, але досягнення цих цілей може бути успішним лише тоді, коли аспекти соціальної відповідальності враховані достатньо, як у стратегії, так й фінансових політиках університету.

Список використаних джерел

1. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Всесвітня конференція з вищої освіти – 2009. UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 р. 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.
2. Оржель О. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства: навч. посібник. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.
3. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.
4. Шофолова Н. Фінансова політика закладів вищої освіти. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2022. № 13. С. 70–80. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-13-70-80>.
5. Шофолова Н. Фінансові аспекти реалізації соціальної відповідальності університетів. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія «Економічні науки». 2023. № 5. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-5-8927>.
6. Advisory Group 1 on Social Dimension. Final Report. EHEA. 2020. URL: https://ehea.info/Upload/AG1_Social_Dimension_Final_Report.pdf.
7. Afriyie A.O. Financial sustainability factors of higher education institutions: a predictive model. *International Journal of Education, Learning and Development*. 2015. Vol. 2, № 3. P. 17–38. URL: <https://www.eajournals.org/wp-content/uploads/Financial-Sustainability-Factors-of-Higher-Education-Institutions.pdf>.
8. Bennetot Pruvot E., Estermann T. Allocating core public funding to universities in Europe: state of play & principles. *European University Association*. 2022. P. 5. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/funding%20models%20v2.pdf>.
9. Coelho M., Menezes I. University Social Responsibility, Service Learning, and Students' Personal, Professional, and Civic Education. *Sec. «Educational Psychology»*. 2021. Vol. 12. 2021. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.617300>.
10. Communication from the commission on a European strategy for universities. URL: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-01/communication-european-strategy-for-universities-graphic-version.pdf>.
11. European Governance: A White Paper. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_01_10.
12. European University Association. Universities without walls. A vision for 2030. 2021. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/universities%20without%20walls%20%20a%20vision%20for%202030.pdf>.

13. Expenses Policy. Expenses, Benefits, Hospitality and Gifts. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/-/media/project/functions/finance/documents/expenses-policy.pdf?la=en&hash=3FB91A6C9D4A6F7E408E4B7BEE98A07A>.
14. Finance policies. *University College London*. 2023. URL: <https://www.ucl.ac.uk/staff/policies/2021/jun/finance-policies>.
15. Finance policies. *University of Reading*. 2021. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/forms-and-guides-policies-and-procedures>.
16. Financial strategy in higher education institutions. A business approach. Guidance for governors, heads of institution and senior managers. *Higher Education Funding Council for England (HEFCE)*. 2002. URL: <https://masqueuniversidadblog.files.wordpress.com/2011/10/financial-strategy-for-universities-a-business-approach-hefce-20021.pdf>.
17. Five-year plan: our people, our values. *University of Manchester*. 2023. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62335>.
18. Forms and Guides, Policies and Procedures. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/forms-and-guides-policies-and-procedures>.
19. From Newcastle. For the world. Our vision & Strategy. *Newcastle university*. 2023. URL: https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/whoweare/files/vision-and-strategy_compressed.pdf.
20. Guidance on social responsibility. *International standard. ISO 26000*. URL: https://iso26000.info/wp-content/uploads/2017/06/ISO-26000_2010_E_OBPpages.pdf.
21. Investment Policy. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/forms-and-guides-policies-and-procedures/finance-service-levels-policies-and-procedures/investment-policy>.
22. Kozirog K., Lucaci S.-M., Berghmans S. Universities as key drivers of sustainable innovation ecosystems. Results of the EUA survey on universities and innovation. *European University Association*. 2022. P. 19. URL: <https://eua.eu/downloads/publications/innovation%20report.pdf>.
23. Modern governance in higher education. URL: <https://www.bmbwf.gv.at/en/Topics/Higher-education---universities/Modern-governance-in-higher-education.html>.
24. Muhammad Ali, Ishamuddin Mustapha, Sharina Osman, Umar Hassan. University social responsibility: A review of conceptual evolution and its thematic analysis. *Journal of Cleaner Production*. 2021. Vol. 286. 124931. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124931>.
25. Newcastle University. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/>
26. Newcastle University's Equality, Diversity and Inclusion Strategy. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/media/wwwnclacuk/whoweare/files/NU%20-%20EDI%20Strategy%2028022020%20FINAL%20w.Logo.pdf>.
27. Organization for Economic Co-operation and Development. On the Edge: Securing sustainable future for higher education. Report of the OECD/IMHE – HEFCE project on financial management and governance of higher education institutions. 2004. URL: www.oecd.org/edu/imhe/33642717.pdf.
28. Our Commitment to the United Nations' Sustainability Goals. *University of Glasgow*. 2023. <https://www.gla.ac.uk/explore/unsdgs/>
29. Our policies and procedures. Student health and wellbeing policies and procedures. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/foi/publication-scheme/policies/>
30. Our policies and procedures. University Health and Safety Policy. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/foi/publication-scheme/policies/>
31. Our Strategy: World Changers Together. *University of Glasgow*. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/explore/strategy/>
32. Our Vision, Values and Strategy. From Newcastle. For the world. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/vacancies/working-for-us/our-vision-values-and-strategy/>
33. Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X., Barrena-Martínez J. Drivers and barriers of University Social Responsibility: integration into strategic plans. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*. 2019. Vol. 15, No 1/2. URL: <https://doi.org/10.1504/WREMSD.2019.098475>.
34. Rome Ministerial Communiqué. Annex II. Principles and Guidelines to Strengthen the Social Dimension of Higher Education in the EHEA. URL: https://www.ehea.info/Upload/BFUG_DE_UK_73_9_b_PaG_SD.pdf.
35. Responsible Procurement. Code of Practice. *University of Bath*. 2023. URL: <https://www.bath.ac.uk/publications/responsible-procurement-code-of-practice-document/attachments/responsible-procurement-code-of-practice.pdf>.
36. Social responsibility and civic engagement plan. *University of Manchester*. 2023. URL: <https://documents.manchester.ac.uk/display.aspx?DocID=62112>.
37. Social responsibility at The University of Manchester. *University of Manchester*. 2023. URL: <https://www.manchester.ac.uk/discover/social-responsibility/>
38. Staff W. Rating universities on social responsibility: QS Stars. 2022. <https://www.topuniversities.com/qs-stars/qs-stars/rating-universities-engagement-qs-stars>.
39. Strategy and organisational culture. Learning & Teaching Paper # 17 / eds D. Andone, M. Brown, H. Peterbauer. *European University Association*. 2022. URL: <https://eua.eu/resources/publications/1010:strategy-and-organisational-culture-group-report.html>.

40. Strategic plan 2018–2023. *University of Oxford*. 2018. URL: https://www.ox.ac.uk/sites/files/oxford/field/field_document/Strategic%20Plan%202018-23.pdf.
41. Sustainability. *University of Glasgow*. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/sustainability/>
42. Sustainable Business Travel Guidance. *University of Glasgow*. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/sustainability/travel/business/>
43. Sustainable Procurement Policy. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/work-with-us/procurement/sustainable/>
44. Themes. Reducing Newcastle University's environmental impact. *Newcastle University*. 2023. URL: <https://www.ncl.ac.uk/sustainable-campus/themes/>
45. The University strategy map 2018–2025. *University of Huddersfield*. 2018. URL: https://www.hud.ac.uk/media/assets/document/vco/strategy_map_updated_22.pdf.
46. UCL 2034: a 20-year strategy for UCL. *University College London*. 2023. URL: <https://www.ucl.ac.uk/2034/enablers/financing-ambitions>.
47. University Social Responsibility: A Common European Reference Framework. Final public report of the eu-usr project, 52709-Ilp-2012-1-ro-erasmus-esin, February 2015. URL: <http://www.eu-usr.eu/wp-content/uploads/2015/04/D1.4-Final-Report-Public-Part-EN.pdf>.
48. University of Glasgow. 2023. URL: <https://www.gla.ac.uk/>
49. University of Reading Financial Regulations. *University of Reading*. 2022. URL: <https://www.reading.ac.uk/finance/-/media/project/functions/finance/documents/financial-regulations-final-july-2021.pdf?la=en&hash=DE6C9B6DEE6D36E6F5279F19B7345A8B>.
50. University Social Responsibility Network. 2023. URL: <https://www.usrnetwork.org/about-usrn/background-introduction/>
51. Vision for the future «Principles and Guidelines for Social Dimension (PAG)». *EHEA*. 2019. URL: http://www.ehea.info/Upload/AG_1_SD_Vision_SWOT.pdf.
52. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. Paris, 1998. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952>.

Леся Червона,
кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-3036-3668>

Анотація

Актуалізовано основні аспекти студентського виміру соціальної відповідальності університету. Розглянуто студентський вимір соціальної відповідальності університету за такими напрямками: управління та стратегія; академічна сфера; соціальний розвиток; екологічна відповідальність. Виокремлено основні аспекти соціальної відповідальності університету перед студентами та студентів в університеті. Визначено основні механізми реалізації соціальної відповідальності університетів (студентський вимір) України у мирний час, в умовах війни та повоєнного відновлення. Спираючись на приклади успішного втілення соціальної відповідальності університетів, запропоновано основні критеріїв виміру соціальної відповідальності університетів (студентський аспект). Запропоновано практичні рекомендації українським університетам щодо розвитку соціальної відповідальності та розроблено покрокову методику розвитку соціальної відповідальності університету з урахуванням студентського виміру.

Ключові слова: європеїзація, повоєнне відновлення, соціальна відповідальність університету, сталий розвиток, студенти.

«Повномасштабне воєнне вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 р. стало як для України, так і для світової спільноти каталізатором, який пришвидшив переосмислення базових цінностей сучасного суспільства, співвідношення прав, свобод і відповідальності індивіда, групи, спільноти, держави, суспільства загалом стосовно себе та інших, створив умови для подальшої трансформації сучасного світу. Простих громадян війна спонукала переглянути власні потреби, інтереси, межі та міру втручання у власне приватне життя інших людей, груп, спільнот, держави чи суспільства загалом, обмеження прав і свобод та розширення обов'язків щодо себе та інших тощо. У цьому зв'язку активнішими стали суспільні зміни, що визначають подальший вектор розвитку світу, зокрема, актуалізувалося значення відповідальності, передусім соціальної, що характеризує як індивіда, так і групу, спільноту, державу чи суспільство у цілому. Актуалізація соціально відповідального ставлення до себе та інших на тлі боротьби з воєнною агресією росії поширюється на всі сфери життя суспільства (освітню, політичну, соціально-економічну, духовну), фактично узгоджуючись із цілями сталого розвитку»⁴³⁹.

Тема «Соціальна відповідальність університету задля сталого розвитку, повоєнного відновлення та європеїзації України: студентський вимір» є актуальною з багатьох причин. По-перше, війна завдала величезної шкоди Україні, і університети можуть відіграти важливу роль у повоєнному відновленні. По-друге, сталий розвиток є ключовим питанням для майбутнього України, і університети можуть допомогти розробити та реалізувати рішення, які сприятимуть сталому розвитку. По-третє, європеїзація є важливим кроком для України, і університети можуть допомогти зміцнити зв'язки України з ЄС.

Актуальність цієї теми полягає в необхідності дослідження та розуміння ролі студентської спільноти у реалізації соціальної відповідальності університету (СВУ). Україна стоїть на шляху європейської інтеграції, але для досягнення цієї мети необхідні не лише зміни у політичній та економічній сферах, а й розвиток громадянського суспільства і сталого розвитку. Університети, як осередки освіти та науки, відіграють важливу роль у вихованні активної, свідомої та відповідальної молоді, яка сприятиме сталому розвитку України та її інтеграції в європейський простір. Дослідження студентського виміру СВУ дає можливість визначити актуальні завдання і напрями розвитку студентської спільноти, а також виробити нові підходи до формування сталого та соціально відповідального суспільства в Україні.

СВУ є важливим чинником у розвитку суспільства. Університети можуть допомогти студентам розвинути необхідні навички і знання, щоб вони зробили свій внесок у відродження України. Студенти можуть відігравати провідну роль у СВУ, беручи участь у волонтерській роботі, соціальних проєктах та інших формах участі в житті університету.

Актуальність теми впливає з потреби залучити університетську спільноту до активної участі у соціально-економічному та політичному відродженні України, зокрема, у стійкому розвитку поствоєнного суспільства та його європеїзації. Університети відіграють вагомую роль у підготовці кваліфікованих кадрів для регіонального та національного розвитку, але це вимагає більшого зосередження університетського середовища на соціальній

⁴³⁹ Рябенко В., Червона Л. Соціально відповідальна взаємодія університетів і суспільства у вимірах сталого розвитку під час війни та повоєнного відновлення України. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення*: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти, 2022. С. 19–29. С. 19. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-56-8-2022>.

відповідальності. Студенти, у свою чергу, є активною частиною університетської спільноти та мають великий потенціал для ініціювання позитивних змін у своїх громадах. Дослідження СВУ в студентському вимірі може виявити перешкоди і можливості для розвитку ціннісних орієнтацій, залученості студентства у громадську діяльність та побудови сталого розвитку в Україні. Таке дослідження сприятиме посиленню свідомості студентів щодо їхньої соціальної ролі та впливу, який вони можуть чинити на майбутнє країни, а також розробленню ефективних стратегій, що забезпечать університету можливість відповідати на потреби суспільства в епоху сталого розвитку, повоєнного відновлення та європеїзації.

СВУ має велике значення в контексті сталого розвитку та повоєнного відновлення для України, а саме:

1. Підготовка кваліфікованих кадрів: університети є осередками освіти та науки, головне їх завдання – підготовка висококваліфікованих фахівців. Сталий розвиток і повоєнне відновлення вимагають розуміння сучасних тенденцій, нових технологій, екологічного та економічного розвитку. Університети можуть забезпечити формування компетенцій у студентів, які сприятимуть розвитку усіх галузей економіки та соціального сектору для довгострокового розвитку країни.

2. Дослідження та інновації: університети займаються науковими дослідженнями та розробками, які сприятимуть сталому розвитку та повоєнному відновленню. Нові ідеї, технології та інновації університетської наукової спільноти можуть забезпечити нові можливості для розвитку країни та поліпшення якості життя населення.

3. Громадська діяльність та залученість студентів: студенти є важливою силою університетської спільноти та можуть зробити значний внесок у соціальний розвиток країни. Їх активна участь у громадській діяльності, добровільній роботі та інших соціальних ініціативах допомагає розв'язувати суспільні проблеми та сприяє формуванню стійкого суспільства. Будучи молодими, творчими та енергійними, студенти можуть стати справжніми агентами змін у країні.

4. Посилення міжнародного співробітництва: усвідомлення соціальної відповідальності університету сприяє його міжнародному співробітництву та європеїзації. Співпраця з іншими університетами та науковими центрами за кордоном збільшує можливості доступу до нових знань, технологій і методик, сприяє обміну ідеями та культурою. Це зміцнює позицію України в європейському освітньому та науковому просторі.

Таким чином, СВУ необхідна для сталого розвитку, повоєнного відновлення та європеїзації України. Вона сприяє підготовці кваліфікованих фахівців, залученню студентів до громадської діяльності, розвитку досліджень та інновацій, а також зміцненню міжнародного співробітництва. Це важливий елемент суспільного прогресу та побудови майбутнього сталого та процвітаючого суспільства.

Соціальна відповідальність університету: студентський аспект (розгляд за напрямками: управління та стратегія; академічна сфера; соціальний розвиток; екологічна відповідальність)

Студентський вимір СВУ є важливим, оскільки студенти є активною частиною університетської спільноти та мають великий потенціал для просування соціально відповідальних ініціатив. Орієнтуючись на запропоновані у рамках проєкту «Проєкт EC-USR»⁴⁴⁰ етапи реалізації стратегії СВУ та розроблені еталонні стандарти з визначеними її критеріями, ми пропонуємо розглядати студентський вимір СВУ за декількома напрямками:

1. *Управління та стратегія*: студенти мають можливість впливати на управління та стратегію університету активною участю в студентських органах самоврядування та представницьких організаціях. Вони можуть сприяти розвитку соціально відповідальних політик університету, враховуючи потреби студентської спільноти та реагуючи на соціальні проблеми.

2. *Академічна сфера*: студенти можуть пропонувати нові курси, заходи та ініціативи, спрямовані на підвищення свідомості щодо соціальної відповідальності, залучення до дослідницької та громадської діяльності, а також практичного застосування теоретичних знань у реальному житті.

3. *Соціальний розвиток*: студенти можуть активно долучатись до громадських проєктів та ініціатив, спрямованих на соціальний розвиток. Це можуть бути програми волонтерства, підтримка уразливих груп населення та інші дії з поліпшення соціально-економічного стану.

4. *Екологічна відповідальність*: студентська спільнота може бути драйвером змін екологічної відповідальності. Вони можуть втілювати екологічні ініціативи, популяризувати екологічний спосіб життя та застосування екологічно чистих технологій.

Ці напрями взаємопов'язані та можуть бути реалізовані через співпрацю з адміністрацією університету, викладачами та іншими студентами. Залученість студентів до СВУ сприяє виконанню місії університету, формуванню відповідальної та зрілої молоді, а також розвитку сталого суспільства.

У світі «... зростає визнання та заклик до соціальної / суспільної відповідальності вищої освіти, спонукаючи ЗВО виявляти та вирішувати проблеми, які впливають на добробут спільнот, націй та глобального суспільства, а також запроваджувати низку інноваційних освітніх методів, здатних сприяти критичному мисленню та креативності студентів у межах предметних знань, а також за їх межами»⁴⁴¹, тому для сучасних університетів важливо підтримувати й стимулювати студентські ініціативи з соціальної відповідальності, а також

⁴⁴⁰ Final public report of the EU-USR Project, 52709-LLP-2012-1-RO-ERASMUS-ESIN, February 2015. URL: <http://www.eu-usr.eu/>

⁴⁴¹ Coelho M., Menezes I. University Social Responsibility, Service Learning, and Students' Personal, Professional, and Civic Education. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.617300>.

надавати їм необхідну підтримку та ресурси для реалізації. Це сприятиме посиленню свідомості й активності студентів та спрямує їх енергію на підтримку процесів сталого розвитку, повоєнного відновлення та європеїзації України.

Роль студентів у СВУ надзвичайно важлива і може розглядатися з кількох аспектів:

1. Активна участь у студентському самоврядуванні: студентські органи самоврядування є інструментом, який дає студентам можливість активно брати участь в ухваленні рішень, формуванні політик і програм університету. Студенти можуть брати участь у засіданнях, комітетах, проєктних групах та сприяти розвитку соціально відповідальних проєктів.

2. Запровадження соціально відповідальних ініціатив: студенти можуть започатковувати ініціативи, спрямовані на поліпшення соціальної ситуації як на кампусі, так і в спільноті. Це проєкти з екології, благодійні акції, здоров'я та інші форми громадської діяльності, які позитивно впливають на місцеве середовище.

3. Мобілізація та організація студентської спільноти: студенти можуть відігравати ключову роль у мобілізації і організації студентської спільноти для спільної реалізації соціальних проєктів. Вони можуть залучати інших студентів до участі у громадських заходах, підтримувати культурний обмін, сприяти формуванню активної та позитивної атмосфери на кампусі.

4. Активне залучення до вирішення глобальних проблем: студенти можуть приєднуватися до глобальних об'єднань та ініціатив, спрямованих на розв'язання важливих світових проблем, таких як боротьба зі зміною клімату, бідність, нерівність та соціальна несправедливість. Вони можуть лобювати соціально відповідальні питання і активно долучатися до глобальної політики заради змін.

5. Розвиток освіти й свідомості: студенти можуть сприяти розвитку освіти та підвищенню соціальної свідомості, проводячи освітні заходи, просуваючи інформацію про соціальні питання, беручи участь у дискусіях та лекторіях для розширення знань та свідомості університетської спільноти.

Беручи активну роль у СВУ, студенти можуть зробити значний внесок у формування позитивного впливу університету на суспільство і просунути цінності сталого розвитку та соціальної відповідальності. Вони є невід'ємною частиною університетської спільноти, яка сприяє сталому розвитку та збереженню соціальних цінностей.

Основні аспекти соціальної відповідальності університету перед студентами та студентів в університеті

Розгляд ролі / місця студентів у структурі СВУ з двох позицій, а саме відповідальності університетів перед студентами і відповідальності самих студентів⁴⁴², відкриває комплексний підхід до соціальної відповідальності в освітній сфері. Обидві ці позиції взаємопов'язані та доповнюють одна одну. Відповідальність університету перед студентами полягає у створенні умов для їх успіху та розвитку, тоді як відповідальність студентів полягає в активному внеску в життя університетської спільноти та дотриманні її цінностей і стандартів. Цей взаємозв'язок сприяє створенню стійкої та відповідальної університетської культури.

Виходячи з розуміння цілей вищої освіти (з точки зору її соціального призначення) щодо забезпечення студентам якісної освіти та навчання, що сприяє особистісному, соціальному та академічному розвитку⁴⁴³, можемо сформулювати визначення *соціальної відповідальності університету перед студентами* – зобов'язання університету забезпечувати якісну освіту та навчання, сприяти особистісному, соціальному та академічному розвитку студентів, а також створювати безпечне та інклюзивне середовище для навчання.

Основні аспекти соціальної відповідальності університету перед студентами включають:

1. Доступ до якісної освіти – університет зобов'язаний забезпечувати студентам доступ до якісної освіти та підготовку висококваліфікованих фахівців, зокрема, розроблення актуальних навчальних програм, залучення викладачів з великим потенціалом, забезпечення сучасного навчального середовища та доступу до необхідних ресурсів.

2. Підтримка студентського самоврядування – університет має створити умови для розвитку студентського самоврядування та представницьких органів, тобто забезпечити можливість студентам брати участь у процесах управління та ухваленні рішень щодо навчального процесу, студентського життя та соціальних питань.

3. Гарантування прав і свобод студентів – університет повинен гарантувати студентам право на свободу вираження своїх думок, свободу об'єднання та участі в громадському житті. Також важливо забезпечити можливість студентам отримати підтримку й захист у випадках порушення їхніх прав.

4. Підтримка розвитку студентського громадського життя – університет має сприяти розвитку студентського громадського життя і підтримувати студентські організації та ініціативи. Це може включати організацію студентських заходів, сприяння розвитку спортивних і культурних клубів, студентських проєктів та громадських послуг.

⁴⁴² Червона Л. Соціальна відповідальність університету: студентський вимір. *Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів*: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. С. 86–106. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-52-0-2021>.

⁴⁴³ Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014, № 37–38. Ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

5. Підтримка кар'єрного розвитку – університет повинен надати студентам підтримку у реалізації їхніх кар'єрних амбіцій: надання консультацій та підготовка до працевлаштування, організація практик і стажувань, сприяння контактам з роботодавцями та можливостям працевлаштування.

6. Забезпечення безпеки та здоров'я – університет повинен забезпечувати безпеку та здоров'я студентів, включаючи безпечні умови навчання і проживання, психологічну підтримку та доступ до медичних послуг.

Реалізація цих аспектів СВУ перед студентами важливі для створення сприятливого та розвиваючого середовища для успішного навчання та особистого розвитку студентів. СВУ перед студентами є ключовим елементом підготовки зрілої та відповідальної молоді, яка буде забезпечувати соціальний розвиток країни.

СВУ є передумовою для розвитку соціальної відповідальності студентів. Університети, які забезпечують якісну освіту та навчання, сприяють особистісному, соціальному та академічному розвитку студентів, а також створюють безпечне та інклюзивне середовище для навчання, створюють умови для розвитку соціальної відповідальності студентів.

«Соціальна відповідальність студентів здебільшого спрямована на прийняття відповідальності за власні дії. Це обіцянка, яку кожен має дати суспільству, працюючи над соціальними, культурними та екологічними проблемами»⁴⁴⁴. Соціальна відповідальність студентів перед університетом включає в себе низку аспектів та зобов'язань, які студенти беруть на себе у рамках своєї участі в університетському житті.

Основні аспекти соціальної відповідальності студентів в університеті включають:

1. Академічна дисципліна – студенти повинні чесно виконувати свої навчальні обов'язки та дотримуватися правил університету щодо академічної доброчесності. Це означає дотримання авторських прав, уникнення плагіату та інших форм шахрайства в навчанні, а також своєчасне і якісне виконання завдань та обов'язків.

2. Участь у громадському житті – студенти мають виявляти соціальну відповідальність активною участю у громадському житті університетської спільноти. Це можуть бути волонтерські дії, участь у студентських органах самоврядування, громадських проєктах і заходах, спрямованих на поліпшення умов навчання та життя студентів.

3. Соціальна взаємодія й толерантність – студенти повинні виявляти толерантність, повагу та розуміння до своїх колег-студентів, викладачів та інших членів університетської спільноти. Вони мають дотримуватися правил конструктивної комунікації, уникати дискримінації та будь-якої форми насильства.

4. Екологічна відповідальність – студенти повинні свідомо сприяти збереженню навколишнього середовища, дотримуватися принципів енергоефективності та екологічно чистого способу життя. Вони можуть брати участь у екологічних акціях, розповідати про переваги сталого розвитку та сприяти повсюдному впровадженню екологічно прийнятних практик у навчальному середовищі та поза ним.

5. Соціальна відповідальність через професійну діяльність – студенти мають усвідомлювати свою відповідальність у майбутній професійній діяльності та дотримуватися етичних стандартів і професійних норм, розуміти наслідки впливу своїх дій на суспільство та бути готовими робити позитивний внесок у своє професійне середовище.

Соціальна відповідальність студентів є важливим компонентом університетського життя. Вона сприяє становленню студентів як особистостей і громадян, а також розвитку університету та розв'язанню соціальних проблем. Соціальна відповідальність студентів є необхідною складовою для побудови соціального прогресу та стійкого розвитку.

Таким чином, соціальна відповідальність університетів і студентів взаємопов'язані. Університети несуть відповідальність за забезпечення умов для розвитку соціальної відповідальності студентів, а студенти, у свою чергу, – за активну участь у соціальних проєктах і програмах.

Політика і механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України (студентський вимір) у мирний час, в умовах війни та повоєнного відновлення

У мирний час СВУ (студентський вимір) спрямована на забезпечення доступу до освіти для всіх студентів, незалежно від їх походження, раси, статі, сексуальної орієнтації або інших чинників. Університети також працюють над підвищенням якості освіти та навчання, створенням безпечного і комфортного середовища для студентів, сприянням соціальній активності студентів та екологічної відповідальності.

Основні механізми реалізації СВУ (студентський вимір) у мирний час включають:

- розроблення і впровадження політики та процедур – заходи щодо доступності освіти, якості освіти та навчання, безпеки та комфорту, соціальної активності та екологічної відповідальності;
- забезпечення ресурсів – фінансові, людські та матеріальні;
- створення та розвиток партнерських відносин з іншими організаціями, які працюють у соціальній сфері. Вони можуть допомогти університетам у реалізації соціальних проєктів і програм.

В умовах війни СВУ (студентський вимір) спрямована передусім на підтримку студентів, які постраждали від війни. Університети працюють над забезпеченням продовження освіти для студентів, які були змушені покинути свої домівки, наданням соціальної та психологічної підтримки студентам, які пережили війну, та сприяти соціальній активності студентів у підтримці України.

⁴⁴⁴ Different Ways a Student Can Fulfill Their Social Responsibilities. *Sharda University*. 2017. URL: <https://www.sharda.ac.in/blog/student-social-responsibilities/>

Основні механізми реалізації СВУ (студентський вимір) в умовах війни включають:

- забезпечення безперервного освітнього процесу для студентів, які залишилися в Україні або були змушені виїхати за кордон. Це може реалізовуватись дистанційним навчанням, онлайн-курсами або спеціальними програмами для студентів, які постраждали від війни.
- надання соціальної та психологічної підтримки студентам, які пережили війну: консультації з психологами, соціальними працівниками та юристами.

– сприяння соціальній активності студентів у підтримці України. Університети можуть заохочувати студентів до волонтерської діяльності, надання допомоги військовим та іншим постраждалим від війни.

У період повоєнного відновлення СВУ (студентський вимір) має бути спрямована на сприяння відновленню України та побудові стійкого майбутнього. Університети повинні працювати над:

- реінтеграцією студентів, які постраждали від війни, у освітній процес;
- підтримкою економічного розвитку України – сприяти розвитку підприємництва, інновацій та створенню робочих місць.
- побудові екологічно стійкого майбутнього – розробляти програми і проекти із захисту навколишнього середовища.

До основних механізмів реалізації СВУ (студентський вимір) у період повоєнного відновлення належать:

- розроблення та впровадження нових програм і проектів, які відповідають потребам України в період повоєнного відновлення;
- залучення ресурсів від міжнародних організацій та донорів;
- співпраця з іншими організаціями, які працюють у соціальній сфері.

СВУ (студентський вимір) є важливим аспектом діяльності університетів. Університети можуть відігравати важливу роль у забезпеченні доступу до освіти для всіх, підвищенні якості освіти та навчання, створенні безпечного та комфортного середовища для студентів, сприянні соціальній активності студентів та екологічній відповідальності. У мирний час, в умовах війни та повоєнного відновлення університети можуть реалізувати свої соціальні зобов'язання, працюючи над розв'язанням конкретних соціальних проблем.

Критерії вимірювання соціальної відповідальності університету: студентський аспект

Систематичний огляд еволюції та поточного стану концепції СВУ та визнання того, що СВУ має бути інтегрована в університетську стратегію та практику роботи⁴⁴⁵, засвідчує необхідність створення системи оцінювання ефективності, яка дає методологію для введення індексу СВУ, який би оцінював і порівнював університети. Крім того, систему оцінювання результативності СВУ можна використовувати як інструмент управління для подальшого її розвитку⁴⁴⁶.

Для того щоб оцінити ефективність або рівень розвитку СВУ (в тому числі студентської складової) застосовують певні критерії, тобто показники, які дають можливість університетам зрозуміти, в яких сферах вони досягли успіху, а в яких потрібно впроваджувати зміни⁴⁴⁷.

Разом з тим слід зауважити, що системи критеріїв для вимірювання ефективності СВУ (в тому числі її студентського аспекту) не існує у вигляді єдиного стандарту або нормативного документа, оскільки критерії можуть значно варіювати залежно від конкретних цілей і контексту. Однак існують загальні підходи і принципи, які можуть бути використані для оцінювання СВУ.

Критерії вимірювання СВУ (студентський аспект) – це показники, які використовуються для оцінювання ефективності та досягнення цілей університетів у сфері соціальної відповідальності, що стосується студентів.

Ці критерії можуть бути як якісними, так і кількісними. Якісні критерії вимірюють складні або абстрактні поняття, такі як рівень задоволеності студентів навчанням. Кількісні критерії вимірюють конкретні або фізичні поняття, такі як кількість студентів, залучених до соціальних проектів.

Критерії вимірювання СВУ (студентський аспект) можуть бути адаптовані до конкретних потреб і цілей кожного університету. Наприклад, університет може зосередитися на певному аспекті соціальної відповідальності, наприклад соціальній справедливості або екологічній відповідальності. Крім того, університети можуть розробляти власні критерії соціальної відповідальності, які відображають їхні специфічні цілі й цінності. Так, університет може розробити критерії соціальної відповідальності, які відображають його прихильність до певних соціальних рухів або цілей.

Виходячи з прикладу успішного втілення СВУ в University of Manchester⁴⁴⁸, пропонуємо основні критерії вимірювання СВУ (студентський аспект):

⁴⁴⁵ Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X., Barrena-Martínez J. Universities as Corporate Entities: The Role of Social Responsibility in Their Strategic Management. *Corporate Governance and Strategic Decision Making. IntechOpen*. DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.69931>.

⁴⁴⁶ Lo C.W.H., Pang R.X., Egri C.P., Li P.H.Y. University Social Responsibility: Conceptualization and an Assessment Framework. *University Social Responsibility and Quality of Life. Quality of Life in Asia* / D. Shek, R. Hollister (Eds). Springer, Singapore, 2017. Vol. 8. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-3877-8_4.

⁴⁴⁷ Tauginienė L., Pučėtaitė R. (Re-)Constructing Measurement of University Social Responsibility. *Managing Social Responsibility in Universities* / eds L. Tauginienė, R. Pučėtaitė. Palgrave Macmillan, Cham, 2021. P. 27–48. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-70013-3_3.

⁴⁴⁸ Рябенко В., Червона Л. Соціально відповідальна взаємодія університетів і суспільства у вимірах сталого розвитку під час війни та повоєнного відновлення України. *Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності*

1. Доступність до освіти для всіх студентів, незалежно від їх походження, раси, статі, сексуальної орієнтації або інших чинників:
 - кількість студентів з різних соціальних груп, які навчаються в університеті;
 - відсоток студентів, які отримують фінансову допомогу від університету;
 - відсоток студентів, які навчаються за програмами дистанційного навчання.
2. Якість освіти та навчання:
 - рівень знань і навичок студентів, які закінчують університет;
 - задоволеність студентів навчанням;
 - залучення студентів до освітнього процесу.
3. Створення безпечного і комфортного середовища для студентів:
 - кількість випадків булінгу та дискримінації в університеті;
 - задоволеність студентів умовами навчання в університеті та проживання;
 - наявність заходів щодо захисту прав і свобод студентів.
4. Сприяння соціальній активності студентів:
 - кількість студентських організацій і клубів;
 - кількість волонтерських проєктів, в яких беруть участь студенти;
 - задоволеність студентів можливістю брати участь у соціальній активності.
5. Екологічна відповідальність:
 - кількість заходів щодо захисту навколишнього середовища, які реалізує університет;
 - рівень використання енергії та води в університеті;
 - задоволеність студентів екологічною політикою університету.

Оцінювання СВУ (студентський аспект) за критеріями вимірювання дає змогу університетам визначити, наскільки добре вони досягають своїх цілей у соціальній сфері, а також де потрібно впроваджувати зміни.

Висновки до розділу 7

Особливості СВУ з урахуванням студентського виміру під час війни та повоєнного відновлення в Україні:

1. Підтримка студентів-військовослужбовців і постраждалих від війни: університети можуть забезпечувати підтримку та ресурси для студентів, які відслужили або продовжують службу в армії, а також тим, хто став жертвою війни. Це може включати підтримку в навчанні, професійне перекваліфікування та психологічну підтримку.
2. Задоволення потреб постраждалих і біженців: університети можуть приймати біженців та військових переселенців, надаючи їм можливості отримати освіту та підтримку для інтеграції в українське суспільство. Забезпечення доступності до освіти та адаптації до нових умов також є важливою складовою СВУ у таких випадках.
3. Участь у громадських і благодійних ініціативах: університети можуть приєднатися до громадських і благодійних ініціатив, спрямованих на підтримку постраждалих від війни. Це можуть бути благодійні заходи, збір коштів, волонтерська робота та інші дії з розвитку й підтримки спільноти.
4. Створення безпечного та підтримуючого середовища: університети повинні забезпечити безпеку й підтримку усім студентам, включаючи тих, хто постраждав від війни або має інші складнощі. Програми психологічної підтримки, консультування та психосоціальна реабілітація можуть бути корисними для студентів, які зазнали стресових ситуацій внаслідок війни.
5. Викладання та дослідження з питань миру: університети можуть пропонувати курси, тренінги та дослідження з питань миру, конфліктології тощо. Це допоможе студентам отримати знання та навички, необхідні для побудови миру та сприяння процесу мирного відновлення.

Наведені особливості СВУ під час війни та повоєнного відновлення в Україні враховують складні умови та потреби студентів, які постраждали від конфлікту. Вони спрямовані на підтримку й розвиток громади, а саме університетської спільноти, територіальної громади місцевості, де розташований університет, суспільства загалом, сприяючи її соціальному відновленню та покращенню.

Практичні рекомендації українським університетам щодо розвитку соціальної відповідальності (студентський аспект)

Практичні рекомендації українським університетам щодо соціальної відповідальності та її студентського виміру в контексті сталого розвитку, повоєнного відновлення та європеїзації України:

1. Формування діалогу та партнерства: залучення студентів до процесу ухвалення рішень і розроблення політик університету через створення просторів для діалогу між студентськими представниками, адміністрацією та викладачами. Це може реалізовуватись у створенні студентських дорадчих рад, комітетів або проведення відкритих форумів для обговорення важливих питань.

2. Розвиток студентського самоврядування та лідерства: сприяння розвитку студентських організацій та самоврядування, а також підтримка студентського лідерства. Це може бути досягнуто через надання ресурсів для організації тренінгів, семінарів, програм розвитку лідерських навичок та інших форм підтримки студентів у їх самоврядуванні та організаторській діяльності.

3. Підвищення освіти та свідомості: розширення освітніх програм з соціальної відповідальності та їх включення у навчальні плани і програми. Забезпечення доступу до ресурсів і матеріалів, що сприяють розумінню соціальних проблем та розвитку навичок соціального впливу. Також можна пропагувати цінності соціальної відповідальності через проведення лекцій, семінарів і громадських заходів, присвячених цій темі.

4. Створення платформ для громадської діяльності: підтримка й забезпечення громадського зв'язку та співпраці, створення платформ для взаємодії студентських організацій і громадських ініціатив з метою спільного розв'язання соціальних проблем. Наприклад, можна організовувати конференції, форуми, виставки, ярмарки та інші заходи, на яких студенти матимуть змогу представити свої проекти та ідеї.

5. Встановлення партнерства зі спільнотою: розвиток партнерських зв'язків з місцевими громадами, неприбутковими організаціями, бізнес-структурами та державними органами для спільної реалізації соціальних проектів та розв'язання актуальних проблем.

6. Стимулювання соціальної ініціативи та підтримка проектів: надання фінансової та менторської підтримки для розроблення та впровадження студентських соціальних проектів та ініціатив, спрямованих на соціальний розвиток та стійке відновлення.

Ці рекомендації є лише загальними, і кожен університет може використовувати їх як основу для розроблення власної стратегії соціальної відповідальності, враховуючи свої особливості та потреби. Важливо створити сприятливе середовище та систему підтримки для студентів, щоб вони могли активно долучатися до соціальної відповідальності та брати активну участь у сталому розвитку та повоєнному відновленні країни.

Покрокова методика розвитку соціальної відповідальності університету з урахуванням студентського виміру:

Крок 1: Оцінка студентських потреб та очікувань:

- провести опитування серед студентів, щоб визначити, які соціальні проблеми та ініціативи їх найбільше цікавлять;
- провести групові дискусії зі студентами, щоб дізнатися їхні пріоритети у сфері соціальної відповідальності.

Крок 2: Формування студентської команди:

- створити команду студентів, яка буде відповідати за розвиток і впровадження соціально відповідальних ініціатив на кампусі;
- визначити ролі та відповідальності кожного члена команди.

Крок 3: Розроблення стратегії соціальної відповідальності для університету:

- на основі результатів опитування та дискусій зі студентами розробити стратегію соціальної відповідальності, яка відповідає потребам та очікуванням студентської громади;
- включити у стратегію конкретні цілі, завдання та строкові рамки для впровадження різних ініціатив.

Крок 4: Проведення освітніх заходів та активностей:

- організувати лекції, семінари і тренінги для студентів з питань соціальної відповідальності і важливих проблем;
- підтримувати студентські ініціативи та проекти, що сприяють соціальній відповідальності, наданням фінансової підтримки або доступу до ресурсів.

Крок 5: Відстеження та оцінка прогресу:

- встановити певні критерії та індикатори, за яким можна відстежувати прогрес з реалізації стратегії соціальної відповідальності;
- регулярно оцінювати та аналізувати досягнення та вносити необхідні корективи для поліпшення ефективності й результативності ініціатив.

Крок 6: Залучення студентського голосу до прийняття рішень:

- включити студентських представників у комітети та ради, які приймають стратегічні й оперативні рішення;
- проводити консультації та публічні слухання зі студентами з питань соціальної відповідальності або прийняття нових політик і програм.

Така покрокова методика може допомогти університетам розвивати соціальну відповідальність з урахуванням студентського виміру, враховуючи їхні потреби, думки та активну участь у процесі.

Список використаних джерел

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014, № 37–38. Ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

2. Рябченко В., Червона Л. Соціально відповідальна взаємодія університетів і суспільства у вимірах сталого розвитку під час війни та повоєнного відновлення України. *Аналіз провідного вітчизняного та*

зарубіжного досвіду щодо реалізації соціальної відповідальності університетів під час конфліктів, воєнних дій та повоєнного відновлення: препринт (аналітичні матеріали) / Є. Балджи та ін.; за ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти, 2022. С. 19–29. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-56-8-2022>.

3. Червона Л. Соціальна відповідальність університету: студентський вимір. *Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів*: препринт (аналітичні матеріали) / І. Власова; за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2021. С. 86–106. DOI: <https://doi.org/10.31874/978-617-7644-52-0-2021>.

4. Coelho M., Menezes I. University Social Responsibility, Service Learning, and Students' Personal, Professional, and Civic Education. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.617300>.

5. Different Ways a Student Can Fulfill Their Social Responsibilities. *Sharda University*. 2017. URL: <https://www.sharda.ac.in/blog/student-social-responsibilities/>

6. Final public report of the EU-USR Project, 52709-LLP-2012-1-RO-ERASMUS-ESIN, February 2015. URL: <http://www.eu-usr.eu/>

7. Lo C.W.H., Pang R.X., Egri C.P., Li P.H.Y. University Social Responsibility: Conceptualization and an Assessment Framework. *University Social Responsibility and Quality of Life. Quality of Life in Asia* / D. Shek, R. Hollister (Eds). Springer, Singapore, 2017. Vol. 8. DOI: https://doi.org/10.1007/978-981-10-3877-8_4.

8. Ramos-Monge E.L., Llinàs-Audet X., Barrena-Martínez J. Universities as Corporate Entities: The Role of Social Responsibility in Their Strategic Management. *Corporate Governance and Strategic Decision Making. IntechOpen*. DOI: <https://doi.org/10.5772/intechopen.69931>.

9. Tauginienė L., Pučėtaitė R. (Re-)Constructing Measurement of University Social Responsibility. *Managing Social Responsibility in Universities* / eds L. Tauginienė, R. Pučėtaitė. Palgrave Macmillan, Cham, 2021. P. 27–48. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-70013-3_3.

Оксана Бульвінська,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
відділ взаємодії університетів і суспільства,
Інститут вищої освіти НАПН України
<https://orcid.org/0000-0002-6764-4340>

Анотація

Проаналізовано практики впровадження соціальної відповідальності в університетах України під час війни та повоєнного відновлення. Обґрунтовано загальноетичний підхід до соціальної відповідальності університетів як добровільного зобов'язання нести відповідальність за наслідки своєї діяльності у всіх сферах. Наголошено на можливості кожного закладу вищої освіти у рамках автономії вибирати механізми реалізації соціальної відповідальності відповідно до своєї місії, цінностей та стратегії розвитку. Структуровано напрями діяльності закладів вищої освіти після перемоги: відбудова країни з її глибокою модернізацією; реінтеграція тимчасово окупованих територій; соціальне згуртування, досягнення соціальної єдності. Систематизовано механізми реалізації соціальної відповідальності університетів під час війни та повоєнного відновлення України: розроблення й впровадження нових освітніх і просвітницьких програм та модернізація існуючих для задоволення потреб країни в економічній, соціальній, управлінській, національній, аксіологічній сферах; введення мікрокредитів з метою здобуття мікрокваліфікацій; спрямування наукових досліджень відповідно до потреб держави, галузей господарства і регіонів; розширення міжнародних контактів, інтернаціоналізація вищої освіти; створення об'єднань університетів, науковців, освітян з іноземними колегами в рамках наукових та освітніх проєктів. Наведено кейси 42 українських закладів вищої освіти, які відображають реалізацію наведених механізмів. Акцентовано, що практики соціальної відповідальності дають взаємну користь як суспільству і державі, так й закладам вищої освіти завдяки генерації нових знань і впровадженню їх в освітні програми, розширенню партнерських зв'язків, підвищенню авторитету, значущості університетів та популяризації їх на регіональному та національному рівнях.

Ключові слова: автономія, європейські цінності, інтернаціоналізація вищої освіти, механізми реалізації соціальної відповідальності університетів, мікрокваліфікації, модернізація країни, повоєнне відновлення України, реінтеграція, соціальна відповідальність університетів.

Соціальна відповідальність університету

Посилення третьої – соціальної – місії вищої освіти разом з навчанням і дослідженням актуалізує соціальну відповідальність університетів (СВУ) перед суспільством, його окремими групами і прошарками, окремими особистостями, яка полягає в зобов'язанні університетів сприяти своєю діяльністю розв'язанню важливих економічних, соціальних, екологічних проблем, підтримувати економічне зростання і науковий, технологічний, інноваційний поступ суспільства; робити внесок у добробут і розвиток людського капіталу.

Таке розуміння соціальної відповідальності закладено у «Всесвітній декларації про вищу освіту для XXI століття», прийнятій UNESCO у 1998 р.: «Кожен заклад вищої освіти повинен визначати свою місію відповідно до нинішніх та майбутніх потреб суспільства, які перед ним постають, засновувати її на усвідомленні того факту, що вища освіта необхідна будь-якій країні чи регіону для досягнення необхідного рівня сталого та екологічно безпечного економічного та соціального розвитку, для творчої діяльності, для збагачення кращим знанням і розумінням культурної спадщини, для підвищення рівня життя, а також забезпечення внутрішньої і міжнародної гармонії та миру на основі прав людини, демократії, терпимості і взаємної поваги»⁴⁴⁹.

СВУ розглядаємо не лише як політику управління університетом, сукупність дій, спрямованих на управління всіма соціальними впливами (внутрішніми та зовнішніми) з боку університету, а як своєрідну філософію, моральний підхід і фокус на турботу про наслідки своєї діяльності як на академічному, так і на соціальному рівнях, що пронизує всі сфери діяльності: інституційне управління, викладання, дослідження, послуги та громадську діяльність.

Загальноприйнятого визначення СВУ на сьогодні не існує. Один із дослідників університетської соціальної відповідальності К. Ryu (2021) припускає, що різні теорії щодо концептуального обґрунтування можна звести до двох груп⁴⁵⁰:

⁴⁴⁹ World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action and Framework for Priority Action for Change and Development in Higher Education, adopted by the World Conference on Higher Education: Higher Education in the Twenty-first Century, Vision and Action, 9 October 1998. UNESCO. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952>.

⁴⁵⁰ Ryu K. Developing University Social Responsibility. Springer, 2021. 160 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5489-3>.

1) онтологічна теорія, яка визначає сенс існування університету як постійну постановку питання про нові виклики і протистояння їм за допомогою основних академічних чинників – академічної свободи та освітніх зобов'язань;

2) теорія, орієнтована на стейкхолдерів, яка передбачає, що відповідальність і функції ЗВО повинні бути спрямовані на зобов'язання перед зацікавленими сторонами.

К. Ryu, шукаючи баланс між двома теоріями, пропонує таке визначення СВУ: «Академічні обов'язки університетів є лише частиною їхніх соціальних обов'язків. Ставлення до університетів виключно як до станцій обслуговування суспільства призведе, певною мірою, до утилітаризму і занепаду онтологічних функцій університетів. Отже, еклектика між "онтологією університету" та "теорією центру суспільства" є правильним шляхом. Відносини між суспільством і університетом мають бути "не надто близько і не надто далеко". У такому типі відносин можна ефективно поєднати академічну сферу та реальний світ»⁴⁵¹.

Це визначення важливе в контексті розв'язання певного протиріччя між соціальною відповідальністю університетів і їх автономією. Фокусування ЗВО на задоволенні інтересів зовнішніх стейкхолдерів, яке вимагає їх більшої участі, а отже, впливу, підвищує зовнішню залежність університету і відхід від моделі автономнішої освітньої і наукової організації, керованої універсальними академічними принципами.

F. Vallaeys та співавт. (2009) заперечують це протиріччя: «Це не суперечить законному праву університету мати незалежність рішень і дій перед лицем політичної та економічної влади... завдання полягає в тому, щоб пронизати, зорієнтувати і зобов'язати університет до соціальної відповідальності, не обмежуючи свободу його суб'єктів, а скоріше використовуючи її переваги, що передбачає значні зусилля з комунікації, координації та створення синергії»⁴⁵².

Автономія університетів

Переваги у реалізації своїх соціальних зобов'язань перед суспільством дає університетська автономія. За методологією Європейської асоціації університетів⁴⁵³, вона передбачає самостійність, незалежність і відповідальність у прийнятті рішень щодо розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів. Кожен університет має можливість вибрати механізми реалізації соціальної відповідальності відповідно до своєї місії, цінностей, стратегії розвитку.

Реалізація соціальної відповідальності залежить від можливостей університетської автономії: *академічної* (свободи вибирати напрями наукових досліджень, самостійно визначати зміст освітніх програм і окремих навчальних модулів, форми і методи викладання), *організаційної* (можливості створювати структурні підрозділи для співпраці з бізнесом і громадою, проведення певних наукових досліджень), *кадрової* (можливості залучати кадри, необхідні для проведення освітньої діяльності та наукових досліджень), *фінансової* (можливості користуватися фінансовими внесками від різних донорів, отримувати дохід від передачі прав інтелектуальної власності, здатності самостійно купувати, продавати та будувати об'єкти або мати доступ до рухомих і нерухомих активів, наданих державою).

Реалізація соціальної відповідальності підвищує економічний і соціальний вплив університетів через створення нових знань й інновацій, позитивно впливає на авторитет й значущість університетів у регіоні та у всій країні, сприяє оновленню освітніх програм, поліпшенню якості освіти і розвитку компетентностей випускників для підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. Співпраця із зовнішніми партнерами зміцнює фінансову автономію університету, його незалежність від державного фінансування, розширює коло зовнішніх стейкхолдерів, яких залучають до управління університетом.

Повоєнне відновлення

Аналіз наукових досліджень і документів міжнародних організацій засвідчує, що більшість науковців не розрізняють поняття «поствоєнний стан» (мир після збройного нападу однієї країни на іншу) і «постконфліктний стан» (мир після громадянської війни всередині країни). Так, IGI Global, спираючись на дослідження A. Akrofi та A. Parker, однозначно визначає постконфліктну країну як таку, що досягла мирного закінчення саме громадянської війни, і де урядові, неурядові та міжнародні інституції намагаються допомогти стабілізувати політичні, економічні, військові та соціальні структури з використанням низки проєктів реконструкції⁴⁵⁴.

Виходячи з цього формулювання, ми не можемо визначити Україну як державу, в якій відбувається конфлікт, оскільки триває збройна агресія з боку іншої держави – росії, тобто йде війна. Проте Світовий банк розширює розуміння конфлікту і дефінує його як «ситуацію гострої незахищеності, спричиненої застосуванням смертоносної сили групою – включаючи державні сили, організовані недержавні групи чи інші нерегулярні організації – з політичною метою або мотивацією. Такі сили можуть бути двосторонніми – включати взаємодію

⁴⁵¹ Ryu K. Developing University Social Responsibility. Springer, 2021. 160 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5489-3>.

⁴⁵² Vallaeys F., de la Cruz C., Sasia P.M. Responsabilidad social universitaria: Manual de primeros pasos (Mc Graw-Hill Interamericana, Ed.). Banco Interamericano de Desarrollo. 2009.

⁴⁵³ Pruvot E.B., Estermann Th., Popkhadze N. University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023. *European University Association*. 2023. URL: <https://www.eua.eu/downloads/publications/eua%20autonomy%20scorecard.pdf>.

⁴⁵⁴ What is Post-Conflict Country. IGI GLOBAL. 2019. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/post-conflictcountry/49316>.

між кількома організованими, озброєними сторонами, іноді призводячи до побічної шкоди цивільному населенню – або односторонніми, у якому група спеціально націлена на цивільних осіб»⁴⁵⁵. Методологія Світового банку не акцентує уваги на тому, чим спричинений конфлікт – внутрішніми причинами чи зовнішнім втручанням, а ґрунтується на кількості смертей цивільних⁴⁵⁶. Відповідно до таких визначень, Світовий банк відносить Україну до країн у ситуації конфлікту⁴⁵⁷, хоча у звіті за 2022 фінансовий рік конфлікт між Арменією і Азербайджаном названо міжнародним, по суті, війною⁴⁵⁸.

Такі подвійні стандарти спотворюють розуміння причини воєнних подій в Україні. У рамках нашого дослідження скористаємось досвідом і постконфліктних, і поствоєнних держав, оскільки громадянську війну і збройну агресію з боку іншої держави об'єднує те, що, за визначенням Світового банку, «жорстокий конфлікт із кривавим нападом на людей та інституції, його незмінно виснажливі наслідки є втіленням "розвитку у зворотному напрямку"»⁴⁵⁹. І хоча це визначення нагадує російські меми «отрицательное всплытие» чи «жест доброй воли», вважаємо, що воно може стати об'єднавчим для руйнівних наслідків і громадянської війни та збройної агресії з боку іншої держави.

Як зазначають О. Kolodiziev та співавт.⁴⁶⁰, досвід, набутий різними країнами в організації освітніх послуг під час і після війни, є підставою для їх поділу на дві групи. У першій групі, яка складається переважно з країн Південно-Східної Азії та Африки, на початку воєнних дій панувала неписьменність, тому основні цілі освітніх реформ полягали насамперед у впровадженні загальної початкової освіти і викоринення неписьменності. Друга група освітніх реформ включає різні стратегії та плани подолання воєнної кризи в країнах, де система освіти, зокрема вищої, була добре розвинена до початку війни. Саме до цієї групи належить Україна.

Реалізація повоєнного відновлення України

Комюніке Європейської комісії «Ukraine Relief and Reconstruction» від 18 травня 2022 р. прогнозує повоєнне відновлення України у рамках євроінтеграційних реформ: «Загальна реконструкція України потребуватиме всебічної підтримки для відновлення країни після воєнних руйнувань, створення основ вільної та процвітаючої країни, заснованої на європейських цінностях, добре інтегрованої в європейську і світову економіку, а також підтримки її на європейському шляху»⁴⁶¹.

Український проект Плану відновлення України відображає основні напрями відновлення зруйнованої під час війни економіки і включає 15 національних програм для кардинальної трансформації держави в нову європейську країну⁴⁶².

Наукові дослідження з проблеми повоєнного відновлення також присвячені переважно соціально-економічному відновленню України, окремих галузей її економіки та державного управління⁴⁶³.

У зарубіжних дослідженнях багато наукових розвідок, які акцентують, що освіта відіграє ключову роль як у запобіганні конфліктам, так й у відбудові розколотих постконфліктних суспільств, у розбудові миру, миротворенні⁴⁶⁴.

Вважаємо, що саме соціально відповідальна вища освіта може стати важливим чинником післявоєнної реконструкції України, оскільки вона не лише забезпечує науковий, технологічний, інноваційний поступ суспільства, а й виконує соціальну функцію відтворення і розвитку самого соціуму і систем його життєдіяльності, сприяє розвитку активних громадян, здатних формувати свою ідентичність і активну громадянську позицію, формує ціннісну парадигму суспільного розвитку – свободу, рівність, солідарність, самоцінність людини, демократію, верховенство права, захист прав людини.

Пропонуємо охарактеризувати діяльність ЗВО, спрямовану на розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем повоєнного періоду, за трьома напрямками:

- 1) відбудова країни після воєнних руйнувань;

⁴⁵⁵ Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/brief/harmonized-list-of-fragile-situations>.

⁴⁵⁶ Там само.

⁴⁵⁷ FY24 FCS List. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/a91e714e0a53291b569c4a41981aa2c5-0090082023/original/FCSList-FY06toFY23.pdf>.

⁴⁵⁸ Historical Overview: The WBG's Classification of FCS since 2006. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/a91e714e0a53291b569c4a41981aa2c5-0090082023/original/FCSList-FY06toFY23.pdf>.

⁴⁵⁹ Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy. Washington, D.C.: Oxford University Press/World Bank, 2003. 15 p.

⁴⁶⁰ Kolodiziev O., Krupka I., Kovalenko V., Kolodizieva T., Yatsenko V., Shcherbak V. Social Responsibility of Higher Education under Martial Law. *Ikonomicheski Izsledvania*. 2023. № 1. P. 143–163.

⁴⁶¹ Communication from The Commission to The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions Ukraine Relief and Reconstruction. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233>.

⁴⁶² План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>

⁴⁶³ Відбудова України: принципи та політика. Паризький звіт 1 / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б.В. ді Мауро. CEPR Press, 2022. 507 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf; Martynovych N., Yemchenko I., Kulinich T. From the Territory of Recovery to Sustainable Development: a Methodological Concept of Effective Socio-economic Development of Ukraine after the War Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2023. № 18 (2). P. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.35784/preko.3923>.

⁴⁶⁴ Milton S., Barakat S. Higher education as the catalyst of recovery in conflict-affected societies. *Globalisation, Societies and Education*. 2016. № 14 (3). P. 403–421. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1127749>; Oueijan H.N. Educating for Peace in Higher Education. *Universal Journal of Educational Research*. 2018. № 6 (9). P. 1916–1920. DOI: <http://dx.doi.org/10.13189/ujer.2018.060909>.

- 2) реінтеграція тимчасово окупованих територій;
- 3) соціальне згуртування, досягнення соціальної єдності, сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та популяризація європейських демократичних цінностей.

Відбудова країни після воєнних руйнувань

Відбудова України після війни має на меті не повернення країни до передвоєнного стану, а глибоку модернізацію, щоб позбутися пострадянської спадщини та стати повномасштабною демократією з сучасною економікою, сильними інституціями та потужним оборонним сектором⁴⁶⁵.

Механізми реалізації соціальної відповідальності університетів:

1. Розроблення і запровадження нових освітніх програм для підготовки фахівців у галузях, що забезпечать не просто відбудову країни і повернення її до передвоєнного стану, а глибоку модернізацію.

Однією з найзатребуваніших професій у повоєнній Україні стане будівельна, оскільки зруйнованих міст, підприємств, жилого фонду дуже багато. Проте відновлення – це не лише зведення нових будівель. Гостро стоїть проблема повернення людей у рідні міста. Для цього важливо підходити комплексно до проблеми відбудови міст: житло, інфраструктура, робочі місця, міський транспорт. На сході країни багато міст, які зруйновані вщент, і щоб їх відбудувати, треба їх переосмислити і перепланувати. Модернізація країни передбачає також екологічне і стале містобудування, яке включає енергоефективність і використання чистої енергії; планування зручної для життя інфраструктури, зокрема, подолання розподілу на спальні та ділові райони; розбудову локацій із зеленими насадженнями; модернізацію транспортної інфраструктури з акцентом на можливість використання містянами екологічних і вуглецевонейтральних видів транспорту (VELO-, електротранспорт тощо); циркулярну економіку та ефективне управління відходами.

Отже, відбудова України і модернізація вцілілих міст потребує тисяч фахівців не лише в будівництві, а й в архітектурі, інженерії, урбаністиці, просторовому плануванні, дизайні та розробці нових будівельних матеріалів, екології тощо. Тому вважаємо, що будівельні ЗВО в рамках академічної автономії мають відкрити нові освітні програми або модернізувати існуючі з акцентом саме на повоєнну відбудову міст.

Таку магістерську програму «Урбаністика та повоєнна відбудова» за спеціальністю «Менеджмент» пропонує Київська школа економіки. Освітня програма орієнтована на підготовку випускників для вирішення найскладніших викликів міського розвитку та повоєнної відбудови України, формування нових міст майбутнього, розвитку соціальних міських просторів, вивчення процесів міської міграції і спрямовує фахівців до ефективної роботи як аналітиків, радників і топменеджерів у міських радах, архітектурних бюро та інших установах⁴⁶⁶.

Метінвест Політехніка – перший в Україні недержавний гірничо-металургійний ЗВО Групи Метінвест – найбільшої гірничо-металургійної компанії в Україні, є ініціатором та засновником відкриття освітньої програми «Управління модернізацією металургії» для підготовки магістрів – майбутніх фахівців з відбудови й модернізації металургійних виробництв. Нова освітня програма – перший крок до післявоєнного відновлення промислового потенціалу України. Щоб відродити металургійні підприємства в м. Маріуполь, і Метінвесту, й Україні будуть конче потрібні спеціалісти інженерно-технічної сфери принципово нової формації, здатні спланувати, організувати та відбудувати зруйновані об'єкти, обравши для цього найпрогресивніші сучасні рішення з урахуванням їх впливу на локальну урбаністичну інфраструктуру, навколишнє середовище, безпеку⁴⁶⁷.

2. Запровадження мікрокредитів, що ведуть до мікрокваліфікацій. За визначенням Європейської комісії, «мікрокваліфікація – це запис результатів навчання, які здобувач освіти отримав після короткострокового навчання. Ці результати навчання мають бути оцінені на основі прозорих та чітко визначених стандартів. Навчальний досвід, що веде до отримання мікрокредитів, призначений для надання студенту конкретних знань, навичок та компетентностей, які відповідають суспільним, особистим, культурним потребам або потребам ринку праці»⁴⁶⁸. Такі мікрокредити допоможуть підвищити, розширити чи перепрофілювати кваліфікацію працівників для відповідності їх ринку праці в конкретному регіоні, заповнивши прогалини в навичках, які потрібні для працевлаштування і досягнення успіху в умовах повоєнної відбудови країни.

Так, для підтримки учасників бойових дій та їхніх сімей з 1 липня 2023 р. Міністерство у справах ветеранів України розробило та запустило експериментальний проєкт – інститут помічника ветерана, по суті, нову професію⁴⁶⁹, яка має полегшити перехід українців від військової служби до цивільного життя. Основними завданнями помічників ветеранів є: консультування, організаційна робота, представлення інтересів воїнів, що повернулись, безпосередньо психологічна допомога.

⁴⁶⁵ Відбудова України: принципи та політика. Паризький звіт 1 / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б.В. ді Мауро. CEPR Press, 2022. 507 с. С. 4. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf.

⁴⁶⁶ Урбаністика та повоєнна відбудова. Київська школа економіки. URL: https://university.kse.ua/mur_

⁴⁶⁷ «Метінвест Політехніка» розпочинає підготовку фахівців майбутнього! URL: <https://metinvest.university/news/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%94>.

⁴⁶⁸ Proposal for a Council Recommendation on a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability. Brussels, 25 May 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9237-2022-INIT/en/pdf?fbclid=IwAR3FG0JjTnwi3MX-sUFqBUIkuq-jHaSde9sVCh6SHPgOT5zN8efAz8PK5RY>.

⁴⁶⁹ Помічник Ветерана. Міністерство у справах ветеранів України. URL: <https://mva.gov.ua/ua/pomichnik-veterana>.

Майбутніх помічників ветерана готують у центрах ветеранського розвитку на базі ЗВО у Львівській (Національний університет «Львівська політехніка»⁴⁷⁰), Вінницькій (Вінницький національний технічний університет⁴⁷¹), Дніпропетровській (Університет митної справи та фінансів⁴⁷²) та Миколаївській (Чорноморський національний університет ім. П. Могили⁴⁷³) областях, де запущений пілотний проєкт. До них доєднуються Київська, Полтавська, Харківська, Сумська, Закарпатська області та місто Київ. Програму навчання розробляють викладачі університетів. Підготовка займає приблизно три тижні.

3. Спрямування наукових досліджень на потреби держави, галузей господарства і регіонів. Цей механізм проілюструємо науковими проєктами, поданими на конкурс «Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди», проведений Національним фондом досліджень України з 23 грудня 2022 р. до 31 січня 2023 р. Тематичні напрями Конкурсу пов'язані з виконанням прикладних наукових досліджень і розробок, спрямованих на відновлення виробництва товарів і послуг або виведення України на новий рівень конкурентоспроможності (у тому числі у космічній галузі), розроблення нових технологій і створення нових матеріалів для відновлення промислового виробництва, розв'язання екологічних проблем, які виникли внаслідок військових дій, подолання розладів здоров'я населення, спричинених війною, вирішення питань продовольчої та енергетичної безпеки, гострих соціальних питань, комплексної реабілітації різних груп населення, пов'язаної з воєнними травмами, посилення захисту об'єктів критичної інфраструктури (у тому числі в контексті кібербезпеки), збереження культурної спадщини (реставрації, реконструкції, консервації пам'яток культури, диджиталізації тощо), яка постраждала внаслідок військових дій та / чи окупації⁴⁷⁴.

Серед переможних наукових проєктів, які впроваджуються ЗВО України, виокремимо ті, що спрямовані на потреби держави, окремих галузей господарства, регіонів і громад у воєнний та повоєнний періоди.

Військові потреби:

- обґрунтування аеродинамічних і проєктних параметрів високошвидкісного надводного безпілотного апарата (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара);

- система інтеграції та інтелектуальної обробки даних з супутників, безпілотних літальних апаратів і наземних джерел методами штучного інтелекту (Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»).

Потреби, спрямовані на відбудову господарства в країні та певних регіонах:

- оцінювання та прогнозування загроз відбудові та сталому функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури (Національний університет «Львівська політехніка»);

- розроблення моделі навантаження за фактичними параметрами великогазового рухомого складу для визначення вантажно-пропускної здатності автодорожніх мостів під час їх відновлення та експлуатації у воєнний і повоєнний періоди (Національний транспортний університет);

- наукове обґрунтування повернення виведених з обігу радіоактивно забруднених земель другої зони ЧАЕС для поповнення продовольчого потенціалу України (Національний університет біоресурсів і природокористування України);

- впровадження концепції «Громадська участь 2.0» для відбудови м. Харків у воєнний та повоєнний періоди (Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна);

- формування технологічних структур децентралізованих енергосистем у повоєнній відбудові інфраструктури територіальних громад у контексті протидії зміни клімату (Національний університет біоресурсів і природокористування України).

Потреби, спрямовані на подолання розладів здоров'я населення, спричинених війною:

- новітня система поляризаційної томографії полікристалічних плівок біологічних рідин людини для діагностики складності та моніторингу реабілітації воєнних травм (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича);

- дослідження розвитку соціально-реабілітаційних послуг для дітей з інвалідністю та їх сімей на рівні територіальних громад у воєнний та повоєнний періоди (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка);

- бактеріофаги як біологічні агенти контролю бактеріальних ускладнень у постраждалих з вогнепальними та мінно-вибуховими травмами (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

- інноваційна модель захисту ментального здоров'я студентської молоді у воєнний та повоєнний періоди (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

⁴⁷⁰ З ініціативи Міністерства у справах ветеранів у Львівській політехніці стартувало навчання помічників ветерана. URL: https://lpnu.ua/news/z-initsiatyvy-ministerstva-u-spravakh-veteraniv-u-lvivskii-politekhniitsi-startovalo-navchannia_

⁴⁷¹ Відбувся перший випуск слухачів за програмою «Помічник ветерана». URL: <https://vntu.edu.ua/uk/news/vidbuvsya-pershyy-vypusk-sluhachiv-za-prohramoyu-pomichnyk-veterana-2236.html>.

⁴⁷² У Дніпрі навчатимуть помічників ветеранів: хто вони і чим допомогатимуть. URL: <https://susplne.media/518473-pomicnik-ce-lancuzok-miz-veteranom-i-organami-aki-dopomagaut-veteranam-u-dnipri-navcatimut-pomicnikiv-veteraniv/>

⁴⁷³ Випуск перших помічників ветеранів Миколаївщини! URL: <https://chmnu.edu.ua/vipusk-pershih-pomicnikiv-veteraniv-mikolayivshhini/>

⁴⁷⁴ Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди. Національний фонд досліджень України. URL: <https://nrfu.org.ua/contests/completed-competitions/>

- розроблення методологічного та інструментального забезпечення «Agile» трансформації процесів відбудови медичних закладів України для подолання розладів здоров'я населення у воєнний та повоєнний періоди (Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова);
- розроблення лазерно-фотонного лікувально-діагностичного комплексу медичної реабілітації пацієнтів з політравмами різного ступеня тяжкості (Вінницький національний технічний університет);
- удосконалення діагностики та лікування порушень (розладів) статевої та репродуктивної функцій чоловіків, постраждалих внаслідок бойових дій (Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького).

Гуманітарні потреби:

- диджитальна архівація пам'ятників як об'єктів публічної меморіалізації задля збереження культурної спадщини України (Сумський державний університет);
- дизайн інклюзивного освітнього середовища ЗВО (Бердянський державний педагогічний університет)⁴⁷⁵.

Реінтеграція тимчасово окупованих територій

Як стверджують науковці⁴⁷⁶, найпершим завданням держави у зруйнованих війною регіонах є підтримання порядку, економічна стабілізація, відновлення основних послуг та демократичних механізмів. У Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей (хоч вона була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України у 2018 р., до початку повномасштабного вторгнення росії, скористаємось нею з прогностичною метою) наголошено, що для забезпечення процесу реінтеграції комунікація з громадянами України з тимчасово окупованих територій повинна ґрунтуватися на таких засадах:

- Україна – це стала держава з перспективним майбутнім, яка, незважаючи на складність поточної ситуації, забезпечує гідний рівень життя та безпеку своїх громадян, а також надає їм можливості для розвитку;
- Україна – це справедлива держава, у якій панують не лише принцип верховенства права і закону, а й моральний принцип справедливості;
- лише європейська інтеграція України може повністю розкрити весь потенціал України як незалежної держави та Донецької і Луганської областей як невід'ємних її частин⁴⁷⁷.

Тому одним із найважливіших завдань у загальній стратегії деокупації є *підготовка фахівців* для відновлених державних органів, ефективного управління реінтегрованими територіями, їх соціальної та гуманітарної реінтеграції і соціального згуртування населення.

Механізми реалізації соціальної відповідальності університетів:

1. Розроблення і запровадження нових освітніх програм. Першим кроком для вирішення цього завдання стало запровадження у 2022 р. Донецьким національним університетом імені Василя Стуса міждисциплінарної і міжгалузевої освітньо-професійної програми «Управління постконфліктними територіями»⁴⁷⁸ за освітнім ступенем магістр, яка поєднує в собі стандарти двох спеціальностей – «Політологія» і «Менеджмент». Вона має на меті підготовку фахівців для післявоєнного відновлення України, здатних ідентифікувати ключові категорії та умови миру; імплементувати світовий досвід управління постконфліктними територіями та використовувати практику менеджменту таких територій; проводити аудит території; володіти навичками стратегування та антикризового менеджменту.

У травні 2023 р. Уряд України затвердив постанову «Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України»⁴⁷⁹ з метою забезпечення районних, обласних військових адміністрацій населених пунктів, інших державних органів, які утворені або відновили роботу на деокупованих територіях України, персоналом для практичного виконання завдань і функцій держави на цих територіях. Над документом спільно працювали Міністерство з питань реінтеграції, Національне агентство України з питань державної служби, Представництво Президента України в АР Крим, а також представники інших зацікавлених органів.

Для забезпечення професійним і вмотивованим персоналом військових адміністрацій та інших державних органів на деокупованих територіях на базі Навчально-наукового інституту публічного управління та

⁴⁷⁵ Наукова рада НФДУ затвердила рейтингові списки проектів-учасників конкурсу «Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди». URL: <https://nrfu.org.ua/news/naukova-rada-nfdu-zatverdyla-rejtyngovi-spysky-proyektiv-uchasnykiv-konkursu-nauka-dlya-vidbudovy-ukrayiny-u-voyennyj-ta-povoyennyj-periody/>

⁴⁷⁶ Bird L. Promoting resilience: developing capacity within education systems affected by conflict. UNESCO, 2009. 25 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191302>; Diamond L. Promoting Democracy in Post-Conflict and Failed States Lessons and Challenges. *Taiwan journal of democracy*. 2006. № 2. P. 93–115; Milton S. Higher education, post-conflict democratization and the legacies of authoritarian rule: The Tripoli University Programme for Rebuilding Libya. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2022. № 17 (1). P. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.1177/1746197920981365>.

⁴⁷⁷ Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.07.2018 № 539-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-%D1%80#Text>.

⁴⁷⁸ Управління постконфліктними територіями (міждисциплінарна). *Донецький національний університет імені Василя Стуса*. URL: <https://www.donnu.edu.ua/uk/courses/upravlinnya-postkonfliktnymi-terytoriyamy-mizhdyscyplinarna/>

⁴⁷⁹ Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2023 № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2023-%D0%BF#Text>.

державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка запроваджено дві освітні програми: «Постконфліктне врядування» та «Урядування на повоєнних територіях» (освітній ступінь магістр за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»)⁴⁸⁰. У програмах закладено комплексний підхід, який охоплює сферу управління, безпекову та соціокультурну сфери, економіку і базується на культурно-етнічному розмаїтті територій. Освітньо-професійні програми розраховані як на державних службовців, так і на всіх, хто хотів би працювати на деокупованих територіях. Освітні програми орієнтовані на новітні системні знання та практичні навички, акцентовані на специфічні процеси реінтеграції деокупованих територій, зокрема АР Крим та м. Севастополь, у спільний управлінський, економічний, соціокультурний, безпековий простір України.

2. Упровадження освітніх програм і наукових проєктів для підтримки кримськотатарської мови.

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки», видане напередодні повномасштабного вторгнення росії в Україну – 23 лютого 2022 р., наголосило, що кримськотатарська мова, як мова одного з корінних народів України, є невід’ємним елементом ідентичності та етнокультурної цілісності української нації і потребує захисту і розвитку, незважаючи на тимчасову окупацію Криму, де живе найбільша кількість її носіїв. Стратегічні цілі передбачають створення умов, зокрема освітніх, для володіння та використання кримськотатарської мови не лише особами, які належать до кримськотатарського етносу, а й особами, які належать до інших етносів української нації⁴⁸¹.

Сьогодні бакалаврські й магістерські освітні програми з кримськотатарської мови і літератури пропонують два ЗВО в Україні. Київський національний університет імені Тараса Шевченка реалізує підготовку фахівців за спеціальністю «Філологія», а Таврійський національний університет імені Вернадського (релокований у 2016 р. із м. Сімферополь в м. Київ) пропонує бакалаврську й магістерську програми зі спеціальності «Філологія» і бакалаврську зі спеціальності «Середня освіта», тобто орієнтовану на підготовку насамперед учителів для середніх шкіл, а отже, формує кадровий резерв для освітніх закладів Криму після його деокупації⁴⁸². Адже, як зазначає А. Сеїт-Джеліль, філолог, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка, в окупованому Криму жодна з кримськотатарських шкіл, заснованих за незалежної України, зараз не функціонує; повну середню освіту можна здобути лише російською мовою, тому навіть у тих кількох школах із кримськотатарською мовою навчання, які функціонують у Криму, діти можуть учитися лише до 9-го класу⁴⁸³. Учителів кримськотатарської мови також потребуватиме Новоолексіївська школа № 1 тимчасово окупованого Генічеського району Херсонської області – єдина на материковій Україні, де кримськотатарську мову та літературу до війни викладали для учнів з першого до одинадцятого класу як предмет⁴⁸⁴.

У Таврійському національному університеті імені Вернадського в м. Київ вже другий рік поспіль відкриваються *курси кримськотатарської мови для всіх бажаючих*⁴⁸⁵. У вересні 2023 р. Інститут релігії та суспільства Українського католицького університету запустив курс із вивчення кримськотатарської мови, в якому поєднується унікальне вивчення мови у контексті культури і традицій Криму з мусульманським компонентом м. Львів⁴⁸⁶. Викладачі Київського національного університету імені Тараса Шевченка створили *масовий відкритий онлайн-курс «Qırım: Крим – це ми»* для платформи «Prometheus»⁴⁸⁷.

ЗВО реалізують *наукові й освітні проєкти*, спрямовані на популяризацію кримськотатарської мови серед різних вікових груп. Так, у рамках виконання Стратегії розвитку кримськотатарської мови створено Національний корпус кримськотатарської мови – сучасну платформу для її дослідження, єдину у світі відкриту бібліотеку навчально-освітніх та наукових матеріалів кримськотатарською мовою. Аналіз цінності текстових матеріалів для Національного корпусу, фаховий та науковий супровід здійснюють викладачі кафедри тюркології Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка спільно з громадською організацією «QIRI’M Young» за підтримки швейцарсько-української програми «EGAP», що виконує Фонд Східна Європа⁴⁸⁸.

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка функціонує *Центр кримськотатарської мови та літератури*, метою якого є вдосконалення системи підготовки філологів – кримських татар,

⁴⁸⁰ Університет Шевченка готуватиме фахівців для деокупованих територій за двома програмами – ректор. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3707938-universitet-sevcenka-gotuvatime-fahivciv-dla-deokupovanih-teritorij-za-dvoma-programami-rektor.html>.

⁴⁸¹ Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 224-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text>.

⁴⁸² Вступна кампанія 2023. Пошук конкурсних пропозицій. Єдина державна електронна база з питань освіти. URL: https://vstup.edbo.gov.ua/offers/?qualification=1&education_base=40&speciality=035-38&study_program=%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.

⁴⁸³ Вивчення рідної мови в школі позбавлені близько 70 % кримськотатарських дітей в тимчасово окупованому Криму. URL: <https://nus.org.ua/news/vyvchennya-ridnoyi-movy-v-shkoli-pozbavleni-blyzko-70-krymskotatarskyh-ditej-v-tymchasovo-okupovanomu-krymu/>.

⁴⁸⁴ Смагіна А. Коли рідна мова на межі зникнення. Як в Україні рятують кримськотатарську. URL: <https://rubryka.com/article/save-krymskotatarska-mova/>.

⁴⁸⁵ У Києві відкриваються курси кримськотатарської мови. URL: <https://qirim.news/novosti-uk/u-kyievi-vidkryutsya-kursy-krymskotatarskoyi-movy/>.

⁴⁸⁶ Кримськотатарська мова в УКУ. URL: <https://ucu.edu.ua/events/krymskotatarska-mova-v-uku/>.

⁴⁸⁷ Qırım: Крим – це ми. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+QIRIM101+2021_T2.

⁴⁸⁸ Університетські вчені долучаються до збереження та розвитку кримськотатарської мови. URL: <https://knu.ua/news/12816>.

покращення умов для науково-методичної роботи викладачів кримськотатарської секції, створення умов для самостійного вивчення кримськотатарської мови та літератури студентами університету та інших ЗВО України⁴⁸⁹.

3. Реінтеграція – кейс Маріупольського державного університету. Маріупольський державний університет (МДУ) – один із найбільш постраждалих від російської воєнної агресії ЗВО України. Руйнування матеріально-технічної бази, людські втрати, вимушена релокація до м. Київ і низка пов'язаних з цим викликів (від необхідності створення нової власної матеріально-технічної бази до конкуренції за абітурієнтів у столичному регіоні з більш ніж 100 закладами вищої освіти) потребували переосмислення місії, візії, цінностей університетської спільноти.

Ректор МДУ М. Трофименко зазначає, що колектив університету прагне зберегти взаємозв'язок із маріупольською громадою і водночас посилити свою роль як представника м. Маріуполь (МДУ єдиний ЗВО, назва якого містить ім'я міста-героя Маріуполь), тому оновлена візія позиціонує університет як національного лідера серед прогромадських університетів, амбасадора м. Маріуполь в Україні та світі⁴⁹⁰.

Єдність з рідним містом підкреслив ребрендинг фірмового стилю університету. Маріуполь – місто вільних людей, які із щемлінням у серці залишили власні домівки внаслідок окупації міста. Саме тому голуб із площі Свободи вилетів за своїми сильними духом людьми та став новим символом МДУ⁴⁹¹. Навіть стаціонарні номери телефонів у МДУ (у центрі м. Київ!) відновлено із міським кодом м. Маріуполь 0629⁴⁹², і цей факт підкреслює прагнення закладу не поривати зв'язки з рідним містом і стати платформою розвитку нової територіальної громади у повоєнний період.

З перших місяців функціонування в м. Київ МДУ почав реалізацію проєкту «Маріуполь у серці», відкривши гуманітарний штаб для маріупольців, надаючи соціальну, психологічну, медичну і гуманітарну допомогу. Університет також підписав меморандум про співпрацю з громадською організацією «Серце Азовсталі» для надання необхідної підтримки військовослужбовцям, які перебували в оточеному Маріуполі з лютого до травня 2022 р. Захисники Маріуполя та їхні родини можуть безоплатно здобувати вищу освіту, отримувати гранти на навчання, вивчати іноземні мови, проходити курси пере- та підвищення кваліфікації⁴⁹³.

МДУ розгорнув діяльність, спрямовану на зміцнення демократичних тенденцій розвитку, посилення європейської інтеграції⁴⁹⁴, співпрацю між місцевими органами влади та громадянським суспільством⁴⁹⁵, впровадження навчального курсу громадянської освіти «Демократія: від теорії до практики» для студентів університету⁴⁹⁶.

У МДУ функціонує освітня програма для другого (магістерського) рівня «Культурологія, культурне розмаїття та розвиток громади». Її метою є підготовка висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців-культурологів, які на основі інноваційних підходів до розв'язання складних задач і проблем здатні опанувати різноманітні сфери суспільної діяльності, їх територіальної специфіки й особливостей з метою з'ясування функцій і значення історично сформованого регіону в системі культурних надбань українського народу, європейської спільноти та людства загалом. Освітня програма покликана забезпечити необхідні потреби громад, спільнот, громадських організацій, державних установ, органів місцевого самоврядування у висококваліфікованих культурологах, фахівцях з розвитку сфери культури в Маріупольській територіальній громаді та українському Надазов'ї, унікальному мультикультурному регіоні⁴⁹⁷.

Одним із напрямів імплементації соціальної відповідальності університету перед суспільством є програми підвищення кваліфікації, розраховані на педагогічних і науково-педагогічних працівників, фахівців державної служби і посадових осіб органів місцевого самоврядування. Так, посадовці державної служби і місцевого самоврядування можуть безкоштовно пройти навчання за шістьма короткостроковими програмами⁴⁹⁸:

1. Запобігання корупції та забезпечення доброчесності;
2. Інформаційна безпека;
3. Комунікація та взаємодія;
4. Цифрова грамотність;

⁴⁸⁹ Центр кримськотатарської мови та літератури Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <https://sites.google.com/knu.ua/krymtatarcentr/>

⁴⁹⁰ Трофименко М. Університети України в умовах повномасштабної військової агресії росії: загрози, виклики та нові перспективи. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2022. № 14. С. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-5-19>.

⁴⁹¹ Впевнено дивимосся у майбутнє: МДУ оновлює бренд. URL: https://mdu.in.ua/news/vpevneno_divimosja_u_majbutne_mdu_onovljue_brend/2022-11-24-4204

⁴⁹² Номер телефону для зв'язку зі структурними підрозділами МДУ. URL: https://mdu.in.ua/news/nomeri_telefoniv_dlja_zv_39_zku_zi_strukturnimi_pidrozdilami_mdu/2023-01-20-4224.

⁴⁹³ «Серце Азовсталі»: МДУ допомагатиме захисникам Маріуполя. URL: https://mdu.in.ua/news/serce_azovstali_mdu_dopomagatime_zakhisnikam_mariupolja/2023-04-10-4259.

⁴⁹⁴ Маріупольський державний університет приєднався до Європейської асоціації університетів (European University Association, EUA). URL: <https://mdu.in.ua/news/?page15>.

⁴⁹⁵ Будемо демократію разом: МДУ долучився до європейської асоціації. URL: https://mdu.in.ua/news/budemo_demokratiju_razom_mdu_stav_chlenom_evropejskoji_asociaciji/2023-03-03-4241.

⁴⁹⁶ МДУ впроваджуватиме громадянську освіту спільно з фундацією виборчих систем. URL: https://mdu.in.ua/news/mdu_vprovadzhuvatime_gromadjansku_oshivu/2023-03-02-4240.

⁴⁹⁷ Культурологія, культурне розмаїття та розвиток громади: освітня програма. *Маріупольський державний університет*. URL: https://mdu.in.ua/Ucheb/OPP/mag-2022-2023/opp_kulturologija_magistr_2022.pdf.

⁴⁹⁸ МДУ отримав понад 800 місць держзамовлення на підготовку фахівців державної служби. URL: https://mdu.in.ua/news/mdu_otrimav_bilshe_800_misc_derzhzamovlennja_na_pidgotovku_fakhivciv_derzhavnoji_sluzhbi/2022-08-24-4171.

5. Стратегічне управління та планування;
6. Державна політика цифрового розвитку.

На збереження культурної спадщини Маріупольського регіону (наприклад, дослідження спадщини надазовських греків, а саме пісень румейською мовою⁴⁹⁹; збереження архітектурної спадщини м. Маріуполь, театральної історії міста⁵⁰⁰), а також на післявоєнну відбудову міста спрямовані наукові проекти викладачів і студентів МДУ⁵⁰¹.

Соціальне згуртування

Як зазначено вище, загальне відновлення України відбуватиметься разом із модернізацією країни, заснованою на європейських цінностях. Крім того, базові цінності Об'єднаної Європи – гідність, свобода, рівність, солідарність, права громадян, справедливість, верховенство права – можуть стати основою миротворчої платформи для українських територій, окупованих з 2014 р., де повною мірою насаджувався «руський мір» з його імперською державністю, національною нетерпимістю, атакою на ліберальні цінності й агресивною пропагандою цих наративів. Тому ЗВО мають стати платформою для усунення можливих суперечностей і напруженості в деокупованих громадах, досягнення соціальної єдності та повернення довіри, сприяння культурному діалогу, виховання толерантності, розвитку інститутів громадянського суспільства, а також для розвитку євроінтеграційних і демократичних цінностей у своєму освітньому середовищі та усій країні, для підготовки соціально активних випускників з високим рівнем усвідомлення європейських цінностей.

Механізми реалізації соціальної відповідальності університетів:

1. Впровадження навчальних курсів і програм, як освітньо-професійних, так і просвітницьких, для розвитку євроінтеграційних і демократичних цінностей у своєму освітньому середовищі та усій країні, для підготовки соціально активних випускників з високим рівнем усвідомлення європейських цінностей; посилення аксіологічної спрямованості навчальних предметів.

Так, у Львівському національному університеті імені Івана Франка впроваджується програма «Європейські студії» з підготовки магістра в галузі знань «Міжнародні відносини» за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» (спеціалізація «Європейський Союз»), яка дає можливість отримати комплексні знання про особливості внутрішньої структури та механізми прийняття рішень, а також про функціонування спільних політик ЄС, політико-правові та економічні вимоги інтегрування третіх країн із цією впливовою і авторитетною організацією та позицію ЄС в сучасних міжнародних відносинах⁵⁰².

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка подібні програми впроваджені за іншими спеціальностями: програма «Європейські та євроатлантичні управлінські студії» з підготовки бакалавра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»; програми «Публічне управління та адміністрування: інтеграція в ЄС», «Європейські студії для публічних управлінців» з підготовки магістра за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування»⁵⁰³.

Зрозуміло, що такі освітньо-професійні програми формують у випускників компетентності передусім у категоріях державності, а не європейські цінності, проте вивчення нормативно-правової бази, спільних політик, ефективних управлінських практик у країнах ЄС закладає аксіологічну основу європеїзації, сприяє розвитку поваги до демократії, рівності, верховенства права та прав людини.

Розвитку європейських цінностей у студентів сприяють також окремі навчальні дисципліни і курси за тематикою Європейських студій. Наведемо приклади: у Сумському державному університеті інтегровано курс «Демократія: цінності, принципи, механізми» для студентів за освітнім ступенем бакалавр за програмою «Міжнародні економічні відносини»⁵⁰⁴; у Черкаському національному університеті імені Богдана Хмельницького для студентів Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії та філософії створено посібник «Цінності європейської цивілізації»⁵⁰⁵; навчальна дисципліна «Цінності європейської цивілізації» викладається у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника для студентів освітньої програми

⁴⁹⁹ Доцентка МДУ Юлія Лабєцька отримуватиме стипендію на проведення дослідження пісенної спадщини греків Надазов'я. URL: https://mdu.in.ua/news/docentka_mdu_julija_labecka_otrimuvatime_stipendiju_na_provedennja_doslidzhennja_pisennoji_spadshhini_grekiv_nadazov_ja/2023-04-12-4262.

⁵⁰⁰ Збереження культурної спадщини Маріуполя: культурологині МДУ представили власні проекти на всеукраїнському конкурсі. URL: https://mdu.in.ua/news/zberezhennja_kulturnoji_spadshhini_mariupolja_kulturologini_mdu_predstavili_vlasni_proekti_na_vseukrajinskomu_konkursi/2023-04-25-4266.

⁵⁰¹ Молодь МДУ – призери змагань інноваційних рішень для відновлення України. URL: https://mdu.in.ua/news/molod_mdu_prizeri_zmagan_z_innovacijnih_rishen_dlja_vidnovlennja_ukrajini/2023-01-04-4218.

⁵⁰² Європейські студії: освітньо-професійна програма. Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: https://intrel.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/02/2021_OP_292M_Europejski-studii_2023_z-tyt-2.pdf.

⁵⁰³ Освітні програми. Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: <https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=266>.

⁵⁰⁴ Перелік компонентів освітньої програми «Міжнародні економічні відносини». Сумський державний університет. URL: <https://op.sumdu.edu.ua/#/component/2427>.

⁵⁰⁵ Терещенко Т.В. Цінності європейської цивілізації: навч.-метод. посібник. Черкаси: Вертикаль, 2016. 172 с. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/588/1/ter_2016.pdf.

«Міжнародне і європейське право», а також для студентів усіх спеціальностей як дисципліна циклу вільного вибору студента⁵⁰⁶.

Зазначимо, що *вибіркові освітні компоненти*, обсяг яких становить 25 % обсягу всіх кредитів освітньої програми, можуть запропонувати широкий простір для формування європейських цінностей. Адже Європейські студії в ЗВО України як освітньо-професійні програми і окремі навчальні курси призначені насамперед для студентів спеціальностей «Соціальні та поведінкові науки», «Публічне управління та адміністрування», «Право», «Міжнародні відносини», а також «Гуманітарні науки» (філософія, історія і археологія, культурологія тощо). Для студентів інших спеціальностей, які не мають у своїх освітніх програмах дисциплін, дотичних до ЄС, ЗВО можуть запропонувати низку навчальних дисциплін для вільного вибору.

Так, у каталозі вибірових навчальних дисциплін для здобувачів вищої освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка представлено такі освітні компоненти з аксіологічним спрямуванням: «Демократичні принципи та практика в управлінні», «ЄС в міжнародних відносинах», «Історія та теорія європейської інтеграції», «Національно-етнічні проблеми в міжнародних відносинах», «Теорія та історія демократії»⁵⁰⁷.

Сумський державний університет пропонує такі курси євроінтеграційного спрямування: «Європейські стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг», «Європейські політики і практики забезпечення кібербезпеки у фінансовій системі», «Імплементация європейських цінностей толерантності та соціальної доброчесності в умовах міжкультурної освіти», «Культура Європи», «Локальна демократія: кращі європейські практики для України», «Міграційна політика і право ЄС: історія і сучасність», «Sustainable Development: EU Policies Implementation», «The Basics of European Law», «Values of the European Union» (останні три курси викладаються англійською мовою)⁵⁰⁸.

2. Розширення міжнародних контактів, інтернаціоналізація вищої освіти. А. Makarychev і М. Butnaru-Troncota⁵⁰⁹, досліджуючи процес перенесення цінностей ЄС у країни Східного партнерства, доводять, що велика роль в європеїзації як прийнятті правил та норм ЄС, відображеному в дискурсах і практиках, належить міжнародним проектам, які фінансує ЄС. Особливу увагу автори приділяють проектам Жана Моне, які серед усіх програм Erasmus+ безпосередньо спрямовані на розвиток Європейських студій у всьому світі шляхом співпраці між студентами і співробітниками в галузі викладання та досліджень європейської інтеграції. Проекти Жана Моне сприяють активному європейському громадянству та поширенню фундаментальних цінностей ЄС – поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини, зокрема й осіб, які належать до меншин.

В останні роки посилюється тематика європейських цінностей у проектах Жана Моне, які впроваджують українські науковці та викладачі. Так, лише у 2023 р. серед усіх успішних заявок на програму Жана Моне підтримку ЄС отримали такі проекти аксіологічної спрямованості⁵¹⁰:

- *кафедри*: «Поглиблені дослідження цінностей ЄС і права: український контекст» (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого); «Стандарти ЄС щодо свободи слова та інформації» (Сумський державний університет);

- *центр досконалості* «Хаб рішень ЄС» (Національний університет «Острозька академія»);

- *модулі*: «Інтеграція Європейських цінностей у галузі української освіти, науки та спорту» (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича); «Європейська інтеграція як рух до загальнолюдських цінностей» (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка); «Європейські цінності в контексті політики держави-кандидата на вступ до ЄС» (Волинський національний університет імені Лесі Українки); «Глобальне відповідальне лідерство ЄС: зміна клімату, захист навколишнього середовища та гуманітарна допомога» (Національний університет «Львівська політехніка»); «Європейська інтеграція та Україна: історична пам'ять та виклики міграції» (Житомирський державний університет імені Івана Франка); «Політичні інститути та системи в Європі: порівняння і досвід для України» (Львівський національний університет імені Івана Франка); «Висвітлення нової архітектури європейської безпеки у викладанні та наукових дослідженнях» (Університет імені Альфреда Нобеля); «Європейські дослідження міжкультурної комунікації: досвід ЄС для України», «Дослідження принципів і цінностей європейської політики від Перікла до сучасності» (Національний університет «Острозька академія»); «Європейські правові цінності: досвід України у кримінальному процесуванні» (Львівський державний університет внутрішніх справ); «Європейські антикорупційні стандарти як запорука формування громадянського суспільства» (Чорноморський національний університет імені Петра Могили); «Громадська участь: виклики та європейський досвід для України», «Архітектура науково-виробничих та господарських об'єднань: маркери повоєнної відбудови України на європейських цінностях» (Сумський державний університет); «Європейський досвід боротьби з дезінформацією та пропагандою: базові навички для

⁵⁰⁶ Цінності європейської цивілізації. Силабус навчальної дисципліни. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. URL: <http://surl.li/lysft>

⁵⁰⁷ Перелік дисциплін вільного вибору для здобувачів першого (бакалаврського) рівня на 2022–2023 навчальний рік. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/perelik_predmet_viln_vybir_bac_2022_2023.pdf.

⁵⁰⁸ Каталог вибірових дисциплін. Сумський державний університет. URL: <https://il.cabinet.sumdu.edu.ua/catalog>.

⁵⁰⁹ Makarychev A., Butnaru-Troncota M. Europeanisation through Education: Promoting European Studies in «Eastern Partnership» Countries. *Journal of Contemporary European Research*. 2022. № 18 (2). P. 208–229. DOI: <https://doi.org/10.30950/jcer.v18i2.1273>.

⁵¹⁰ База проектів Жан Моне (JMA – 2023). URL: <https://erasmusplus.org.ua/baza-proyektiv/>

вчителя майбутнього», «Гендерна рівність в Європейському Союзі: від історичних витоків до сучасних досягнень» (Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка); «Вільний рух товарів, послуг та людей: досвід ЄС для України» (Донецький національний університет імені Василя Стуса); «Європейські цінності: сталий розвиток, економічна безпека та цивілізаційні імперативи» (Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського); «Журналістика миру для європейської інтеграції України у воєнний та повоєнний час», «Європейський досвід формування культури толерантності в українській перспективі: освіта, медіа, література» (Запорізький національний університет); «Ненасильницькі освітні практики: досвід ЄС» (Одеський державний університет внутрішніх справ); «Практики ЄС із соціальної та економічної інклюзії» (Національний університет біоресурсів і природокористування України); «Цифрова трансформація правової системи: досвід ЄС» (Харківський національний університет внутрішніх справ); «Європеїзація публічного права в Україні: методи, рушії та впливи» (Ужгородський національний університет); «Європейський мультикультуралізм як досвід та шлях до європейської інтеграції України» (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара).

3. Створення об'єднань університетів, науковців, освітян з іноземними колегами в рамках наукових та освітніх проєктів.

1. Ro3kvit – коаліція понад 80 фахівців з України та з-за кордону, які об'єднали свої зусилля для розвитку знань і методик для відбудови міських і сільських середовищ й інфраструктури України. Ro3kvit засновано у 2022 р. у відповідь на масштабні руйнування, завдані воєнною агресією росії, і включає дослідників, дизайнерів, політичних радників, освітян, зокрема викладачів Харківської школи архітектури.

Через планування й дослідження Ro3kvit задовольняє термінові потреби стейкхолдерів, поєднуючи їх із майбутніми стратегіями. На основі досліджень інших країн коаліція розробляє нові, орієнтовані на майбутнє методи урбаністичного дизайну, організації через співтворення та сталий розвиток. Серед пілотних проєктів Ro3kvit – стратегії післявоєнного просторового розвитку міст Маріуполь, Запоріжжя і Запорізької обл., Бучі, Рівного⁵¹¹.

Коаліція проводить широку освітню роботу. Так, із жовтня 2023 р. почала працювати практично орієнтована навчальна програма з розбудови потенціалу українських муніципалітетів «Переосмислення міст в Україні», розрахована на команди, що працюють з викликами відбудови у міських громадах з населенням від 40 до 300 тис. жителів з прифронтових регіонів і деокупованих територій (Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська області). Програма організована урбаністичною коаліцією Ro3kvit спільно зі Стокгольмською школою бізнесу, Стокгольмським університетом, за академічного партнерства з Львівським національним університетом імені Івана Франка та Харківською школою архітектури⁵¹².

2. Географічний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, геолого-географічний факультет Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова, факультет гуманітарно-природничої освіти і соціальних технологій Університету Григорія Сковороди в Переяславі, Київська Мала академія наук учнівської молоді започаткували серію відкритих лекцій провідних європейських географів у рамках проєкту «LimSpaces. Living with uncertainty. Strategies of adaptation and horizons of expectations in Ukraine and Moldova»⁵¹³ (Жити з невизначеністю. Стратегії адаптації та горизонти очікувань в Україні та Молдові). Проєкт об'єднує науковців з Франції, Німеччини, Молдови та України для вивчення того, як українці та молдовани адаптуються до геополітичної кризи та війни у своєму повсякденному житті. Дослідження почалось ще в 2014 р.

У квітні 2023 р. відбулась серія лекцій для українських партнерів «Мови і територія в Україні. Те, що ми знаємо і те, що ми не знаємо»; «Критична інфраструктура міст України у контексті війни (від 2014 р. до сьогодні): мікрогеографічне дослідження»⁵¹⁴.

Висновки до розділу 8

Вища освіта – це потужний інструмент не лише для економічного, наукового, технологічного поступу країни і суспільства, а й для формування національної ідентичності, аксіологічної орієнтації суспільства, інститутів і окремої особистості, трансляції культурних норм, соціальних змін, що ведуть до утвердження базових демократичних прав і свобод, підвищення рівня життя, формування громадян з активною життєвою позицією. Соціальна роль вищої освіти актуалізує СВУ перед суспільством, його окремими групами і прошарками, окремими особистостями.

Єдиного підходу до концепції СВУ в науковій літературі не виявлено. Найбільш узагальнена концепція розглядає її як своєрідну філософію, моральний підхід і фокус на турботу про наслідки своєї діяльності як на академічному, так і на соціальному рівнях, що пронизує всі сфери діяльності університетів: інституційне

⁵¹¹ Ro3kvit. URL: <http://surl.li/lxurh>.

⁵¹² Переосмислення міст в Україні: навчальна програма. Ro3kvit. URL: <https://ro3kvit.com/ua/projects/rethinking-cities-in-ukraine>.

⁵¹³ LimSpaces. Living with uncertainty. Strategies of adaptation and horizons of expectations in Ukraine and Moldova. Centre Marc Bloch. URL: <https://cmb.hu-berlin.de/en/research/research-focus/mobilities-migrations-reconfiguration-of-spaces/anr-dfg-limspaces>.

⁵¹⁴ Серія відкритих лекцій провідних європейських географів. URL: <https://onu.edu.ua/uk/structure/faculty/ggf/sci-news/seriia-vidkrytykh-lektsii-providnykh-ievropeyskykh-heohrafiv-movy-i-terytorii-v-ukraini-te-shcho-my-znaiemo-i-te-shcho-my-ne-znaiemo>.

управління, викладання, дослідження, послуги та громадську діяльність. У рамках цієї філософії університет бере на себе зобов'язання сприяти своєю діяльністю розв'язанню важливих економічних, соціальних, екологічних проблем, підтримувати економічне зростання і науковий, технологічний, інноваційний поступ суспільства, робити внесок у добробут і розвиток людського капіталу.

Спостерігається певне протиріччя між соціальною відповідальністю і автономією університету: урахування інтересів зовнішніх стейкхолдерів посилює їх вплив і зовнішню залежність університету. Однак розв'язання цього протиріччя можливе саме з урахуванням загальноетичного підходу до соціальної відповідальності як добровільного зобов'язання нести відповідальність за наслідки своєї діяльності.

Реалізація соціальної відповідальності спирається на можливості академічної, організаційної, кадрової, фінансової університетської автономії.

Саме соціально відповідальна вища освіта може зробити визначальний внесок у повоєнну відбудову країни, спрямовуючи свою діяльність на розв'язання найважливіших соціально-економічних проблем.

Працюючи в жорстких умовах воєнного часу, усвідомлюючи відповідальність перед здобувачами освіти, персоналом, суспільством та його окремими прошарками, українські ЗВО шукають відповіді на проблеми і виклики, що виникають у сфері вищої освіти, на ринку праці, економічній, соціальній, культурній, екологічній та інших сферах. Ініціативи й практики соціальної відповідальності університетів дають не лише суспільну користь, а й позитивно впливають на самі університети через набуття нових знань, оновлення освітніх програм, розширення кола партнерів, покращення іміджу та популяризацію університетів на регіональному та національному рівнях.

Виокремлено такі напрями повоєнного відновлення України:

- відбудова країни після воєнних руйнувань, метою якої є не повернення до передвоєнного стану, а глибока модернізація;
- реінтеграція тимчасово окупованих територій;
- соціальне згуртування, досягнення соціальної єдності, сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та популяризація європейських демократичних цінностей.

Відповідно до напрямів визначено механізми реалізації соціальної відповідальності університетів:

- розроблення і запровадження нових освітніх програм для підготовки фахівців у галузях, що забезпечать не просто відбудову країни і повернення її до передвоєнного стану, а глибоку модернізацію;
- запровадження мікрокредитів, що ведуть до мікрокваліфікацій;
- спрямування наукових досліджень відповідно до потреб держави, галузей господарства і регіонів;
- підготовка резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України;
- упровадження програм і наукових проєктів для навчання української та кримськотатарської мов;
- введення навчальних курсів і програм для розвитку євроінтеграційних і демократичних цінностей;
- розширення міжнародних контактів, інтернаціоналізація вищої освіти;
- створення об'єднань університетів, науковців, освітян з іноземними колегами в рамках наукових та освітніх проєктів.

Використання цих механізмів реалізації соціальної відповідальності певною мірою запроваджено в українських університетах, що підтверджують надані кейси.

Список використаних джерел

1. База проєктів Жан Моне (JMA – 2023). URL: <https://erasmusplus.org.ua/baza-proyektiv/>
2. Відбудова України: принципи та політика. Паризький звіт 1 / за ред. Ю. Городніченка, І. Сологуб, Б.В. ді Майро. CEPR Press, 2022. 507 с. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf.
3. Вступна кампанія 2023. Пошук конкурсних пропозицій. *Єдина державна електронна база з питань освіти*. URL: https://vstup.edbo.gov.ua/offers/?qualification=1&education_base=40&speciality=035-38&study_program=%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.
4. Наука для відбудови України у воєнний та повоєнний періоди. *Національний фонд досліджень України*. URL: <https://nrfu.org.ua/contests/completed-competitions/>
5. Переосмислення міст в Україні: навчальна програма. *Ro3kvit*. URL: <https://ro3kvit.com/ua/projects/rethinking-cities-in-ukraine>.
6. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/>
7. Помічник Ветерана. *Міністерство у справах ветеранів України*. URL: <https://mva.gov.ua/ua/pomichnik-veterana>.
8. Про реалізацію експериментального проєкту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2023 № 524. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/524-2023-%D0%BF#Text>.
9. Про схвалення Стратегії інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.07.2018 № 539-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2018-%D1%80#Text>.

10. Про схвалення Стратегії розвитку кримськотатарської мови на 2022–2032 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 224-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D1%80#Text>.
11. Смагіна А. Коли рідна мова на межі зникнення. Як в Україні рятують кримськотатарську. URL: <https://rubryka.com/article/save-krymskotatarska-mova/>
12. Терещенко Т.В. Цінності європейської цивілізації: навч.-метод. посібник. Черкаси: Вертикаль, 2016. 172 с. URL: http://eprints.cdu.edu.ua/588/1/ter_2016.pdf.
13. Трофименко М. Університети України в умовах повномасштабної військової агресії росії: загрози, виклики та нові перспективи. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2022. № 14. С. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2022-14-5-19>.
14. Bird L. Promoting resilience: developing capacity within education systems affected by conflict. UNESCO, 2009. 25 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191302>.
15. Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development Policy. Washington, D.C.: Oxford University Press/World Bank, 2003. 15 p.
16. Classification of Fragile and Conflict-Affected Situations. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/fragilityconflictviolence/brief/harmonized-list-of-fragile-situations>.
17. Communication from The Commission to The European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions Ukraine Relief and Reconstruction. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0233>.
18. Diamond L. Promoting Democracy in Post-Conflict and Failed States Lessons and Challenges. *Taiwan journal of democracy*. 2006. № 2. P. 93–115.
19. FY24 FCS List. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/a91e714e0a53291b569c4a41981aa2c5-0090082023/original/FCSList-FY06toFY23.pdf>.
20. Historical Overview: The WBG's Classification of FCS since 2006. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/a91e714e0a53291b569c4a41981aa2c5-0090082023/original/FCSList-FY06toFY23.pdf>.
21. Kolodiziev O., Krupka I., Kovalenko V., Kolodizieva T., Yatsenko V., Shcherbak V. Social Responsibility of Higher Education under Martial Law. *Ikonomicheski Izsledvania*. 2023. № 1. P. 143–163.
22. LimSpaces. Living with uncertainty. Strategies of adaptation and horizons of expectations in Ukraine and Moldova. Centre Marc Bloch. URL: <https://cmb.hu-berlin.de/en/research/research-focus/mobilities-migrations-reconfiguration-of-spaces/anr-dfg-limspaces>.
23. Makarychev A., Butnaru-Troncota M. Europeanisation through Education: Promoting European Studies in «Eastern Partnership» Countries. *Journal of Contemporary European Research*. 2022. № 18 (2). P. 208–229. DOI: <https://doi.org/10.30950/jcer.v18i2.1273>.
24. Martynovych N., Yemchenko I., Kulinich T. From the Territory of Recovery to Sustainable Development: a Methodological Concept of Effective Socio-economic Development of Ukraine after the War Development. *Problemy Ekorozwoju / Problems of Sustainable Development*. 2023. № 18 (2). P. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.35784/preko.3923>.
25. Milton S., Barakat S. Higher education as the catalyst of recovery in conflict-affected societies. *Globalisation, Societies and Education*. 2016. № 14 (3). P. 403–421. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1127749>.
26. Milton S. Higher education, post-conflict democratization and the legacies of authoritarian rule: The Tripoli University Programme for Rebuilding Libya. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2022. № 17 (1). P. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.1177/1746197920981365>.
27. Oueijan H.N. Educating for Peace in Higher Education. *Universal Journal of Educational Research*. 2018. № 6 (9). P. 1916–1920. DOI: <http://dx.doi.org/10.13189/ujer.2018.060909>.
28. Proposal for a Council Recommendation on a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability. Brussels, 25 May 2022. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9237-2022-INIT/en/pdf?fbclid=IwAR3FGOJjTnwi3MX-sUFqBUikuq-jHaSde9sVCh6SHPgOT5zN8efAz8PK5RY>.
29. Pruvot E.B., Estermann Th., Popkhadze N. University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023. *European University Association*. 2023. URL: <https://www.eua.eu/downloads/publications/eua%20autonomy%20scorecard.pdf>.
30. Ro3kvit. URL: <http://surl.li/lxurh>.
31. Ryu K. Developing University Social Responsibility. Springer, 2021. 160 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-981-16-5489-3>.
32. Vallaey F., de la Cruz C., Sasia P.M. Responsabilidad social universitaria: Manual de primeros pasos (Mc Graw-Hill Interamericana, Ed.). Banco Interamericano de Desarrollo. 2009.
33. What is Post-Conflict Country. *IGI GLOBAL*. 2019. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/post-conflictcountry/49316>.
34. World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action and Framework for Priority Action for Change and Development in Higher Education, adopted by the World Conference on Higher Education: Higher Education in the Twenty-first Century, Vision and Action, 9 October 1998. UNESCO. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141952>.

Вебсайти університетів

1. Бердянський державний педагогічний університет (тимчасово переміщений до м. Запоріжжя). URL: <https://bdpu.org.ua/>
2. Вінницький національний технічний університет. URL: <https://vntu.edu.ua/>
3. Волинський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк). URL: <https://vnu.edu.ua/uk>
4. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. URL: <https://www.dnu.dp.ua/>
5. Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського (тимчасово переміщений до м. Кривий Ріг). URL: <https://donnuet.edu.ua/>
6. Донецький національний університет імені Василя Стуса (тимчасово переміщений до м. Вінниця). URL: <https://www.donnu.edu.ua/uk/>
7. Житомирський державний університет імені Івана Франка. URL: <https://zu.edu.ua/>
8. Запорізький національний університет. URL: <https://www.znu.edu.ua/>
9. Київська школа економіки. URL: <https://kse.ua/ua/>
10. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: <https://knu.ua/>
11. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (тимчасово переміщений до міст Полтава, Миргород та Лубни). URL: <http://luguniv.edu.ua/>
12. Львівський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/uk/>
13. Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького. URL: <https://new.meduniv.lviv.ua/>
14. Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <https://lnu.edu.ua/>
15. Маріупольський державний університет (тимчасово переміщений до м. Київ). URL: <https://mdu.in.ua/>
16. Метінвест Політехніка (м. Запоріжжя). URL: <https://mipolytech.education/>
17. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». URL: <https://kpi.ua/>
18. Національний транспортний університет (м. Київ). URL: <http://www.ntu.edu.ua/>
19. Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ). URL: <https://nubip.edu.ua/>
20. Національний університет «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/>
21. Національний університет «Острозька академія». URL: <https://www.oa.edu.ua/>
22. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. URL: <http://chnpu.edu.ua/>
23. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків). URL: <https://nlu.edu.ua/en/home/>
24. Одеський державний університет внутрішніх справ. URL: <https://oduvs.edu.ua/>
25. Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова. URL: <https://onu.edu.ua/uk/>
26. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). URL: <https://pnu.edu.ua/en/>
27. Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. URL: <https://sspu.edu.ua/>
28. Сумський державний університет. URL: <https://sumdu.edu.ua/uk/>
29. Таврійський національний університет імені Вернадського (тимчасово переміщений з м. Сімферополь до м. Київ). URL: <https://tnu.edu.ua/>
30. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. URL: <https://tnpu.edu.ua/>
31. Ужгородський національний університет. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/>
32. Український католицький університет (м. Львів). URL: <https://ucu.edu.ua/>
33. Університет Григорія Сковороди в Переяславі. URL: <https://uhsp.edu.ua/>
34. Університет імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро). URL: <https://duan.edu.ua/>
35. Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро). URL: <http://umsf.dp.ua/>
36. Харківська школа архітектури (тимчасово переміщена до м. Львів). URL: <https://kharkiv.school/>
37. Харківський національний університет внутрішніх справ. URL: <https://univd.edu.ua/>
38. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. URL: <https://karazin.ua/>
39. Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова. URL: <https://www.kname.edu.ua/>
40. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. URL: <https://www.chnu.edu.ua/>
41. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. URL: <https://cdu.edu.ua/>
42. Чорноморський національний університет ім. П. Могили (м. Миколаїв). URL: <https://chmnu.edu.ua/>

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Соціальна відповідальність університетів посилюється в умовах війни та під час повоєнного відновлення країни, що обумовлено покликанням університетів як знаннєвих інституцій бути каталізаторами соціально-економічних перетворень та шукати шляхи розв'язання проблем різної природи (безпекових, екологічних, економічних, інституційних, культурних, соціальних, технологічних та ін.), які виникають під тиском спричинених війною криз на інституційному, локальному, регіональному, національному та глобальному рівнях.

Реагуючи на виклики війни, університети та інші заклади вищої освіти виконують додаткові функції, впливаючи на суспільні процеси у короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі. Йдеться про оновлення освітніх програм, розвиток компетентностей відповідно до потреб фронту та програм і проєктів відновлення; започаткування та ведення дискурсу про майбутнє нації, держави із залученням різних верств населення, особливо молоді; плекання талантів для інноваційної економіки, виховання лідерів і нової еліти; пропозиції різних освітніх, соціальних, гуманітарних послуг широким верствам населення із особливими освітніми потребами; розроблення та надання програм соціально-психологічної підтримки студентам і академічному персоналу.

Соціологічне опитування «Соціальна відповідальність у закладах вищої освіти України: стан та особливості реалізації в умовах війни та повоєнного відновлення» засвідчило посилення соціальної відповідальності вітчизняних університетів із початком активної фази війни росії проти України, виконання університетами додаткових функцій, усвідомлення значущості соціальної відповідальності та необхідності її поглибленого вивчення та осмислення для успішного впровадження в українських закладах вищої освіти. Разом із тим очевидним є факт, що вітчизняні університети поки не стали активними учасниками процесів відновлення, драйверами суспільних трансформацій.

Політику соціальної відповідальності університетів визначено як цілеспрямовану діяльність, низку спланованих і узгоджених заходів, спрямованих на посилення взаємодії університетів і суспільства, активне залучення університетських спільнот до розв'язання проблем всередині університету та за його межами через застосування знань та збільшення їх впливу на особистісний розвиток, інституційну стійкість, науково-технічний прогрес, соціально-економічний поступ на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях.

У конкретному університеті політика соціальної відповідальності може бути інституалізована через університетські місії та цінності, втілюватись у дослідницькій діяльності та освітніх програмах, бути оформлена як інституційна стратегія, програма та / або реалізована через проєкти, волонтерство та інші ініціативи. Для сучасних політик соціальної відповідальності університетів, як вітчизняних, так і зарубіжних, характерні множинність і різноманітність цілей та інструментів, багатосуб'єктність і різновекторність, що обумовлює численні прояви соціальної відповідальності університетів.

Політика втілюється через механізм реалізації, невід'ємний від політики, обов'язковими елементами якого є цінності, цілі та інструменти. Комбінація цілей та інструментів політики, доповнена інституційними цінностями, впливом внутрішнього і зовнішнього контекстів, щоразу створює специфічний механізм реалізації політики у кожному конкретному університеті.

В університетах ЄПВО та західного світу університетські політики соціальної відповідальності переважно формалізовані через цінності, місії, стратегії, дорожні карти тощо, доповнені положеннями, інструкціями, рекомендаціями, настановами, та втілюються через усі напрями діяльності університету. У вітчизняних університетах політики соціальної відповідальності здебільшого не формалізовані на стратегічному рівні, реалізуються через проєкти, волонтерські та інші ініціативи, а також втілюються через кодекси, положення, інструкції, адресовані академічному та адміністративному персоналу і студентству.

Соціальна відповідальність університетів має внутрішнє і зовнішнє спрямування: відповідальність перед внутрішніми стейкхолдерами за належне виконання основних академічних функцій та відповідальність перед суспільством як вираження прагнення людей освіти і науки, представників академічної сфери бути корисними для інших членів суспільства, сприяти розвитку і добробуту своєї батьківщини і всього людства. Така відповідальність ґрунтується на свідомій позиції кожного причетного до академічної сфери і розгортається послідовно спочатку як персональна, а на її основі як колективна та інституційна відповідальність, коли університети як центральні інститути суспільства знань прагнуть залучати своїх представників до активного і творчого проведення різних видів соціальної відповідальності на глобальному, національному, регіональному або місцевому рівнях.

Цінним для української академічної спільноти може стати досвід реалізації соціальної відповідальності зарубіжними університетами, зокрема, докладно описано підходи, практики, інструменти Байройтського університету (Німеччина), британських університетів, інших університетів ЄПВО, які практикують соціальні інновації для розв'язання та пошуку рішень соціальних, економічних, культурних, екологічних проблем, охорони здоров'я та розвитку людського капіталу. Індивідуальні для кожного закладу вищої освіти, кожної країни моделі реалізації соціальної відповідальності можуть стати джерелом натхнення для вітчизняних закладів вищої освіти, заохочуючи їх до «зелених ініціатив» (екологізації офісів, заощадження ресурсів, зменшення відходів, використання біопосуду та ін.), активізації соціокультурної діяльності громад (проведення музичних, театральних, мистецьких, освітніх, наукових, культурних фестивалів, інших заходів за підтримки місцевої влади, партнерства з бізнесом, іншими освітніми та культурними установами); стимулювання підприємницької діяльності та місцевого економічного розвитку (конкурси студентських стартапів, підтримка спінофів, поширення

соціального підприємництва); посилення співпраці з неурядовими і благодійними організаціями, розвитку університетського фандрайзингу тощо.

Студентський вимір соціальної відповідальності університетів реалізується через два вектори: відповідальність перед здобувачем вищої освіти та відповідальність самого здобувача. Із посиленням соціальної відповідальності університету під час війни та повоєнного відновлення розширюється коло соціальної відповідальності закладів вищої освіти щодо студента. Йдеться про створення безпечного середовища; запровадження освітніх програм і досліджень з питань миру, розвиток навичок толерантності, запобігання конфліктам, інших компетентностей, необхідних для сприяння процесам мирного відновлення; додаткову соціальну, гуманітарну та фінансову підтримку певних груп здобувачів освіти (наприклад, студентів-військовослужбовців, осіб, які зазнали фізичних і психологічних травм, внутрішньо переміщених осіб та ін.), полегшення їм доступу до вищої освіти через розроблення персоніфікованих траєкторій навчання.

Одночасно академічна спільнота має докладати зусиль для посилення соціальної відповідальності самого студента, що можна зробити через:

- залучення студентів до діалогу і партнерства із адміністрацією та викладачами (наприклад, до обговорення інституційних, національних, європейських цінностей, ухвалення рішень та розроблення університетських політик);

- розвиток студентського самоврядування та лідерства; оновлення освітніх програм, їх доповнення освітніми ресурсами і матеріалами, що сприяють розумінню соціальних проблем, розвиненню навичок соціальної взаємодії;

- підтримку платформ для громадської діяльності, підтримку студентських проєктів і соціальних ініціатив, спрямованих на сталий розвиток і стійке відновлення, надання студентам фінансової та менторської допомоги;

- взаємодію студентської спільноти з місцевими громадами, неприбутковими організаціями, бізнес-структурами та органами влади для спільного розв'язання актуальних проблем.

Соціальна відповідальність університетів значною мірою спирається на університетську автономію. Академічна, організаційна, кадрова та фінансова автономія дають університетам можливість своєчасно реагувати на виклики воєнного часу та у майбутньому сприяти відбудові країни, розв'язанню нагальних соціально-економічних проблем. На сьогодні вітчизняні університети роблять внесок у повоєнне відновлення розробленням і запровадженням нових освітніх програм з підготовки фахівців, здатних забезпечити модернізацію країни, активізацію євроінтеграційних процесів, утвердження демократії та європейських цінностей, а також з підготовки резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України; упровадженням програм і наукових проєктів для вивчення української та кримськотатарської мов; подальшою інтернаціоналізацією вищої освіти, створенням об'єднань університетів, науковців, освітян з іноземними колегами у рамках наукових та освітніх проєктів.

Вагомим інструментом реалізації соціальної відповідальності університету є його фінансова стратегія та фінансові політики, які можливі та залежать від рівня фінансової автономії закладу. Фінансова стратегія (яка може існувати як окремий документ або бути елементом загальноуніверситетської інституційної стратегії), фінансові політики разом з іншими університетськими політиками забезпечують фінансову стабільність університету, економічний добробут персоналу, гарантують тривкість академічних традицій і створюють основу для практикування соціальної відповідальності, її реалізації через освітню та дослідницьку діяльність або управлінську і господарську. Фінансові політики університету, які існують у вигляді положень, інструкцій, настанов, виконують роль роз'яснень для працівників і студентів, інших зовнішніх і внутрішніх стейкхолдерів університету, забезпечують злагоджену роботу університетських підрозділів. У кожній політиці закладена відповідальність працівників за забезпечення власною діяльністю соціальної стабільності та економічної стійкості університету.

За результатами дослідження підготовлено рекомендації, адресовані закладам вищої освіти України

Парадигма повоєнного відновлення, яка одночасно передбачає економічну модернізацію, європеїзацію, суспільні трансформації та інноваційний розвиток, не може бути реалізована без участі університетів та інших знаннєвих інституцій. Визнання цього факту університетами ставить перед академічною спільнотою, університетським керівництвом, управлінцями та посадовцями у сфері вищої науки питання: 1) про шляхи легітимізації участі закладу вищої освіти у процесах і проєктах відновлення; 2) про способи залучення, включення представників академічного середовища до проєктних команд з відновлення.

Взаємодія університетів із громадами та суспільством, включно з їх участю у процесах повоєнного відновлення, має плануватись на стратегічному рівні, через третю – соціальну – місію університету, реалізовуватись через політику соціальної відповідальності. Відповідно, потребуватимуть перегляду місії університету, його стратегічні цілі, політики та механізми їх реалізації.

Важливо, щоб соціальна відповідальність була наскрізною політикою університету та охоплювала більшість / усі сфери і функції університетської діяльності: викладання і навчання, дослідження, управлінську та господарську діяльність, самоврядування тощо. Усі члени університетської спільноти (студенти, науково-педагогічний персонал) мають бути суб'єктами соціальної відповідальності університетів, залученими до вироблення та реалізації політики соціальної відповідальності.

Для активного залучення персоналу та студентів до реалізації соціальної відповідальності потрібні: 1) налагоджені внутрішні комунікації, насамперед роз'яснення щодо соціальної відповідальності університетів, третьої місії, суспільної значущості взаємодії університетів і суспільства та користі, яку обидві сторони можуть отримати від такої взаємодії; 2) система заохочень, визнання, винагород за діяльність з реалізації соціальної відповідальності університетів.

Університетська автономія є передумовою реалізації соціальної відповідальності університетів. Академічна автономія дасть можливість планувати та визначати зміст освітніх програм і наукових досліджень, включаючи до курикулумів, силабусів тематику соціальної відповідальності, взаємодію з громадою, суспільне служіння; кадрова автономія надасть можливість враховувати заходи з реалізації соціальної відповідальності у навантаженні науково-педагогічних працівників, відзначати й нагороджувати персонал і студентство за їх внесок у реалізацію третьої університетської місії; інституційна автономія зумовить внесення змін до організаційної структури університету, інших закладів вищої освіти, заснування посад, відповідальних за суспільну взаємодію, активізацію та реалізацію соціальної відповідальності; фінансова автономія забезпечить фінансову підтримку заходам з реалізації соціальної відповідальності, виділення коштів університетського бюджету (кошторису) на соціально відповідальні інвестиції, взаємодію з громадами.

Університетське лідерство як усвідомлення відповідальності університетської спільноти за збереження й розвиток закладу вищої освіти, відновлення, соціально-економічний поступ країни та майбутнє української нації є першоосновою довгоочікуваних суспільних трансформацій.

Наукове видання

О. Оржель, М. Бойченко, О. Петроє, К. Трима, Н. Шофолова, Л. Червона,
О. Бульвінська, О. Литовченко

**Політика та механізми реалізації соціальної відповідальності університетів України
в умовах війни та під час повоєнного відновлення
Монографія**

За редакцією С. Калашнікової, О. Оржель

Інститут вищої освіти НАПН України
вул. Бастіонна, 9, м. Київ, 01014
тел./факс (044) 286-68-04
e-mail: ihed@ihed.org.ua
web: www.ihed.org.ua